

LEEUWEN-SERIE DEEL 10

*

DE WEG ALLEEN

Van dezelfde schrijfster:

Voor een schuit met violen
Roep deze Shoennammietische
Sterrekinderen

CLARA ASSCHER—PINKHOF
DE WEG ALLEEN

ROMAN

H. P. LEOPOLDS UITGEVERSMIJ N.V.
'S-GRAVENHAGE
1949

HOOFDSTUK I

Toen was hij dood.

Ze wist immers, dat hij dood was. Ze moest het immers weten. Want haar hand had zijn hand vastgehouden, en haar oren hadden zijn verlossende snik gehoord, en haar ogen hadden zijn glimlach gezien. Dan moest ze immers weten, dat hij dood was.

Maar ze wist het niet.

Haar gedachten praatten tegen hem. Ze zag hem niet, want haar ogen en al haar zinnen rustten. Alleen haar gedachten praatten, zonder lippen, zonder klank.

„Nu moet je me helpen, liefste. Want anders is het te veel. Je weet toch wel, dat ik nog maar kinderachtig ben, en onzeker. Ik wil graag een goede moeder voor onze kleintjes zijn, zo'n moeder als jij graag van me wilt maken. Maar dan moet je me ook helpen. Je moet achter me staan, liefste, dan durf ik wel.”

Toen kwam het antwoord: een angst-loze rust, die zich over haar hele wezen legde.

En ze was heel tevreden.

De zuster, in de hoek van de kamer, zei:

„Mevrouw, uw kindje huilt.”

Ze keerde zich van zijn bed af, naar de zuster, en knikte met een lachje. Ze streek even met de hand

over haar voorhoofd en bezon zich: „uw kindje huilt.” Toen stond ze op, en ging de zuster achterna, zonder afscheid van hem te nemen. Ze kon ook geen afscheid van hem nemen, want ze wist immers niet, dat hij dood was.

Terwijl ze achter de zuster aan door de hoge gangen van het ziekenhuis liep, naar het kleintje, dat ze meegenomen had omdat ze het voedde en omdat ze niet uit het ziekenhuis weg wou, zolang hij... zolang hij ziek was, — zag ze alle werkelijkheid scherp en klaar.

De zuster was bij haar in de kamer gebleven, omdat ze bang was voor iets èrgs, voor wanhoop. „Och, lieve mensen,” dacht ze, „jullie hoeven allemaal niet bang te zijn. Er is geen wanhoop; er is niets droevigs. Ik heb helemaal geen verdriet. Als dit de dood is, is er geen verdriet om de dood.”

Met een lachje bedacht ze, dat Ientje misschien niet eens hilde, — dat het maar een list kon zijn, om haar weg te halen van zijn bed. De zuster keek net naar haar op, toen ze dat lachje had, en nam zich huiverend voor, haar geen ogenblik alleen te laten.

Toen ze bij Ientje's witte bedje kwamen, lag ze stralend en blozend te lachen.

„Is het haar tijd al, zuster?”

Dit was de eerste keer vanmorgen, dat ze haar stem gebruikte. Het klonk haarzelf als de stem van een vreemde, en ze schrok er even van.

„Zullen we haar niet een half uurtje vroeger helpen, nu ze toch wakker is?”

Ze knikte, nam Ientje in haar armen, legde haar op het kussen om haar te verschonen.

„Zal ik niet liever?” vroeg de zuster, „dat u even uitrust?”

„Ik ben niet moe.”

Het enige verschil was, dat ze haar malle babywoordjes niet hardop zei, maar dàcht. Oog in oog was ze met Ientje, en het maakte voor het kindje geen verschil, of moeder het met haar stem of met haar ogen zei. Er was een blijde lach tussen haar beiden.

Ze ontblootte haar borst, waar de melk in klopte en drong zodra ze haar kindje in de armen hield. Het tandeloze mondje hapte heftig toe, zoog, dronk, als een reeks van gulzige kusjes.

Toen was er geen andere werkelijkheid meer in de wereld dan Ientje's klokkende keeltje en grote, opkijkende ogen, dan Ientje's warme lijfje in haar arm. Al het andere bestond niet: de zuster, de mensen van de buitenwereld, — niet eens haar andere drie kleintjes.

Er was geen verdriet, er was geen onrust. Er was niets dan zij, en Ientje, en achter haar: Leo.

Want ze wist niet, dat hij dood was.

De auto kwam voor het ziekenhuis, en de zusters hielpen haar er in, gaven haar Ientje in de armen als een lief bundeltje goed. Ze voelde opeens de grote

dankbaarheid in zich boven komen om wat ze voor Leo gedaan hadden, allemaal, — en tegelijk de onmogelijkheid om het te zeggen.

„Dank u,” zei ze tegen de zuster, die het laatst uit de auto ging, „voor alles.”

De zuster wendde zich af en huilde. Car zelf huilde niet; haar gezicht was ontspannen en stil, en ze ademde langzaam en oppervlakkig. Misschien vreesde ze, onbewust, dat er iets wakker zou worden in haar als ze sneller en dieper ademde, — en er mocht niets wakker worden, om Ientje niet, die haar melk moest drinken. Het was heus allemaal goed zo...

Toen ze voor hun huis stil hield, zag ze in een flits Leo's naam naast de deur met de spreekuren er onder.

„Hoe moet dat nu,” dacht ze, „Leo's naam is de naam van ons huis, — maar hij houdt geen spreekuren meer. Hij houdt nooit spreekuren meer.”

Ze wou wel in de auto blijven zitten, om niets wakker te maken. Maar de chauffeur deed het portier al open, had al aangebeld, en Maria stond al bij haar om Ientje aan te nemen, — Maria, met dikke, rode ogen.

„Dag Maria,” zei ze warm. Ze wou haar wel troosten, om die behuilde ogen.

Maar op zij, verdekt opgesteld, zag ze opeens een oud mensje, een patiënte van Leo, dat met felle oogjes nieuwsgierig loerde.

Met afkeer dacht ze: „Die wil zien, hoe bedroefd ik ben,” — en haar gezicht werd strak en hard als een masker.

Binnen was het schemerig, door de dichte gordijnen. Joop kwam met een schuw gebaartje naar de divan, waar ze dadelijk met Ientje op was gaan zitten.

„Is vader dood?” vroeg hij, „hebt u gehuild?”

„Ja, vader is dood,” zei ze langzaam, „maar ik heb niet gehuild.”

„Waarom niet?”

Met z'n vier jaren was hij midden in de vraagperiode.

„Ik weet niet, waarom niet; misschien is er niets om te huilen.”

„Waarom is vader dood?” vroeg hij.

Maria, met een onwillekeurige beweging, hield hem de hand voor de mond. Maar Car zei:

„Waarom is vader dood? Hij was zo moe, denk ik; hij rust uit.”

„Zal ik Ientje in haar wiegje leggen?” vroeg Maria gesmoord. „En gaat u dan ook wat naar bed?”

„Ik ben niet moe.”

„Bent u niet moe?” vroeg Joop blij. „Gaat u niet dood?”

Toen werd ze opeens heel moe, en ze zou ook wel dood willen gaan.

Ze lag nu op de divan, alleen in de kamer. Maria had Joop meegenomen, toen ze Ientje naar haar wiegje bracht. Haar gedachten gingen niet naar vanmorgen terug, — dwaalden naar alle kleine zorgjes voor de kinderen, waar ze de laatste dagen, toen ze in 't ziekenhuis bleef, niet zelf voor had kunnen zorgen.

Maria kwam weer binnen.

„Waar is Atie?” vroeg Car.

„Ik heb haar naar bed gebracht. Ze was erg slaperig.”

„Is Siem op school?”

„Ik heb hem niet kunnen halen van school,” zei Maria schuldig, „om Joop en Atie.”

„Gelukkig, dat hij nog op school is,” dacht Car. „Hij is nog zo klein.”

Een weeë angst kroop in haar op om Siem, die het sterkst aan Leo hing, — hoe die hem zou kunnen missen. En Leo's oud moedertje, — wat moest er nu met haar! Ze hield van Leo het meest van al haar kinderen.

Wat moesten ze allemaal zonder Leo. Zijzelf, — o, zij was de enige die wist, dat hij niet dood was. Hij zou achter haar staan en haar helpen. Maar al die anderen, die hem niet konden missen...

Siem, dadelijk van de voordeur, met de jas nog aan, stormde heftig huilend op haar toe.

„Is dat waar, moeder?”

„Ja,” zei ze. „Kom hier.”

Hij kroop op haar schoot, klein kereltje van zes, duwde zijn donkere kop tegen haar schouder.

„Wie heeft het je verteld?” vroeg ze, met een plotse-
linge woede tegen wie dat gedaan had.

„Frits z'n moeder,” — tussen de snikken door. „Maar ik dacht dat het niet waar was.”

Ze wou wel maken, dat het niet waar was. Hij was toch veel te klein voor dit verdriet. Dat hadden

ze niet mogen doen, met haar kereltje niet, met haar oudste kleine kereltje niet.

Hij zei niets, bleef maar doorhuilen tegen haar schouder. Tot hij, moe, met halfdichte ogen, vaag snikkend, tegen haar aan bleef leunen.

Nu moest ze zeggen... nu moest ze toch iets zeggen tegen hem, want ze was toch zijn moeder. Zijn vader en zijn moeder tegelijk. Ze moest voortaan altijd precies weten, wat ze zeggen moest, wat ze doen moest, want alles moest van h   r alleen komen.

Maar ze zei niets. Ze aaide hem alleen maar, aldoor. Totdat hij zelf wat zei:

„Moeten we nou naar een weeshuis?”

Ze lachte even.

„Nee, we blijven gezellig bij elkaar. Hoe kom je erbij!”

Hij zuchtte verlicht.

„Ik d   cht het.”

Heerlijk graag liet hij zich troosten! Ze legde haar wang op zijn kuif, blij, dat d   t zijn grote zorg was geweest. Hij trok zijn hoofd weg en keek haar oplettend aan.

„Hebt u niet gehuild?”

„Nee.”

„H   ,” — met een zuchtje, „gelukkig.”

Ze hoopte maar, dat ze nóóit, nóóit zou huilen. Dat er nóóit, nóóit iets in haar wakker zou worden. Om Siem. Om Ientje. Om alle vier haar kinderen, die nog zo klein waren.

's Middags haalde haar vriendin de drie kinderen weg; Ientje bleef in haar wiegje op de slaapkamer. Siem hoefde niet naar school, en mocht bij tante Til spelen. Hij vond het heel goed zo.

Toen de vrienden van Leo om haar heen zaten, zwijgend, en die heel jonge collega van hem, Donker, die hem bewonderde als een meester, met de rug tegen de muur geleund z'n tranen stond weg te vegen, kwam een ogenblik de geweldige drang in haar boven om te schreeuwen:

„Wèg! Wèg! Gaan jullie toch wèg allemaal! Kunnen jullie me geen ogenblik met Leo alleen laten?”

Maar ze schreeuwde niet. Ze bewoog niet eens. Ze keek alleen maar naar de jongensfiguur van Donker, die op zijn lip beet en zijn hoofd achterover hield om de tranen tegen te houden. Het duurde lang, vóór ze het beeld van de bedroefde jongen in zich opnam, en toen stond ze op en liep naar hem toe.

„Je moet niet huilen, Donker. Het is allemaal niet erg.”

„Het is wèl erg,” fluisterde hij schor.

„Hij is nu niet ziek meer. Hij heeft rust. Dat is toch goed!”

„We kunnen hem niet missen.”

Car dacht: „Ze komen hier om mij te troosten.” Ze beet een lachje weg om die dwaze gedachte, en ging de kamer uit.

's Avonds kwamen haar vader en moeder met de

trein aan. Ze kusten haar, en schreiden aan haar hals.

„Meisje,” zei vader. Car bleef voor hem altijd zijn grote meisje, zijn oudste meisje. Zijn gevoelige mond beefde, en zijn goede bruine ogen waren dof.

„Kind,” zei moeder, „nu flink zijn.”

Flink. Flink was je bij de tandarts. Flink was je bij een bevalling, — misschien. Maar als ze nù verdriet had — maar ze hād geen verdriet... als ze nù verdriet had, zou ze gillen, gillen, — zou ze krabben, de dingen in de kamer stuk smijten. Flink, — denk je, dat ze flink zou zijn, — nù?

Alles in haar verstrakte door dat éne woord. Ze gaf antwoord op moeders vragen, knikte wat en schudde soms van nee, en wist voortdurend, dat zijzelf het niet was, die daar praatte en knikte. Zij *zelf*, zij stond op de loer, waaks, dat er maar niets zou komen om iets in haar wakker te maken. Het moest blijven zoals het nu was: zonder verdriet. En vooral, vooràl mocht er in haar niet wakker worden die stem, die schreeuwde om een moederschoot, een moederschoot om haar hoofd in weg te bergen. God, als *die* stem wakker werd, en er wàs geen moederschoot...

Ze ging met vader en moeder de bedjes van de slapende kinderen langs. Ze zàg het medelijden in hun ogen: „zó jong zijn ze nog...”, en ze wou hun zeggen, dat hun kinderleventje ongestoord verder zou gaan, dat ze niets wisten, niets misten nog. Maar ze zei het niet, — ze knikte maar, toen moeder „arme kinderen” zei, en haar mond was recht en gesloten, en haar ogen groot.

Toen ze op de logeerkamer goeienacht ging zeggen, zat moeder al haar merkwaardig mooi, bijna onvergrijsd, donkerblond haar uit te kammen. Ze bleef bij de deur staan, keek naar vaders schouders en hoofd, wit omlijnd door het maanlicht, dat naar binnen kwam. Zijn grijze haarkrans leek te lichten. Hij stond naar buiten te kijken, wist niet, dat zij er was.

Als ze nu hardop riep: „Nacht vader! Nacht vader!” — dan zou dat wakker worden in haar. Dat mocht ze niet doen. Ze wendde haar hoofd van de maan-omlijnde figuur af, keek naar moeder. Die zag haar wèl.

„Ga je slapen, Car?” vroeg moeder.

Ze knikte, maar kon haar ogen niet losmaken van moeders schoot, terwijl ze daar zat en haar haar kamde.

Een schoot. Een schoot. O, als er ergens in de wereld een moederschoot was...

Maar die was er niet.

Ze zei: „nacht vader, nacht moeder,” en schoof de deur uit.

HOOFDSTUK II

Atie zat op 't voeteneind van Lentje's wagen, en Joop liep naast Car, los, zonder de wagen vast te houden, omdat hij al vier jaar was.

Elke zonnige morgen was er die processie van Car met de drie kleintjes: door het park, met de geurige dorre bladeren op het pad en de hoge, kale bomen boven hun hoofd, en dan naar Siem's school, verdekt opgesteld, omdat de andere jongens niet door een moeder en kleine kinderen werden afgehaald. Dan zocht hij ze op in hun verborgen hoekje, en in triomf trokken ze met z'n vijven naar huis.

Het was Car's hoogtepunt van de dag, die tocht. Moe was ze wèl, als ze op straat stond, eindelijk; het huishoudelijk werk eerst, de verzorging van Lentje, het straatklaar maken van alle drie, — maar dan: het licht van de buitenwereld, de zon prikkend in haar wangen, het onafgebroken, hoog gekwebbel van Atie's stemmetje, Joop's dringende vragen, Lentje's lonkjes en lachjes.

De bladeren in het park waren al weggeveegd, en er vielen geen nieuwe meer. Dit was de winter, — de winter zonder Leo. Ze schudde het hoofd even, antwoordde toen lachend op Atie's praatjes. Wat hinderde de winter zonder Leo, wat hinderden de lange stille avonden? Wat hinderde de leegte, die 's avonds op

haar viel, zodra de kinderen in bed waren? Dit, deze tocht en deze kinderstemmen, deze zon en deze beweging, genoot ze zó diep, dat haar ogen er van glansden en haar wangen rood werden.

„Moeder, bestaan er wel torens tot aan de lucht?”

Joop's handje trok aan haar mantelmouw.

„Wacht even,” zei ze ingespannen, want er was een diepte gegraven dwars over de weg, met planken er over heen voor de voetgangers. Twee mannen stonden in de diepte te graven, en ze keken met genoeg op, hoe Car wurmde om de kinderwagen midden op de planken te krijgen.

„Kom es hier, juffrouw, ik zal je helpen,” riep de éne man, en sprong uit zijn kuil. De ander grinnikte en maakt een klak-geluid met zijn tong.

„Dank u wel,” zei Car, toen ze er over was, en ze ging terug om Joop over de plank te helpen. De man sprong terug in zijn diepte.

„Jij boft,” hoorde ze de ander grinniken, „zo'n knappe meid.”

„Was er dan zelf zo gauw bij geweest!”

Car schoof de wagen vlug verder, een bonzende kleur over haar hele gezicht.

„Moeder, bestaan er wel torens tot aan de lucht?” hield Joop geduldig aan.

Car hoorde hem niet. Jakkas, wat akelig was dat daarnet. Zoals die mannen over je praatten, in plaats van je gewoon uit vriendelijkheid te willen helpen, — zoals die mannen iedere vrouw er op aankeken, of ze knap was... Wat schaamde je je dan.

Wat schaamde ze zich. Om die mannen-blikken, die haar getaxeerd hadden en knap gevonden.

Ineens wist ze: nooit eerder had ze zich geschaamd bij zo iets. Nooit eerder had ze zo'n kloppende kleur gevoeld om een ruw woord van een man op straat. Als ze vroeger gehoord had, of gezien aan een blik, hoe ze er uit zag, — dan had ze Leo's arm wat steviger gedrukt, of, als ze zonder Leo was, had ze, thuis gekomen, een beetje in de spiegel gekeken of het waar was, — en dan had meestal Leo toevallig ook gezegd, dat het waar was.

Omdat ze Leo's arm niet kon drukken, — omdat thuis Leo haar niet wachtte, — omdat het een ruwe mannenstem geweest was, en Leo was er niet, om het mèt haar op te vangen, — dààrom...

„Hè *toe* nou, moeder, bestaan er wel torens tot aan de lucht?”

Er was een huil-klankje in Joop's stem.

„Wat is er, lieverd?”

Ze zei haast nooit „lieverd”; ze zei haast altijd de naam van het kind, dat haar wat vroeg. Dit „lieverd” was gemakzucht, — omdat niet tot haar doordrong, wie het vroeg. Joop voelde het woord ook niet als een liefkozing. Hij herhaalde het, half huilend, geaccentueerd als tegen een dove:

„Of er wèl tòrens bestaan tot aan de lùcht!”

Ze veegde even met haar hand over haar voorhoofd, herhaalde:

„Of er wel torens bestaan tot aan de lucht?... Ik denk van wel, — of nee, — ik geloof van niet...”

„'looffan niet,” echode Atie met een wijs knikje.

Nu hilde Joop helemaal. Hij trok driftig aan het riempje, dat op zij uit de wagen hing, zodat de wagen er van schudde.

„U luistert niet eens! U zegt van wèl en van niet, en nou weet ik het helemaal niet!”

„Ik dacht eventjes aan wat anders,” zei ze, beschaamd als een kind. „Torens tot aan de lucht? Nee, onze toren is zowat de hoogste van het hele land, en die is niet tot aan de lucht, hè?”

„Nee,” zei Joop tevreden, en zijn tranen waren net zo gauw weer weg als ze gekomen waren.

„Nee,” schudde Atie haar ernstig toetje, „niet anne lucht, hè?”

Dit mocht ze niet meer doen: de kinderen laten praten, en zelf heel ergens anders zijn. Maar toch deed ze het weer. Want die twee mannen van daarnet hadden haar ogen opengemaakt voor alle mannen, die ze voortaan zou tegenkomen.

Er was er één, die rokend liep te wandelen, en haar aankeek, en zijn sigaar uit de mond nam. Er was een oudere heer, die naar de kinderwagen en de kinderen... en naar de moeder keek, en glimlachte. Er was een fietser, die zijn hoofd naar haar omwendde en een groet in zijn ogen had.

God, waarom was dat ineens zo geworden? Hadden ze vroeger nooit een sigaar uit de mond genomen, nooit geglimlacht, nooit hun hoofd omgewend? Er kwam een schrik in haar op, een angst, die ze zelf niet begreep.

„Maar een vliegmasien, die komt toch wel in de lucht?”

Ze moest luisteren, — ze *moest!*

„Een vliegmachien? O jé, die komt veel hoger dan de torens!”

„Maar toch niet bij de zon?”

„Nee, — die is veel te heet.”

„Is de maan ook zo heet?”

Een andere moeder met een kinderwagen liep aan de overkant. Ze keken elkaar aan als collega's, met beide een groetend lachje. Voorbij alweer.

Waarom vond ze dit nu gewoon, dat deze moeder haar groette? Omdat het een vrouw was? Je liep elkaar toch vanzelf niet voorbij, zonder elkaar te zien? Waarom mochten mannen haar dan niet zien?

„De mààn, moeder, — is die ook zo heet als de zon?”

„Héét, — mag niet ankomme!” — Atie dacht met eerbied aan de kachel.

„O,” dacht Car, „hou je gedachten toch bij de kinderen!”

„Nee,” zei ze, „lang zo heet niet.”

„Kan een vliegmasien dan wel bij de maan komen?”

„Nee, die is toch nog te hoog.”

Joop was tevreden. En omdàt Joop tevreden was, schoten haar gedachten dadelijk weer weg.

Dit lag aan haar, — ze begreep het, en zei het zichzelf eerlijk. Dit lag niet aan de blikken van de mannen, want die konden niet op één morgen veranderen zijn. Ze was bang voor alle mannen, — omdat

Leo er niet was. Omdat ze thuis zou komen, en Leo niet zou vinden.

Als een ver onheil dreigde het haar: dat ze thuis Leo niet zou vinden. Dat onheil had deze paar maanden wazig op de achtergrond gestaan, verscholen achter de kinderstemmen en de dingen van alle dagen. Er was een scheur gereten in het gordijn, dat het onheil verborgen hield. Dat hadden die twee mannen gedaan.

„O God!” zei ze plotseling hardop, en hield de wagen even met een schokje stil, zodat Atie en Joop verschrikt opkeken.

Want één ogenblik had ze de waarheid geweten: Ze was bang. Voor het eerst sinds Leo's dood was ze bang.

Siem kwam geestdriftiger uit school dan ooit. Zijn opgetogen ogen dansten als sterretjes, en hij schreeuwde haar tegemoet, zwaaiend met iets in zijn hand:

„M'n rapport! We hebben een rapport!”

„Laat gauw kijken!”

Siem's opwindung deelde zich aan Car mee. Daar had ze nog geen ogenblik aan gedacht: dat ze al een zoon had, die zó groot was, dat hij een rapport kreeg!

Ze keek het rapport in, en Siem stond er vreugdevol bij te hijgen, onder de eerbiedige blikken van Joop. Het was heel middelmatigjes, maar Siem was er zich niet van bewust, voelde alleen het geweldige van dit grote-jongens-gebeuren: een rapport!

„Mooi,” zei Car, „een 8 voor vlijt en gedrag!”

Ze dacht: „Leo's zoon.” Leo had zich nooit inspannen, had alle eerezucht gemist. Zijzelf was een zoet-lief meisje geweest, graag in vrede met de mensen om haar heen, hongerend naar een prijzend woordje.

Het rapport bleef het onderwerp van gesprek, op weg naar huis en aan tafel: hoe juffrouw het had uitgedeeld en wat juffrouw gezegd had, — ze had ook iets tegen hem gezegd, maar hij wist het niet meer uit het hoofd. En de vaders en moeders moesten ook hun naam er onder zetten, dan wist juffrouw meteen hoe of ze het wel vonden.

„Na 't eten,” beloofde Car, „dan ga ik meteen mijn naam er onder schrijven.”

Ze was doodmoe. Altijd na een wandel-morgen. Het antwoord-geven en eten-opscheppen en tegelijk toezien, of Atie niet knoeide met haar bordje, of Joop niet kieskauwde en of Siem onder zijn verhalen door het eten niet koud liet worden, spande haar meer in dan ze zelf wist. Als Siem weer naar school was, gingen Joop en Atie altijd rusten, en dan ging zij Ientje helpen.

„Denkt u aan uw naam onder het rapport?” vroeg Siem nog weer, toen hij met Maria meeging, tegelijk met de kleintjes, om zijn mond af te laten wassen en zelf zijn handen in zeepschuim te laten verdwijnen, — een ceremonie van elke dag.

Ze was nu alleen in de kamer, ging voor 't bureau-tje zitten om te ondertekenen. Grote jongen al, — een

rapport! Ze glimlachte, toen ze de magere cijfertjes nog eens doorkeek.

„Het Hoofd der School...”

„Handtekening van Vader, Moeder of Voogd.”

De vulpen, die ze gereed had voor de handtekening, viel spattend op het bureaublad.

Vader... Er zou nooit een vader-handtekening in dit boekje staan. Al de jaren, die voor haar lagen, — Siem's schooljaren, Joop's schooljaren, — Atie's en Ientje's schooljaren, — zou er nooit een handtekening van de vader in staan. Altijd haar handtekening.

Want Leo was dood. Met een kreet van verbijstering wist ze, dat Leo dood was.

Haar zinnen, onwillig om dit te verdragen, gleden weg in een beschermende bewusteloosheid. Ze zakte half af in haar stoel, het hoofd willoos op zij, zonder enige kleur in haar gezicht.

Het was maar een kort ogenblik. Toen Maria, met schoongewassen Siem aan de hand, binnenkwam, drongen de prikkels van het geluid tot haar door, maar haar leden, zwaar als lood, bewogen zich niet.

„Moeder!” gilde de jongen in doodsangst, „moeder, bent u dood?”

Ze probeerde haar hoofd te schudden, maar het was nauwelijks zichtbaar. Maria, wit van ontzetting, schoot op haar toe, trok haar rechtop. Toen kwam de macht over haar beweging weer in haar terug, en ze zei zachtjes: „Niet zo erg.”

„Wat is er? Wat is er gebeurd?” riep Maria, en Siem riep doordringend:

„Moeder! Moeder!”

Maria bracht haar naar de divan, en toen ze lag, languit en ontspannen, kwamen de bevrijdende snikken. Heftig, schokkend haar hele lichaam, maar verbrekend de ban van de laatste maanden.

Siem pakte haar met zijn vuistje bij de schouder.

„Moeder! Moeder!”

Zijn hele gezichtje was vertrokken van angst.

Toen haar snikken waren uitgewoed, zag ze, door haar tranen heen, zijn wanhopig figuurtje.

„Kereltje,” zei ze, en ze stak een arm naar hem uit. Hij pakte haar hand, kneep er heftig in, en riep dringend:

„Moeder, wat was dat!”

„Niet zo erg. Ik ben een beetje ziek, geloof ik.”

„Gaat u nou óók dood? Moeder!”

„Nee. Nee, hoor.”

Maar tegelijk wist ze, dat ze dit het liefst van alles wilde: nu dood zijn. Eén blijven met de divan, waarop ze lag, — nooit meer er van op hoeven staan, — dood zijn, — al, wat op haar toestormde en wat véél te moeilijk was om door heen te komen, achter zich laten en wegluchten in de dood.

Siem hield haar hand nog stijf vast.

„Wat was dat?” vroeg hij weer.

„Ik weet het zelf niet. Je moet naar school.”

Siem greep haar jurk vast, alsof iemand hem naar school wou sleuren.

„Ik ga niet naar school! Ik gà niet naar school!” riep hij in wanhoop.

Car keek hulp-zoekend om naar Maria. Wat moest ze nu! Ze kòn niet opstaan. — kòn hem niet naar school brengen! En Maria, — Maria kon hier toch niet weg, — en ze kon dit radeloze kereltje toch niet zeggen, dat hij alleen naar school moest!

„Til,” dacht ze. „Til moet hier komen.”

Ze vroeg Maria, haar te telefoneren.

„Stil maar,” zei ze tegen Siem, „tante Til komt wel.”

Maar Maria kwam terug van de telefoon: dat mevrouw niet thuis was. En Car wist, dat er niemand op de wereld was, die haar kon helpen, — dat ze de weg alleen moest gaan, — dat de haven van de dood niet voor haar was, — niet voor haar, — alleen voor Leo.

„Blijf maar thuis,” knikte ze tegen Siem. En hij, gerustgesteld, ging op een stoel aan haar voeteneind zitten.

„Ientje huilt,” zei Maria. „Het is haar tijd.”

„Wil je haar hier brengen?” vroeg Car kleintjes.

Ientje, in tranen omdat haar etenstijd vergeten was, troostte zich aan haar borst. Troostte zich met lange, diepe teugen van haar melk.

Moe en duizelig keek Car naar de happende wangetjes. Ze wist Siem's spiedende ogen op zich gericht.

Een na-snik schokte door haar heen. Ientje schrok er van en verslikte zich.

„Ik mag niet,” dacht Car. „Nog niet één ogenblik.”

Want Siem keek naar haar gezicht, naar haar ogen, of daar nog tranen uit vielen, — en Ientje dronk uit haar borst, — of daar nog een snik in natrilde.

HOOFDSTUK III

Ze moest niet zo alleen zijn, dacht Car. Ze moest 's avonds eens een levend wezen bij zich hebben, een menselijke stem horen, — dāt was het.

En omdat haar nicht Bertha het enige levende wezen was, dat geen dwingend werk had en niet aan tijd gebonden was, èn omdat Bertha goedig was en het misschien erg prettig zou vinden in haar een-tonig bestaantje van al oudere, ongetrouwde vrouw, vroeg ze haar te logeren.

Bertha kwam, graag en gauw. Car merkte, met een lichte schrik, dat ze zich niet zo'n duidelijke voorstelling meer van haar had gemaakt, want het was eigenlijk al jaren geleden, sinds ze elkaar gesproken hadden. Ze had haar stem niet meer zo goed geweten, — haar goedige, wat fluisterende en zoete stem. Ze bedacht, dat ze een beetje voorbarig was geweest, toen ze het bed op haar eigen kamer, het bed naast haar, voor haar gast had opgemaakt, om in deze weken zo weinig mogelijk alleen te zijn.

Maar Bertha was zacht, en erg lief tegen de kinderen, — wat kwam een stem er dan op aan?

„Die schatten,” zei ze, toen ze de kinderen voor 't eerst zag, en ze had tranen in haar ogen. Car

voelde zich verstijven tot een harde en liefdeloze moeder, door die tranen van Bertha...

Diezelfde hardheid en liefdeloosheid kwamen over haar, toen Bertha over Leo begon te spreken. Ze had Leo nauwelijks gekend, maar toch sprak ze graag over hem. Haar gezicht werd droevig, toen ze het deed, en haar stem klagerig. Ze sprak over hem als over een heilige.

„Wat was hij goed, niet Car? Hij stond klaar voor iedereen. Ik denk wel eens, of het misschien juist die goedheid was, die hem zo vroeg deed heengaan, — of hij misschien te goed was voor deze wereld.”

Car dacht aan Leo's tintelende ogen, als zijn gevoel voor humor hem het lachwekkende deed zien, juist in de mensen die edel waren en braaf, en ze vroeg zich af, wat hij wel gedaan zou hebben, als Bertha zo iets tegen hem had gezegd. Hij zou geknikt hebben: „Ja, ja, — te goed voor deze wereld,” met een strak gezicht en dierbare ogen, en zonder naar Car te hebben omgekeken, zou hij geweten hebben, hoe hij haar in 't nauw dreef met datzelfde strakke gezicht.

„Nou,” zei ze luchtig, „voor iedereen klaar staan, dat hoort bij het beroep van arts, hè? Al valt het soms niet mee, als je midden in je slaap er uit wordt gehaald.”

Bertha merkte het niet.

„Daarom juist heeft hij een beroep gekozen, dat zoveel zelfverloochening vraagt.”

Car wist, dat hij het beroep van arts had gekozen,

omdat hij nog verschrikkelijk jong en kinderachtig was geweest, toen hij eindexamen deed, — omdat onderzoeken en experimenteren hem onweerstaanbaar had aangetrokken, en omdat hij voor geen goud leraar had willen worden.

Moest ze dat allemaal aan Bertha vertellen? Haar gevoel voor eerlijkheid dreef haar ertoe, maar ze werd tegengehouden door medelijden. Een heiligenbeeld in stukken slaan, — dat mocht je niet doen. Dit beeld van Leo had Bertha nodig. O, — maar waarom moest ze er h   r mee vervolgen! Ze haatte dit beeld van bovenmenselijkheid, gemaakt en beschilderd door een, die hem niet gekend had. Zijzelf, — zij was de enige op de wereld, die hem had gekend, — zij was de enige, die kon weten, hoe vals dit beeld was.

„Ik praat niet graag over Leo,” zei ze kort.

Bertha keek even onthutst.

„Ik dacht,” — ze streek even over Car’s hand, — „omdat je zoveel van hem gehouden hebt, — niet?”

„Juist daarom.”

Toen zweeg Bertha, en Car had haar er om kunnen zoenen.

Maar toen de dagen verder gingen, de dagen en de nachten, met Bertha aan haar zijde, toen werd de vrijheid en de eenzaamheid van vóór Bertha’s komst van een begeerlijkheid zó groot, dat het bijna tot een obsessie werd. Hoe was dat vroeger toch wel geweest, toen ze alleen met de drie kleintjes naar het park ging, toen ze alleen met de drie groten aan tafel zat!

Hoe was dat wel geweest, toen ze 's avonds Ientje nog een laatste maaltijd bood, op bed, met Ientje alléén, zonder een pratende stem naast zich, die altijd lief en áltijd goedhartig was! Wat voor gulden tijden moesten dat toch wel geweest zijn!

Atie, slim klein vrouwtje, had veel te gauw door, dat haar grote ogen en scheefgehouden kopje bij tante Bertha alle gewenste effect bereikten.

„Tante Betta doosje kijken?”

Want in dat doosje waren de suikerigste kleine pepermuntjes, die Atie ooit gezien had...

Car, instinctief voelend, dat dit niet mócht, dat dit niet goed was voor de kinderen, zei beslist:

„Nee, nou heeft Atie het doosje genoeg gezien.”

Misschien was haar toon ook wel een beetje korzelig. In elk geval: Atie trok een schattige trillende onderlip.

„Hoe kun je dat doen,” verweet Bertha met haar zacht stem, maar niet zacht genoeg om door de leuke kleine oortjes van Atie niet te worden verstaan, „zo'n klein pepermuntje maar, — en de stumperdjes moeten al zo veel missen!”

Een razende drift sloeg door Car heen. Ze had een ogenblik het gevoel, of ze Bertha bij de zachte, ronde schouders moest beetpakken en haar schudden, schudden. Ze kneep haar handen achter haar rug in elkaar, en zei donker en laag:

„Ze missen niets.”

„Hoe kun je dat nou zeggen, Car.”

Car's stem schoot ineens uit:

„Ze missen niets! Ze missen *niets!* Zij niet, maar ik, — omdat iedereen denkt, dat ie zich in mijn dingen mag mengen, als Leo er toch niet is om voor mij op te komen! Had je dat ooit gedurfd, als Leo er nog was?”

„Wàt gedurfd? Kind, wat wind je je toch op!”

„Wàt gedurfd? Zeggen, dat mijn kind wèl een pepermuntje moet hebben, als ik zeg van niet! Dat durven jullie alleen, als er geen man meer is. En het dan gooien op je medelijden met de kinderen. — Atie, kom hier!”

Ze snoot Atie's neusje, dat nat was van de tranen om die vreemde, luide stem van moeder, om dat rare, boze praten tegen de tante van de lekkere pepermuntjes. Ze nam Atie op haar arm, en draaide zich om, van Bertha af, om de kamer uit te gaan.

Toen kwam de verwijtende stem van Bertha:

„Car, beheers je toch om het kind, dat er bij is. Je handelt niet in Leo's geest.”

Car had nog genoeg besef, om Atie in het kleine kamertje ernaast neer te planten, vóór ze terug ging naar Bertha, en tegenover haar kwam staan, spierwit, met bevende lippen.

„Leo's geest?”

Zonder geluid zei ze het. Bertha ging er een stap van achteruit.

„Leo's geest? Handel ik niet in Leo's geest? Wat weet jij van Leo's geest, — wat weten jullie allemaal er van? Als iets niet naar je eigen zin is, is het niet

in Leo's geest. Wat makkelijk, — bah, wat makkelijk is dat, — omdat hij toch niets terug kan zeggen!”

Bertha wilde een kalmerende hand op haar schouder leggen, maar Car week achteruit.

„Laat dat!”

„Car, als je zó bent, kan ik hier niet blijven. Dat begrijp je toch wel?”

Car was te wild, te getergd, om het vreugdig besef te kunnen hebben van Bertha's weggaan.

„Natuurlijk kun je hier niet blijven. Ga maar naar huis, en laat die stumperdjes, die toch al zo veel missen, bij mij achter. Maar ik verbied je, ik verbied je, om Leo's geest nog één keer aan te raken!”

Ze ging de kamer uit, sloeg de deur met een smak achter zich dicht. Toen kwam ze in 't kleine kamer-tje, bij Atie, die nog onthutst op dezelfde plek stond, waar Car haar had neergezet. Ze nam het kind in haar armen, op haar schoot, en keek met grote, droge ogen naar buiten.

Wat was dat toch geweest met haar, — zij, die nooit driftig werd? Wat was dat verstikkende gevoel van die bonzende keel, die ruisende slapen? Had ze te lang gezweven, te veel opgespaard?

„Mamma boos?” informeerde Atie. Het was goed zitten op moeders schoot, na de akeligheden, de onbegrijpelijke akeligheden van daarnet.

„Nee, — nee, vrouwtje, — ik ben niet boos.”

„Mamma lief?”

Lief? O, nee, helemaal niet. Alles, maar *niet* lief! Lief, dat was Bertha. O, ze had nooit geweten, dat

liefheid, en nog wel oprecht-gemeende liefheid, je wild kon maken, — mòòrd in je kon wekken.

Lief? En ze had een vrouw, die niets had, die nooit iets eigens bezeten had, weggestuurd, — weg-geschréúwd!

„Lief? Nee, — nee, vrouwtje, mamma is niet lief.”

’t Was een beetje verwarrend voor Atie: niet boos en niet lief. Maar ze was wel tevreden zo.

In Car woedde het voort. Om het pepermuntje. Nee, — om het medelijden met haar kinderen. Met die stumperdjes. Nooit, nóóit zou ze het medelijden met haar kinderen kunnen verdragen. Met haar kinderen, — of met haarzelf.

Maar minder nog zou ze ooit kunnen verdragen, dat aan Leo geraakt werd. Niemand kende hem. Zij was de énige, die hem kende. De énige, die wist, wat in zijn geest was. Dat geknoei van de anderen, — dat gehannes met Leo’s geest.

Als een hoogmoed stond het in haar op: dat zij de enige was.

„Ik ben zijn vrouw, — ik ben de vrouw, die hem kent!”

En toen veranderde de razernij in haar hart, de razernij tegen Bertha, in medelijden. Misschien was ze nu bezig, haar koffer te pakken, als een weggejaagde. En dan..... waarheen? Haar nutteloos bestaanje voortzetten, zonder één, die om haar gaf, — zonder één, die van haar afhankelijk was.

De vreugde, de verlichting om haar weggaan wàs er nog. O, voor geen goud zou ze het nog voortzetten.

Maar ze mocht haar niet hebben weggejaagd, zó smadelijk niet. Ze moest iets vriendelijks zeggen of doen, waardoor Bertha met opgericht hoofd terug kon gaan.

„Zullen we samen naar de slaapkamer gaan?” vroeg ze Atie. „Daar is tante Bertha aan het kofferpakken.”

Zó zeker wist ze het, dat ze geen andere voorstelling van Bertha kon hebben dan: onder tranen geknield voor haar koffer. En dan kwam zij binnen, en zei iets liefs, en dan klaarde haar gezicht tenminste wat op.

Atie gleed van haar schoot, pakte haar bij de hand, trok haar het kamertje uit. Zó, hand in hand, liepen ze naar de slaapkamer, allebei met vriendelijke gevoelens voor Bertha, — alleen maar: met heel verschillende gevoelens.

Maar de slaapkamer was leeg. En met een zwaar hart ging Car naar de huiskamer terug, met Atie vol vertrouwen naast zich.

Bertha zat in de huiskamer en breide. Breide aan het broekje voor Ientje, waar ze al een paar dagen mee bezig was. Ze pakte geen koffer en ze was niet in tranen. Ze knikte alleen bemoedigend tegen Car.

„Ik ben blij, dat je wat kalmer bent.”

Waar bleef nu het lieve woord, waarmee Car haar het weggaan verlichten zou? Ze wist het niet, — ze kon het niet meer vinden. Alles was ook zó anders dan ze het zich had voorgesteld.

„Ik wist het wel,” ging Bertha voort, „dat het maar

een opwelling van één ogenblik was. Och, hebben wij dat allemaal niet wel eens? — Zoals het nu is, wil ik natuurlijk nog wel een poosje blijven.”

Toen gebeurde het ergste, wat er gebeuren kon: Car ging op de divan zitten, en lachte. Lachte, — niet onbeheerst, — niet nerveus, — maar ouwerwets en gezond, zó dat Atie blij en opgelucht meelachte.

O, dit was de situatie, waar Leo zo van zou hebben genoten, — als het niet zo èrg was geweest, dat Bertha blééf. Dit was het soort geval, waar Leo en zij samen van zouden hebben gesmuld, — als zijzelf maar niet het slachtoffer ervan waren geweest. Zij: vol medelijdende edelmoedigheid, onderdrukkend de vreugde om Bertha's weggaan, vol goede plannen, om alles zo min mogelijk pijnlijk te maken, — en Bertha, die absoluut niet van plan was geweest om heen te trekken, en hier wel ten eeuwige dage zou blijven.

„Waarom lach je?” vroeg Bertha, wat onthutst.

„Zenuwen.”

„Je bent helemaal wat nerveus,” knikte ze. „Je moet alles niet zo opkroppen. Kindje, je kunt gerust je hart bij mij uitstorten.”

Car dacht: „dit houd ik niet uit. Geen dag meer.”

Ze zei:

„Ik ben niet uitstorterig, — dat is het.”

Ze dacht: „ik *moet* ruzie maken. Ten koste van alles.”

Ze zei:

„Misschien ben ik zo nerveus, doordat ik gewend was, alleen te zijn.”

„Maar ik ben nu toch al een poos hier, — dan ben je toch niet meer gewend aan je eenzaamheid!”

„Misschien,” — ze slikte even, „begin ik naar de eenzaamheid terug te verlangen.”

Ze dacht: „Nu is het woord eruit.”

Ze zei:

„Niet om jou persoonlijk, hoor! Maar om alleen te zijn.”

Bertha schudde het hoofd.

„Het is niet goed voor zo’n jong vrouwtje, altijd alleen.”

„O, ik heb de kinderen,” kwam ze luchtig. Want nu ze begonnen was, wou ze de strijd om haar eenzaamheid, haar vrijheid, ten koste van alles doorzetten.

Atie, haar neusje plat tegen het raam, vèr weg van de twee vrouwen en hun tournooi, riep enthousiast:

„De orgel! De orgel!”

Car deed een stap naar het kind toe, keek ook naar buiten, om de tijd te rekken. Ze *moest* iets vinden, om Bertha aan het verstand te brengen, dat het niet meer kon. Het was niet edel, het was niet menslievend, — dat wist ze wel. Maar ze was niet in staat meer tot menslievendheid, — zó niet meer, tenminste.

Het orgel zette een straatdeun in, en Atie, op en top vrouwtje, wiegde mee met haar schoudertjes, keek

stralend op naar Car. Ze nam het kind op, en met haar wang tegen het rhythmisch-deinende kopje neuriede ze het deuntje mee. En op die wijs wiegden haar gedachten:

„Met de kinderen. Met de kinderen alléén. En niemand, niemand, niemand anders.”

Toen kwam Joop de kamer binnen, zijn jekkertje al opengetrokken, met koude, rode wangen.

„Moeder, ik kan het nou al *goed* op de autoped!”

Zijn stem sloeg bijna over van verrukking. Hij was geen held van nature, en de verovering van een lichamelijke vaardigheid kostte hem meer dan gewone inspanning.

„Doe je jas maar weer dicht,” zei Car, „dan gaan Atie en ik even kijken, hoe je het kunt.”

Atie en ik, — niet tante Bertha en Atie en ik, — had ze het bewust gezegd?

Ze kleedde Atie in de gang aan, en ze wist Bertha alleen in de kamer. Ze was gevlucht voor Bertha. Laf gevlucht.

„Gaan jullie maar vast op straat,” zei ze tegen de kleintjes. Zelf ging ze de kamer weer binnen, bleef geleund staan tegen de deur, die ze achter zich gesloten had.

„Bertha,” zei ze hees, „het is niet om jou, — maar láát me toch met de kinderen alleen!”

Bertha trok de wenkbrauwen op.

„Maar kind, — hoe kom je ineens zo veranderd!”

„Het is fout geweest, — ik had niet iemand moeten laten komen hier, — jou niet, en niemand anders.

Ik had met de kinderen alleen moeten blijven."

„Maar Car, — als Leo was blijven leven, had je de kinderen toch óók niet alleen gehad!"

Car's gezicht trok bezeerd.

„Praat toch niet altijd over Leo."

En toen Bertha de schouders optrok:

„Laat me toch aan mijn lot over. Laat me toch in mijn eigen huis besluiten, hoe 't het beste is, — voor mij en de kinderen. Toe, Bertha."

Bertha boog het hoofd over haar breiwerk.

„Goed," zei ze gesmoord, „ik zal wel weggaan. Morgen zal ik wel weggaan. Of moet het vandaag nog?"

„Nee, — morgen natuurlijk."

En, half in de deuropening:

„Dank je."

Ze zag nog even, hoe oud Bertha's ronde gezicht opeens leek, — en met een scherpe pijn ging ze naar buiten.

Toen Bertha weg was, de volgende avond, en toen de kinderen in bed lagen, en de heftig begeerde stilte haar omsloot, tintelde in haar vingers het lang-vergeten gevoel van iets te moeten *doen*, iets te moeten maken. Het gevoel van: de lange, eenzame uren vruchtbaar te moeten maken.

Ze scharrelde op haar slaapkamer in de lappendoos, in 't schemer-donker, om de kleine meisjes niet wakker te maken. Ze haalde een warm-wollen lapje te

voorschijn, dat er al meer dan een half jaar ongebruikt had liggen wachten.

Ze wist opeens, met een glimlach, hoe het jurkje van Atie worden zou, zag er het ranke lijfje in, de dunne beentjes er onder uit.

Terug in de kamer kwam de gejaagdheid over haar, die haar altijd beheerste, als ze iets maakte, wàt ook. De haast om te zien, hoe het werd.

Ze nam het kleed van de tafel en knipte de stof. Ze wist, dat Leo dit erg vond, die ontredderde tafel en die gejaagde kleur op haar wangen. Maar wat hinderde dat? Leo kwam immers tòch niet binnen!

Ze knipte en reeg en verschikte, doodmoe, maar niet bij machte er een eind aan te maken.

Tot laat in de avond bleef ze naaien, opstandig en verbeteren, — omdat Leo niet binnenkwam om haar werk uit de handen te trekken...

HOOFDSTUK IV

Het goedig gezicht van haar broer, tegenover haar onder het lamplicht, knikte zorgelijk.

„Ik wist het wel, Car,” zei hij, „dat het daarvoor was, dat je me liet komen.”

„Hoe wist je het?”

„Och, — ik kon dat toch wel uitrekenen. Een zakenman begrijpt zulke dingen.”

„Begreep je het al eerder?”

„Ja. Dadelijk toen Leo gestorven was.”

„Waarom heb je me dat niet gezegd?”

Flip zweeg even, zijn grote, ronde kop neergebogen. Toen:

„Ik dacht... Weet je, je was zo met raadgevingen omgeven. Ik dacht, dat het je de keel uit zou gaan hangen.”

Car bloosde.

„Dank je, Flip. Fijn, dat je dat begrepen hebt.”

Hij keek snel op.

„O, dus dan was het toch goed gezien. Gelukkig.”

„Ja,” zei ze. „Ik vind alles beter, — zorgen en slapeloze nachten en alles, — dan al die goeie mensen, die wroeten en bedillen in je eigen dingen. Ze hebben er zo’n plezier in, weet je: ziezo, nu is die man dood, nu zullen wij ons eens laten gelden bij dat jonge

vrouwtje, dat van toeten noch blazen weet. Flip, dat is het ergste van weduwschap."

Haar stem klonk hard. Hij keek haar aan, om te zien of er ook in haar gezicht dat harde was, dat hij nieuw hoorde in haar stem. Maar haar gezicht was als vroeger, alleen een vouw om haar mond, die hij straks nog niet had gezien.

„Ze menen het toch goed," probeerde hij, onhandig en tegen beter weten in.

„O, als er maar eens één tussen was, die het *niet* goed met me meende, — dat was beter te dragen! Omdat ze het goed menen, moet ik altijd nog vriendelijk blijven ook! Weet je wat het is: ze vinden het zo verrukkelijk, om alles eens beter te weten dan een ander, om hun raadgevingen eens aan de man te kunnen brengen, — en daar is zo'n vrouw, waar geen man meer is om ze te woord te staan, zo'n prachtige gelegenheid voor."

Hij stak een sigaar aan, stond op, liep met grote passen door de kamer. Hij moest dat even verwerken: dat zusje van hem, dat zo veranderd was. Ze was zacht geweest en makkelijk te leiden, — voor Leo van een bijna kinderlijke volgzaamheid. Hij had gedacht, dat die volgzaamheid een deel van haarzelf was, — dat ze gemakkelijk, te gemakkelijk misschien, de raad van ieder zou opvolgen. En nu dit. O, hij had het liever zo, maar wat verwarrend was het, als je haar nog voor ogen had, zoals ze altijd was geweest...

„Wat ben je veranderd," zei hij stilstaand.

„Ja,” zei ze kort.

„Omdat je me altijd zo gehoorzaam leek. Tegenover Leo vooral.”

„Voor Leo!”

De vouw om haar mond was weg. Met haar bevende lippen en haar verzachte stem leek ze een meisje, veel jonger dan de bittere vrouw van zoëven.

„Leo! O, maar *hij* mocht beslissen. Begrijp je dat niet? Als iemand van je *boudt*... Maar van al de mensen op de wereld is er niemand, die het mag doen... zoals Leo het mocht doen.”

Ze zag er gelukkig uit op dat ogenblik. Omdat Leo's raad, Leo's bevel voor haar was opgestaan, — het bevel, dat ingegeven was door liefde.

Flip voelde er vaag iets van na. Hij bleef geboeid naar haar staan kijken, de sigaar tussen de lippen. Ze merkte het niet.

„Nu ben ik lucht,” dacht hij. En hij hield zich zo stil mogelijk.

Ze rukte opeens haar hoofd achterover, met een beweging van vroeger, toen ze haar vlechten naar achteren zwaaide.

„Zullen we over het geld praten?” vroeg ze zacht.

„Ja.”

Hij zette zich schrijlings op een achterstevoren stoel. De as van zijn sigaar viel op tafel.

„Ik zal je een asbak geven,” zei ze. „Mors je thuis ook zo met je as?”

Hij lachte hardop.

„Nee! Maar ik dacht je nog als vroeger: dat je

niets zag, en dat het je ook niets kon schelen, waar de smeerboel terecht kwam. Je bent zo veranderd."

„Het huismoederschap, hè?" lachte ze terug.

Maar ze wist, dat het *niet* het huismoederschap was. Dat het Leo was, die rommel ongezellig vond, die doelbewust had gewerkt aan het overwinnen van haar nonchalance. Leo, die zo iets *mocht* doen, omdat hij van haar hield. Dat maakte toch alle verschil van de wereld...

Hij had het wel geweten, Flip, dat ze er met haar vier kinderen maar nauwelijks kon komen van wat er was. Zijzelf had het niet dadelijk geweten, maar langzamerhand gemerkt. Ze had er om wakker gelegen, ze had gerekend en gedacht, en moe en onzeker van zichzelf, had ze Flip geschreven, bij haar te komen. Flip stond midden in de praktijk van het leven, — die zou toch raad kunnen geven.

„Ik kòm er wel," zei ze, „maar nèt. En ik weet toch, dat het allemaal dunder wordt, als de kinderen groter worden, — de kleren, en de school."

„Ja," zuchtte hij, „veel is het niet."

Hij vroeg zich af, wat ze van hem verwachtte: raad, — of hulp. Raad, — wat viel hier te raden! Uit één gulden kon hij geen twee maken, met al z'n zakenmanschap niet. En al die goedkope raadgevingen van: kleiner gaan wonen, een andere hulp nemen, — hoe kon je dat nou, als de vier kinderen de ruimte van dit huis dubbel en dwars nodig hadden, en deze hulp van Maria onontbeerlijk was voor Car, met haar kleine krummels van kinderen nog. Ellendig,

dat Leo zo vroeg gestorven was. Hij stelde zich Coba voor met hun twee jongens, als ze zonder hem zou achterblijven, — en nu had hij er nog maar twee, en ze waren ouder dan Car's kinderen. — Coba zou er bij kapot gaan, — zou zich niet weten te helpen. O, maar hij mócht niet doodgaan terwijl zijn jongens nog kinderen waren...

„Waar denk je aan?” vroeg Car met een glimlachje.

Hij haalde de schouders op.

„Ik weet het wel,” zei ze gelaten.

„Nee!” kwam hij abrupt, „dat kùn je niet weten.”

„Jawel. Je dacht aan je eigen geval.”

Hij was te eerlijk om nee te zeggen.

„Hoe weet je dat?”

„Och,” glimlachte ze wijs en rustig, „ervaring. Er is niemand meer, die kan luisteren. Enkel en alleen luisteren, zonder te denken aan eigen dingen. Dat kan alleen... dat kon alleen... Leo. Omdat de eigen dingen van je man ook de eigen dingen van jezelf zijn, — daarom kan je man alleen luisteren, — en niemand anders.”

Hij probeerde te verzachten, te zeggen, dat het zó erg toch niet kon zijn, — dat er toch altijd nog wel mensen waren, die met hart en ziel haar noden mééleden, — maar hij kon de woorden niet vinden, omdat hij wist, dat het de waarheid niet was. Hij, haar eigen broer, had veel gedachten aan haar gewijd, — maar altijd afdwalend, altijd vergelijkend met het eigen gezin.

„Je hebt gelijk,” zei hij met gebogen hoofd. En om dat eerlijke antwoord greep ze dankbaar zijn hand.

„Zie je,” ging ze verder, alsof ze niet van het geld-onderwerp waren weggeweest, „ik zou er kunnen komen, als ik de kinderen later alles zou weigeren, wat hun leven een beetje prettig zou kunnen maken. Joop is muzikaal, — ik voel aan alles, dat hij muzikaal is, en als het de pianistische kant op gaat met hem, kan ik hem zelf les geven, — maar als het nu eens een ander instrument wordt? Zulke dingen bedoel ik. Al wat niet noodzakelijk héét, en toch noodzakelijk is.”

Hij knikte. Ze zag aan zijn ogen, dat hij nu helemaal luisterde.

„En dat *wil* ik niet, zie je. Ik wil, dat die dingen kunnen. Ik wil niet... *klein* moeten zijn in hun opvoeding.”

„Zuinig moeten zijn,” verbeterde hij haar.

„Nee!” riep ze heftig, „zuinig kan ik wel zijn, — o, je weet niet half, hoe zuinig ik wel kan zijn! Maar wat ik bedoel, heeft met zuinigheid niets te maken. Ik wil niet klein zijn, — niet aldoor aan geld moeten denken, — ze niet aldoor aan geld moeten herinneren, — ze niet op alles moeten beknibbelen, — dat bedoel ik!”

Hij knikte.

„Maar hoe kan het, — dat wat je wilt, — met dit geld?” vroeg hij.

„Daarvoor ben je juist gekomen. Om daarover te praten.”

Hij legde z'n opgerookte sigaar op het asbakje en keek haar met aandacht aan.

„Ik kan je wel een béétje helpen,” zei hij aarzelend, „maar dat wordt nooit veel!”

„Hoe bedoel je?” vroeg ze verward. En toen, begrijpend:

„Met gèld helpen? O, dat zou ik nooit willen!”

En zachter:

„Maar ik vind het erg aardig van je, dat je dat bedoelt.”

„Zou je dat nooit willen? Maar hoe wil je dan...”

„Nee, ik zou dat nooit willen. Van niemand.”

„Van vader en moeder ook niet?”

„Die hebben het niet. Maar als ze het hadden, — nee, van vader en moeder ook niet.”

Hij zat in gedachten. Peinzend zei hij:

„Typisch. Moeder heeft gezegd, dat jij wel meer van haar zou houden, als ze je maar wat meer kon helpen, — met geld helpen, bedoelde ze. Als ze je maar van tijd tot tijd wat kon geven.”

Car beet op haar onderlip. Ze wou iets inslikken, maar zei het toch:

„Van tijd tot tijd wat geven? Nee, altijd wat geven! Maar moeder denkt, dat het gèld is, dat ze me geven moet. Flip, met het uitsteken van haar *pink* alleen al zou me helemaal kunnen winnen. Maar niet met dàt te geven. Geld kan iedere vreemde geven, — maar wat een moeder kan geven, — dat, waarop ik mijn hele leven wacht...”

„Wat?” vroeg Flip.

Ze wou zeggen: „een moederschoot, om mijn hoofd in te leggen”, maar ze zei het niet. Flip was een man; hij zou dat niet begrijpen.

Ze zei: „koestering. Doodgewone koestering.”

Hij schudde langzaam het hoofd.

„Dat je daar nog niet te oud voor wordt! Gek is dat met die vrouwen. Moeder denkt heus veel over je na, dat verzeker ik je.”

„Nadenken! Is dat, wat ik nodig heb? Nadenken, en aldoor bang zijn, dat ik niet de flinke vrouw zal zijn, die ze wil dat haar dochter is. Als ik nu eens niet flink had kunnen zijn, — wat de mensen dan flink noemen, — als ik nu eens neergekwakt was door al wat er is gebeurd, — zou ik haar koestering dan niet nog veel bitterder nodig hebben gehad? Maar dan zou er niets anders dan verwijt zijn geweest, zoals er nu niet anders is dan angst, dat ik niet flink zal zijn.”

Ze wond zich op. Hij herkende haar van de enkele keren, dat hij haar vroeger zo had gezien: de ogen fel, het bloed zichtbaar kloppend in haar keel.

„Wat houd jij verschrikkelijk veel van moeder,” zei hij onthutst, „dat je zó haar liefde eist!”

Ze schrok even.

„Houd ik van moeder? — Misschien, — ja, misschien is het dat wel, waardoor ze me zo teleurstelt, waardoor ik aldoor naar een moeder zoek. Naar een oer-moeder, die koestert.”

Ze zei het tegen zichzelf. Maar hij hoorde het. En hij dacht, hoeveel makkelijker hij het had, hij, die

zijn leven vroeger dan zij los had kunnen maken van moeders sterke geest, — hij, die Coba had...

Hij klopte haar goedig op de schouder.

„Laten we nou eerst over zaken praten. Je wilt niet, dat ik je help. Maar wat ben ik hier dan eigenlijk komen doen?”

Ze had moeite om zich weer bij het onderwerp te bepalen. En toch was het daarvoor, dat Flip hier was. Ze moest zich even bezinnen.

„Wat je bent komen doen? O ja, — ik moest toch met iemand praten over al wat ik er op bedacht heb?”

„Kom maar op.”

„Ik heb bedacht... ik heb eigenlijk zoveel bedacht. Ik heb alle manieren langs laten gaan om geld bij te verdienen.”

„Dat kùn je toch niet, — jij met je vier kleine kinderen!”

„O, er zijn vrouwen met meer kinderen en een dronken man er bij, die de hele kost verdienen. Waarom kan ik dan niet een béetje verdienen?”

„Die vrouwen kunnen niet voor d'r kinderen zijn, wat jij voor ze wilt zijn.”

„Daarom ben ik ook niet van plan, hele dagen uit werken te gaan of langs de huizen te sjouwen. Ik wil werk doen, dat in huis kan gebeuren, en 's avonds, als de kinderen naar bed zijn.”

Hij bleef koppig zijn hoofd schudden.

„Bij jouw opvatting van huisvrouw en moeder zijn...”

„Maak je toch los van wat de mensen daar over denken! Wat ben je toch een echte man! Een goede huisvrouw mag geen tijd hebben om te werken, maar wel om een kopje thee te komen drinken.”

„Nee, dat is het niet, — geloof ik tenminste...”

Hij aarzelde even.

„Wat voor werk wou je dan doen?”

„Het enige wat ik kan: piano-lessen geven.”

„Je bent niet bevoegd!”

„Maar wel bijna. Ik was maar een half jaar van mijn examen af, toen Leo kwam. En sommige mensen geven niet zoveel om die bevoegdheid. Misschien patiënten van Leo.”

Al die bezwaren van geen-bevoegdheid had ze vele nachten overdacht. Maar nu ze het tegenover Flip verdedigen moest, wou ze ze niet erkennen.

„Er zullen niet makkelijk lessen te vinden zijn.”

„Nee, dat weet ik. Maar ik *moet* het toch proberen.”

„Zou zo iets veel opbrengen?”

Hij, de zakenman, voelde zich op zo onbekend gebied. Hij werd er onzeker van.

„Ik denk het niet,” erkende ze. „Maar *iets* toch wel. Al is 't alleen maar voor de kleren van de kinderen en mij, — of later, voor een extra les, of een pleziertje voor ze. En er is nog een ding, dat ik kan. Weet je nog, dat ik zo'n goede muziek-hand had? Sommige mensen laten wel eens muziek kopiëren.”

„Dat komt toch haast niet voor?”

„Vóór 't gedrukt wordt wel. Dat weet ik zeker. En Steuve, die muziek-uitgever hier, was een patiënt van Leo.”

„Wat heb je dat allemaal uitgekiend!” zei hij verbaasd, met iets van eerbied. „Je had mij al lang niet meer nodig!”

„Jawel.”

Ze keek hem vol aan.

„Om het uit te spreken had ik je nodig. En om je sanctie. Ik wou het gevoel hebben, dat er *iemand* was, die het goed vond of niet, — iemand waar ik om gaf, zie je?”

Hij maakte een verlegen grimas.

„Dus ik was degene, om wie je gaf?”

„Ja, natuurlijk. Anders had ik je niet laten komen.”

„Nou, — dan geef ik hierbij mijn sanctie aan je plannen. Ben je daar tevreden mee?”

Ze trok de schouders op. Vaag wist ze, dat ze iets anders, — iets méér van hem had verwacht.

„Een beetje tevreden.”

„En — eh,” — hij zocht jongensachtig naar zijn woorden, — „ik wou je ook zeggen, dat ik nogal respect voor je heb. Voor de manier, waarop je de dingen opvat.”

Ze lachte blij.

„Nou ben ik helemaal tevreden.”

Hij wandelde hoofdschuddend door de kamer. Daarvoor had ze hem laten komen: om zijn sanctie, — en om zijn respect!

„Zeg, zouden we niet es naar bed gaan?” vroeg

hij opeens. „Weet je, dat het bij half één is?”

Ze sprong op.

„O, ik moet Ientje nog opnemen! Misschien is het al te laat! — Maar Flip, laten we een latertje ervan maken! Als ik Ientje heb opgenomen, ga ik sandwiches maken. Dan gaan we samen dekken en eten. Toe!”

Ze bedelde als een klein meisje. Hij, de oudere, voelde zich alsof hij tegenover één van z'n jongens stond.

„Vind je dat zó leuk, om in de nacht naar bed te gaan? En morgenochtend dan?”

„O, wat hindert dat voor een keer? Mijn avonden eindigen altijd zo... zonder eind. Omdat er niemand is, zie je. Ik wil het zo graag uitbuiten, dat je hier bent.”

Hij liep haar achterna naar de slaapkamer, waar ze handig en ervaren Ientje uit haar slaap opnam.

„Nog d'oog,” praatte ze kinderachtig. „Zoet meisje.”

In het schemerige licht zag hij het slaperige bolletje van Ientje, leunend tegen Car's arm. Ze hilde even klagelijk om de gestoorde rust, maar toen het gewenste klaterende geluidje gehoord was, en Car haar had geprezen, kwam er een tevreden lachje op het baby-gezichtje, en zodra ze onder de dekens lag, sliep ze weer.

Hij zag het kind voor 't eerst sinds verleden jaar, — sinds Leo gestorven was. Van een wiegekindje was het een klein meisje geworden, met zindelijkheids-plichten al.

Geen van de kinderen had hij vanavond nog gezien. Hij was laat aangekomen, en ze sliepen allemaal. Ientje, in het schemerdonker, was de enige — en dit kind juist ontroerde hem diep.

In de gang nam Car zijn arm.

„Jij bent toch niet als al die mensen, hè?” vroeg ze, half smekend. „Jij hebt toch geen medelijden met de kinderen?”

„Nee,” zei hij schor, „nee, — ze missen niets.”

„Dat wist ik wel,” knikte ze tevreden. „En met mij ook niet, hè?”

„Met jou ook niet.”

Ze hupste even.

„We gaan echt souperen samen. Ik ga eerst even sluiten, en dan beginnen we.”

En terwijl zij met de sleutel in de vestibule was, en hij alleen in de gang stond, besepte hij:

Dit was het eind van iedere avond. Sluiten, — alléén gaan sluiten, — en dan niets meer. Een huis met slapende kinderen, en zij de enige, die waakte en... sloot. Nooit had hij het geweten, dit hele jaar niet, dat ze elke avond naar de voordeur ging en slóót.

Ach God, en hij mocht geen medelijden hebben. Dat wou ze niet.

„Is er wat?” vroeg ze bezorgd, toen ze terug kwam.

„Nee.”

Hij zei het kort, afgebeten.

„Nee. Het is koud in de gang, hè? Ga mee naar

binnen, dan zal ik je helpen met de sandwiches.”

Ze sliep die nacht diep en onbekommerd — omdat er een ander in huis was, die mee de zorgen droeg voor het huis, en voor de kinderen, — en voor haarzelf.

HOOFDSTUK V

't Werd al zo'n grote-kinderen-huishouding: de twee jongetjes naar de grote school, de twee meisjes als bedrijvige moedertjes door het huis warend, met gemeenschappelijk spel al, — en Siem, die aardrijkskunde leerde!

Soms, als ze het prille geluidje van een pasgeboren baby hoorde, kwam het heimwee in haar terug naar dat, wat voor haar voorgoed voorbij was: de maanden van wachten, met al hun lasten en al hun zoete spanning, — het heftig en wreed gebeuren van de geboorte, de vertedering en innigheid van het voeden en verzorgen van dat héél kleine, afhankelijke wezen.

Dat was voorbij. Je kon je eigenlijk bij de oude vrouwen rekenen, als dit zo onherroepelijk voorbij was, als je de baby-kleertjes weggaf tot op een paar dingetjes na, waar je zo erg aan verknocht was. Soms, als ze een vrouw zag, ouder dan zichzelf, die een kindje bij zich droeg, voelde ze zich vèr de oudere en wijzere.

Dat was voorbij. Want elk van de kinderen zocht zich een eigen weg, — en een heel verschillende weg. Tot kleine Ientje toe: Siem wakker strijdend voor eigen rechten en die van weinig weerbare Joop;

Joop, ver van de werkelijkheid, dromend in zijn eigen wereld, en onthutst als het leven hem daaruit wekte; Atie, hunkerend naar liefde, maar toch heel beslist en doelbewust in haar spel; Ientje, zonerweerkaatsend, omdat ieder haar met tedere gevoelens, waarvan zij de oorzaak niet wist, tegemoet trad.

Ze waren er aan gewend, de kinderen, dat er na schooltijd uren waren, waarop ze niet tot hun beschikking stond: de uren van de piano-lessen. Diep-in verheugde ze zich op die lessen, omdat ze een punt vormden in de week, — iets, dat de éne dag van de andere onderscheidde. En het heerlijke gevoel van geld-verdienen, waardoor dit kon en dàt, wat anders niet gekund had. De trots, als de jongens in een nieuw jekkertje de deur uit gingen, dat ze had kunnen kopen door de piano-lessen, of als zij-zelf voor de spiegel stond in een nieuwe, zelf-verdiende jurk!

De schaduw was Marietje. Ze was een goed kind, Marietje, en een zieltje zonder zorgen. Maar het was een vergissing, dat ze piano-les moest hebben. Car had haar moeder al een jaar geleden, — en Marietje was sinds veertien maanden haar leerling,— op die vergissing attent gemaakt, maar Marietjes moeder was een voortvarende vrouw, die van de stelling uitging: wat je wilt leren, kùn je ook leren. Het hielp dus allemaal niets, of Car ook bezwoer, dat ze haar geld op nutteloze wijze verdiende: Marietje kwam, en blééf komen. Ze had in de loop van die veertien

maanden de noten leren onderscheiden; zelfs wist ze ze, met overvloedige en onevenredig verdeelde rustpozen, ten gehore te brengen, in een kreupel rhytme, dat de maatverdeling voor eigen rekening nam. Dat was al meer dan Car een jaar geleden had durven hopen.

Marietje studeerde niet. Ter vergoeding daarvan spande ze zich op de les dusdanig in, dat haar gezonde kop vuurrood werd, en dat ze ervan kreunde en steunde. Ook Car kreunde en steunde, onhoorbaar, maar diep-gemeend. Het einde van het uur was voor Marietje en voor Car een vreugdevol moment. Die vreugde wekelijks te smaken was geen gering voorrecht.

Dan was er de twaalf-jarige Douwe, die al eerder les had gehad, en die met kinderlijke nauwgezetheid altijd zijn les kende. Altijd kon ze gerust weer verder gaan met hem, — maar een stap nader kwam ze hem niet, en hij haar niet. Ze had hem zo graag de vreugde van het muziekmaken geleerd, maar ze merkte, dat er voor hem geen vreugde was, in de muziek niet en in al zijn werk niet. Geen vreugde en geen verdriet. Het leven kwam met zijn plichten, en hij aanvaardde ze gelaten. Als hij weg was, had Car wel eens het gevoel, dat ze moest huilen om hem. Om wat hem voorbij ging. Om wat hem zijn hele leven wel voorbij zou gaan, ook als hij volwassen werd.

Zo kwamen ze, alle zes, soms twee op een middag. Eén op een avond. En die éne, dat éne uur op Dins-

dagavond, was het, waar Car naar uitkeek als naar een feest.

Ze was ouder dan Car, Tine, en overdag was ze op kantoor. Ze had nooit eerder muziek geleerd, — nog geen noot. Maar op een dag had haar de ontzetting aangegrepen, dat dit tot het einde van haar leven haar lot zou zijn: 's morgens naar kantoor en 's avonds naar haar kamer, — en toen was ze naar de piano gevlucht.

Ze had eerst een piano gekocht, aarzelend, alsof het iets ongeoorloofds was. Ze had er wijsjes op gezocht, en zo had ze hem tot haar huisgenoot gemaakt. Pas toen ze hem helemaal betaald had, was ze naar een les gaan zoeken. En zo was ze bij Car gekomen.

Ze was heel lelijk. Maar bij de eerste les, toen Car haar het noten-stelsel duidelijk maakte en haar intelligente ogen zag oplichten, had Car opeens geweten, dat ze *niet* lelijk was. En later, toen al het geleerde haar toevloede, als zonder inspanning, had Car haar soms mooi gevonden.

Haar handen waren stroef, ongewend; ze was eigenlijk te laat begonnen. Maar er was zo'n honger in haar, om die toetsen te beheersen, zo'n verstandhouding tussen haar en de piano, dat de onwillige handen zich moesten gewonnen geven.

Eén keer had Car haar thuis gezien, aan haar eigen piano. Tine had haar de vorige avond betaald, en Car had niet terug gehad. Toen kwam ze 't haar brengen.

Ze hoorde in de gang al, dat ze bezig was te studeren, en klopte niet aan, omdat ze haar niet wou storen. Ze draaide zacht de kruk om, en bleef door de even geopende deur naar binnen kijken.

Het was niet iets bijzonders, wat ze speelde; dat kon ook nog niet, na zo korte les. Maar de manier, waarop ze speelde, deed door Car's gedachten flitsen: „een drenkeling. Ze houdt zich hier aan vast.” Het ontroerde haar zó, dat ze met bevende lippen, als gebannen, tegen de deurpost geleund bleef toekijken.

Tot Tine, aan het eind van een stukje, haar bemerkte.

„O mevrouw!” sprong ze op, „ik wist niet, dat u er was.”

„Zeg toch niet mevrouw,” zei Car geprikkeld, „zeg toch Car.”

Zo was eigenlijk de schuchter-tastende vriendschap tussen haar beiden begonnen.

De andere vriendschap, de oudere vriendschap, was die met Til.

Of was het wel vriendschap? Het dankbaar aanvaarden van Til's hartelijke, voortvarende hulp?

Dadelijk, toen Leo en zij als groene, pas-getrouwde nieuwelingen hier waren komen wonen, was het Til geweest, die Car met haar spontane dienstvaardigheid tegemoet was getreden. Ze omringde je. Ze *was* er. Zo omringde ze ook Ab, haar man, en hun schuchter dochttertje.

Til was groot en sterk en fris. Haar stem was vol, en haar lach daverde. Het moest heerlijk voor een man zijn, zijn vrouw altijd opgewekt te vinden, had Car wel eens gedacht, als ze zelf, slap na een bevalling, zo gauw in tranen was. Ze had het Leo ook wel eens gevraagd, na zo'n regentje, of hij haar in z'n hart niet wel eens vergeleek met een vrouw als Til. Leo had toen gelachen, en gezegd, dat hij van afwisseling hield; altijd een luide, vrolijke vrouw om zich heen, zou hij nooit hebben uitgehouden.

Maar Ab was er gelukkig mee, en Mientje, drie jaar ouder dan Siem, zag je gewoon knus wegkruipen onder moeders beschermende liefde.

Als Til bij Car was geweest, bleef er altijd iets van zelfverwijt in Car achter. Waarom had zij zelf zoveel stemmingen, — waarom liet ze zich door een barse stem van een visboer aan de deur een hele morgen neerdrukken, — waarom was ze vaak zo onzeker van wat het beste was voor de kinderen? Til was nooit onzeker — Til kon naast haar eigen dingen voor iedereen klaarstaan, — Til zag, met één oogopslag, zonder vragen, waar ze helpen kon.

Misschien was het de eigen onvolkomenheid, die Car terughield van een diepere vriendschap voor Til. Dankbaarheid, genegenheid. Misschien ook een beetje bewondering.

Toch was er een warmer gevoel in Car bovengekomen, toen Til de laatste keer bij haar was binnengestapt, een geheim in de ogen.

„Ik moet je wat vertellen,” zei Til.

Car keek haar spiedend in 't gezicht. Er wàs iets anders dan anders, maar ze wist niet wat.

„Iets goeds?”

„O, ja!”

In Til's leven kon het ook niet anders dan iets goeds zijn. Daar was ze voor geboren.

„Zeg maar.”

„Weet je het niet?”

Alle mogelijkheden van iets goeds gingen door Car heen.

„Zeg maar,” zei ze weer, aarzelend.

„Mientje krijgt een broertje.”

Car was helemaal onthutst. Mientje, al bijna twaalf jaar, — en in al de jaren, dat ze Til gekend had, was zijzelf het telkens geweest, die haar het geheim van een zwangerschap verteld had, — en nu was het Til!

„O, Til!”

De warmte, de zusterschap, die ze voor iedere zwangere vrouw voelde, altijd, ging plotseling uit naar Til.

„Ben je blij?”

„Natuurlijk! En Ab ook. Het is zo'n verrassing na al die jaren.”

„Nu moet ik jou verwennen, zoals jij mij al die vier keren verwend hebt, — en na die vier keren ook. Maar ik kan het niet zoals jij,” zuchtte Car bedrukt.

„Ik hoef niet verwend,” lachte Til. „Ik voel me zo lekker als kip.”

„Toe, — voel je alsjeblieft een béétje niet lekker als kip, en roep mij er dan bij!”

Maar de gezonde, koel-blozende wangen van Til, haar volle, lachende mond, wezen zonder een woord het verzoek van Car af. In evenwicht, zeker, gezond, — neen, zij had niet de zorg van een ander nodig.

Toen Til weg was, had Car in 't wilde weg plan-nen gemaakt voor wat ze allemaal voor haar doen zou, als het kindje geboren werd. Dàn misschien...

Maar ze wist, dat ze altijd weer aanvaarden zou van Til. Altijd nemen, krijgen. Ze wist, dat haar gevoel voor Tine dààrom zo anders was, omdat ze Tine iets te geven had. Ze gaven en ontvingen, allebei. En Til gáf alleen maar.

Omdat Til de sterkere was.

Toen Marietjes moeder tenslotte vond, dat een lerares, die zelf niet geloofde in het resultaat van haar lessen, geen goede lerares kon zijn, en ze Marietje, wel verre van haar te verlossen van haar kwellling, naar een ander stuurde, — toen begreep Car, dat het van de piano-lessen alleen niet ging. Er dook maar niet plotseling een nieuwe les op, voor Marietje in de plaats.

Toen dacht ze terug aan de mogelijkheid van muziek-copiëren.

Ze oefende zich vlijtig, 's avonds, als alles in huis stil was. Ze schreef de ingewikkeldste stukken over, met een kleur van inspanning, en met stralende ogen

om het resultaat. O, als een schoolmeisje voelde ze zich weer, met haar gebukte hoofd en haar tongpuntje tussen de lippen. Ze kòn het nog, als vroeger. De jaren, dat ze 't niet gedaan had, waren eenvoudig overgeslagen. De jaren met Leo, de jaren van liefde, van zorg, van pijn.

De jaren schenen ook weggefallen, toen ze zich op een middag zorgvuldig kleepte, om, op zoek naar werk, naar Steuve te gaan. Uit solliciteren, — haar beste beentje vóór zetten, — ze voelde zich er blij-
gewonden door, en angstig tegelijk.

Voor de spiegel keurde ze zich in haar mantelpak: ingetogen, een echt sollicitantje. Als Steuve nu een harkerige meneer was, zou ze een goede indruk maken.

Leo had hem gekend, als patiënt. Maar Car wist niet méér van hem, dan dat hij muziek-uitgever was. Leo vertelde nooit veel van zijn patiënten.

Waarschijnlijk was er niet de minste behoefte aan muziek-copiërders. Waarschijnlijk zou ze straks, met haar rolletje proef-werk onder de arm, weer getroost en onverrichter zake naar huis komen. Maar de onderneming van de tocht naar Steuve, op een lente-dag als deze, trok haar buitenmate aan.

Het kantoor was een ouderwets gebouw, en Car zegende haar ingetogen mantelpak. De jongen, die haar het privé-kantoor binnenloodste, drie houten treedjes op, en haar een stoel aanbood in het lege vertrek, ging dadelijk op zoek naar meneer Steuve. De lente-zon scheen naar binnen in de weinig-

zakelijke, gezellige kamer, en Car voelde zich gelukkig. Als Steuve een bullebak zou zijn, en haar smadelijk weg zou jagen, dan nog zou ze zich gelukkig voelen om deze afwisseling in haar huismoederbestaan.

Maar de deur ging open, en Steuve was géén bullebak, en joeg haar niet smadelijk weg.

Hij was een grote, al oudere man, het grijzend haar breed en hoog om zijn voorhoofd. Hij hield het hoofd wat voorover bij het spreken, alsof hij gewend was, dat de meeste mensen kleiner waren dan hij. Zijn donkere ogen waren sterk en open.

„Bent u dat nu, de vrouw van mijn dokter?” vroeg hij warm, en zijn diepe stem raakte iets in Car.

„Ja,” zei ze, en haar gezicht was in afwachting opgeheven, alsof ze méér wou horen over Leo.

„We hielden van hem, alle drie. Mijn vrouw, en mijn dochter, en ik.”

Car werd zich opeens ervan bewust, hoe bang ze vanmiddag geweest was, dat hij zich Leo niet meer zou herinneren. Al twee-en-een-half jaar was het geleden, — al drie jaar, dat hij ziek werd.

„Ja,” zei ze dankbaar, „ze hielden allemaal van hem.”

Nu ze weer zat, keek ze geboeid naar de grauwe kop tegenover haar, met de diepe groeven. Ze wist nauwelijks meer, waarvoor ze hierheen gegaan was.

„En?” vroeg hij uitnodigend.

Ze moest zich bezinnen. Ze was niet gekomen om

naar zijn kop te kijken, niet om naar zijn stem te luisteren. Niet om hem over Leo te horen praten.

„Ik geef piano-les,” begon ze opeens. „Om bij te verdienen. Anders is er niet genoeg voor de kinderen en mij. En met de piano-lessen wordt het langzamerhand ook niet genoeg, nu de kinderen groter worden.”

„Hoeveel kinderen hebt u?”

„Vier. De oudste is negen.”

„En de jongste?”

„Bijna drie.”

Er bewoog iets om zijn mond. Hij begreep, hoe oud Ientje toen geweest was...

„En?” vroeg hij na een poosje aanmoedigend.

„Ik kan muziek-copiëren. Kijkt u.”

Terwijl ze zich wat voorover boog om het muziek-papier te krijgen, keek hij aandachtig naar haar. Wat was ze jong. Een meisje. Zijn dochter, die ging trouwen en naar Indië zou trekken, was niet veel jonger. Die begon haar leven pas. Te denken, dat over een paar jaar...

„Hier is het.”

Ze stak haar hand met de muziek-bladen trots vooruit. Ze wist, dat het er uitzag, alsof het gedrukt was. Er was iets in die beweging van haar, dat hem deed glimlachen.

Maar toen hij de bladen doorkeek, verdween de glimlach, en met eerbied in zijn donkere stem vroeg hij:

„Wanneer hebt u dat gedaan, — met uw vier kinderen en uw piano-lessen?”

„'s Avonds. De kinderen gaan nog vroeg naar bed.”

„Slaapt u wel eens?”

„En òf!” lachte Car. „Ik ben dol op slapen.”

„Wat is het toegewijd geschreven,” zei hij.

Iets in zijn stem maakte haar week.

„Ja,” knikte ze, zonder woord. O, ze had het toegewijd geschreven! Ze hield van dit werk, en het vooruitzicht, er misschien geld mee te kunnen verdienen, had haar hand vaardig gemaakt.

Toen:

„Komt het wel eens voor, dat u iemand nodig hebt om te copiëren?”

Hij knikte.

„Ja, dat komt wel voor. Wou u daarmee — de kost verdienen?”

„De kost verdienen is het niet. Bij-verdienen. Aanvullen.”

Ze moest dit eigenlijk niet allemaal vertellen. Het was niet zakelijk. Maar doordat hij van Leo gehouden had, was hun verhouding niet zakelijk.

„Ja,” zei hij. „Ja, dat kan. Ik ben bezig met een componist, die erg smerig schrijft. Zoudt u dat kunnen ontcijferen?”

„Ik denk het. Ik ben nogal snugger in 't ontcijferen.”

„Ik zal hem schrijven. Als hij in de stad komt, zal ik hem naar u toe sturen. Goed?”

Een golf van blijdschap ging door haar heen.

Het was gelukt. Dat, waarvoor ze hierheen gekomen was, was gelukt!

„Ja. Heerlijk.”

Nu moest ze vragen, hoeveel je daarmee verdiende. Ze aarzelde, en hij zag het.

„En wilt u al het andere aan mij overlaten?” vroeg hij.

Ze kleurde. O, ze wou graag overlaten. Te graag. Ze kon te zelden overlaten, — en deze man, die Leo gekend had, deze man met de grauwe kop en de diepe stem, wilde ze alles overlaten, zonder terughouding vertrouwen.

„O, graag!”

Hij stak zijn hand uit, zijn grote hand, en ze legde er haar hand in. Meer nog dan toen ze hierheen ging, voelde ze zich het schoolmeisje, voelde ze de jaren als overgeslagen. Het schoolmeisje tegenover de leraar, waar haar hele hart naar uitging.

„En als het met die componist afgesproken is, komt u dan weer even hier? En als u werk af hebt, komt u het dan hier brengen?”

Ja. Ja, ze wou zo graag hier terugkomen. Ze knikte alleen maar.

En buiten, op straat, in de lager gezonken zon, werd de vreugde in haar zó machtig, dat ze zich afvroeg, of ze nu wel naar huis moest gaan, — of ze niet liever weg moest lopen, buiten de stad lopen in de zon, en vergeten dat ze moeder was. Want als ze naar huis ging, legden de kinderen beslag op haar, zouden praten over hun eigen dingen. Ze

moest praten, — of alleen zijn. Praten met Leo.

Neen, ze kon niet naar huis. Nu nog niet. Ze kon niet naar de kinderen. Vrij zijn, — uitrazen in de lente-lucht.

Ze pakte een tram, die juist de tegengestelde richting ging van haar huis. Ze liet zich brengen tot waar de stad ophield. Daar liep ze dralend de weg op met de spaarzame huizen en de weilanden aan beide kanten.

Hier kon ze met Leo praten. Ze wist niet, waarom ze dit vóór alles verlangde: met Leo tot klaarheid komen.

Omdat het lente was, en haar hart, wijd en stuwend, uitging naar de hele wereld. Vroeger, toen Leo er nog was, kwam de lente over haar en ging haar hart, wijd en stuwend, uit naar Leo alleen.

Ze moest haar hart bewaren voor Leo. Als er meer zulke lente-dagen zouden komen, dan zou ze door de wereld gegrepen worden en afdrijven van Leo. Dat mocht niet. O God, dat mocht niet!

Dit was de derde lente, die over haar heen ging sinds ze alleen was. Maar vandaag leek het de eerste lente. De eerste keer, dat ze het gevaar van de lente voelde dreigen.

Kwam het door Steuve? Dat kon niet. Een oude man met een grauwe kop. Hij had iets in haar geraakt, — zoals vader iets in haar kon raken. Hij had Leo gekend, en hem niet vergeten. Hij had gevraagd, iets aan hem over te laten, hem te vertrouwen. En omdat ze zo lang niets had kunnen over-

laten, — daarom was de lente over haar gekomen.

„Leo, je bent er toch niet boos om?”

De weilanden om haar heen gaven geen antwoord. Niets gaf antwoord. Ze wist, dat ze zelf het antwoord moest geven.

„Leo, je weet niet, wat dat is: als de lente komt en jij bent er niet.”

Ze had het gevoel, dat ze nu de armen uit moest strekken en de wereld omsluiten. Eén ogenblik deed ze het, maar ze trok de armen verschrikt terug, om de leegte, die ze omsloten. Met een wee gevoel leunde ze tegen een boom. Maar de boom droeg katjes, vlak boven haar hoofd; ze *voelde* achter haar rug de sappen naar de takken dringen.

Lente. Overal lente. En Leo was er niet.

* * *

Thuis stormden de kinderen blij op haar toe, en zij, met gloeiende wangen en brandende ogen van de buitenlucht, zag ze vernieuwd, alsof ze haar pas geschonken waren. Er waren stijve armpjes om haar nek, en ze kustte ze heftig, haar neus verborgen in hun haar. Het was, of ze van een verre reis terugkwam.

Toen ze in bed lagen, en ze terug kwam in de huiskamer, ging ze voor Leo's portret staan.

„Leo?” vroeg ze.

Het was een lachend portret.

„Malle meid,” zei hij.

HOOFDSTUK VI

Hij kwam op een morgen, de componist. Ze was druk in de keuken bezig, haar handen nat en koud van 't groente-wassen. Atie en Ientje hielpen haar trouw.

„Een meneer,” zei Dora, de onverschillige. Maria was getrouwd.

„Wat voor meneer?” vroeg Car benauwd. „Ik ben zo druk bezig!”

„'k Weet niet. Hij moet u hebben. Hij is nogal kippig.”

Car dacht aan alle mogelijke kippige meneren, die haar 's morgens op konden zoeken. Ze droogde zuchtend haar handen af, streek gauw over haar haar, en toog naar de meneer, Atie en Ientje achter haar aan. Er stond in de vestibule een schichtig, grijs, inderdaad zwaar bebrild meneertje. Car kende hem niet, en haar gezicht was één aanmoedigende vraag.

„Meneer Steuve gaf me uw adres, — ziet u?”

„O!”

De componist Evenburg! Het werk kon beginnen! Car wou haar nèt neergehaalde mouwen wel weer opstropen om aan de slag te gaan.

„Gaat u mee naar binnen.” En tegen de meisjes: „Als jullie heel stil kunt zitten, mag je wel mee.”

Ze konden stilzitten. Dodelijk nieuwsgierig naar dat grappige meneertje, nestelden ze zich in hun kleine stoeltjes, in het hoekje van de kamer.

„Meneer Steuve zei, dat u wel zo vriendelijk wou zijn... Het is erg onduidelijk geschreven, ziet u?”

Car sloot hem al bij voorbaat in haar hart om dat schuldige kijken bij de biecht van zijn onduidelijke schrift.

„Mag ik het even zien?”

Hij legde de grote portefeuille op tafel, die hij onder zijn arm had gehouden.

Het was onduidelijk. Toch geloofde Car, dat ze het zou kunnen lezen. Het was voor piano geschreven. Als ze maar eerst iets er van gehoord had, dan zou het allemaal wel meevallen.

„Het is veel,” zuchtte ze, toch even kleinmoedig om het vele werk.

„Ja mevrouw. Van jaren.”

Ze keek hem eerbiedig aan. Van jaren was dit. En zij kreeg het in haar handen.

„Mag ik... Als ik er iets uit zou mogen horen, zou het veel makkelijker voor me zijn.”

Hij keek zoekend door de kamer, en liet toen zijn blik gretig rusten op de piano.

„Is hij goed?”

„Ik geloof het wel.”

Hij stond verlegen en onhandig op, verschoof de pianostoel wat, liep naar de tafel terug om een paar bladen uit de portefeuille te zoeken, zette die neer, en ging zitten.

En toen gebeurde het wonder:

De schichtige man was niet schichtig, niet eens bijziend meer. Het kleine, magere figuurtje wàs niet klein en mager meer. De smalle schouders leken uit te groeien tot brede, vierkante. Aan de piano zat een reus, een sterke reus.

Het was niet de muziek alleen, die dit deed gebeuren. Al was de muziek ook sterk, stuwend. Maar het was de figuur zelf. De verstandhouding tussen die figuur en de piano, met volmaakte verachting van wat er verder nog op de wereld bestond.

Er moest iets van al dat wonderlijke tot de kinderen zijn doorgedrongen, want toen het voorbij was, vóór Car het gemerkt had, was Ientje uit haar hoekje verdwenen, en dook op naast de piano, een zacht wangetje tegen de mouw van de ouderwetse jas wrijvend:

„Dag opa!”

De reus, opeens weer klein en bijziend, werd er confuus van.

„Jongejuffrouw,” zei hij vriendelijk. Ientje hoorde niet het dwaze woord „jongejuffrouw”, dat ze niet kende, maar de vriendelijke toon, en klom op zijn magere knie. Van daar uit bewerkte ze de toetsen met twee dikke vuistjes. Dat was voor Car een zó grote overgang, dat ze verlegen-lachend Ientje van de onervaren schoot af nam, en met het kind op haar arm aarzelend zei:

„Ik geloof, dat ik het kan overschrijven. Ik hoop het. Ik wil het zo graag.”

„Ja mevrouw?” vroeg hij, als een schooljongen.

En toen, niet wetend wat hij hier eigenlijk verder nog moest doen:

„Dan zal ik het maar hier laten. Dank u wel, mevrouw. Dag jongedames.”

Hij was eigenlijk weg, vóór Car tot bezinning was gekomen. Ze bleef eerst werkloos in de gang staan, nadat de deur achter hem was dichtgegaan. Toen keerde ze naar de kostbare portefeuille terug.

O, ze wou wel dadelijk beginnen. Als ze nu geen keuken en geen kinderen had, zou ze het beste muziekpapier, de beste pen, de glanzendste inkt gaan uitzoeken, en uren, uren blijven overschrijven. Een dag had vier-en-twintig uren. O ja, ze zou wel slapen. Maar dan bleven er nog zestien uren over. Wat kon je niet al werken in zestien hele uren!

„Mevrouw, kan ik nog niet bij de gootsteen terecht?”

Dora klopte niet aan. De kippige meneer was immers weg.

Gootsteen? O ja, ze was aan 't groente-wassen geweest. Daar moest ze mee verder gaan. Ja, en dan moest ze koken. Ja, en dan kwamen de jongens uit school en dan moesten ze eten. Ja, — alles moest eerder dan muziek-overschrijven...

„Ik kom gauw,” zei ze bezwerend tegen Dora. „Even opbergen.”

Dora keek naar de tafel met de papieren-rommel en ging naar de keuken terug, nogal sceptisch gestemd tegenover de belofte van gauw-komen. Maar

Car nam de portefeuille eerbiedig in haar handen en sloot hem weg. Alles moest eerder. De gootsteen moest vrij komen voor Dora. Alles dwong, alles wachtte. Maar vanavond, dan was er geen dwang meer. Dan waren de uren van haar alleen.

Het was kwart vóór twee, toen ze die avond, duizelig en met kloppend hart, in bed tolde.

* * *

Zó verloren als die eerste avond bleef ze niet werken.

Maar er kwam een gejaagdheid in haar, om aan het éne werk te denken, terwijl ze nog met het andere bezig was. Ze wist het zelf, dat haar gedachten vèr van de kinderen weg konden zijn, terwijl ze deed, of ze naar hen luisterde. Het vervolgde haar met schuldgevoel, en toch kon ze er niet tegen op. De piano-lessen, het dagelijks werk in de huishouding, de kinderen, elk met zijn eigen belangen, — en dan, boven het andere uit: het werk in de avond.

Tine voelde het, dat op Dinsdagavond alles mèt het einde van de les ophield. Ze sprak er voorzichtig over.

„Je wilt me wel wegkijken, hè?”

Haar open glimlach ontnam het scherpe er aan.

„Ja,” schertste Car terug. „Gastvrij, hè?”

„Heb je zó veel te doen?”

Ze wist van Car's copieer-werk.

„Ik wil het graag gauw afleveren.”

„Maar Car, zo'n uitgever weet toch ook, hoe 'n bezig leven je hebt!”

„O, — de uitgever...”

Het beeld van Steuve dook voor haar op, en ze wist op dat ogenblik, dat hij het was, die haar dreef tot dit koortsachtig werk. Nooit zou hij het van haar verlangd hebben; daarvoor was hij een veel te levend mens. Maar de gedachte aan hem dreef haar voort. Misschien ook het verlangen, om een gedeelte klaar te hebben, en het hem dan zelf terug te kunnen brengen... Zó had ze gewerkt, vroeger, een hunkerend meisje nog, voor de lerares, die ze aanbad...

„De uitgever maakt geen haast,” zei ze. „Maar ik wil zelf graag.”

Ze dacht: „nu denkt Tine, dat ik het geld ervoor graag gauw heb,” en de oneerlijkheid daarvan stuitte haar zó, dat ze er gauw achteraan voegde:

„Ik wil zelf graag, omdat het zulk heerlijk werk is.”

Tine's kleurloos gezichtje bloosde.

„Je moet niet denken, dat ik een bemoeial ben, hoor. Maar het is sinds dat werk zo anders geworden, — en je ziet er zo moe uit.”

Car keek in de spiegel. Was het aan haar gezicht te zien, dat haar oogkassen brandden van 't weinig slapen? Want ze sliep weinig; als ze in bed lag, werkte het nog door in haar, dansten de noten, de strepen, de bogen voor haar gezicht, dacht ze vooruit aan de maten, die volgden. Ze wist, dat ze het in dit tempo niet lang vol zou houden, — maar wat

hinderde dat? Zolang ze dit had, deze roes van de arbeid, zo lang wilde ze het ten volle genieten.

„Zie ik er moe uit? Ik bèn wel een beetje moe. Maar zijn we dat niet allemaal, altijd?”

Tine knikte. Ja, ze was zelf ook moe. Het 's morgens vroeg opstaan kostte haar soms onmetelijke moeite. Maar er was iets in Car, dat haar bang maakte: alsof ze 't zelf niet meer in handen had. Alsof ze gedreven werd.

Och, maar ze kende Car eigenlijk nog maar zo kort. Misschien had ze dat wel nodig. Gedreven worden, — was dat het niet, wat haar zelf in het piano-studeren zo'n groot geluk gaf? Misschien dat een vrouw, die het grote geluk gekend had, gedreven *moest* worden, — anders ging ze te gronde.

„Ja. We zijn allemaal moe. We willen graag moe zijn, geloof ik.”

Toen Car een afgerond gedeelte klaar had, pakte ze het zorgvuldig in, en ging er mee naar Steuve.

Ze ging, met de huivering van een ingeleverd proefwerk, waarvan je tevoren wéét, dat het *goed* is. Met de huivering ook van het eindelijk-gebeuren. Want meer dan ze wist had ze er naar verlangd, Steuve terug te zien.

Misschien was dat het, wat haar zo fleurig uit deed zien, toen ze zijn kantoor binnenstapte.

Hij zat aan zijn schrijftafel, maar stond op, toen hij haar in de deur-opening zag staan.

„Daar ben ik blij om,” zei hij, „dat u nu al teruggekomen bent.”

Ze legde het pak neer.

„Ik heb een gedeelte af. Dat kom ik brengen.”

Ze zei er niet bij: „en ik wou zo graag komen, daarom heb ik niet langer gewacht.” Toch voelde ze zich een verklaring schuldig, waarom ze kwam.

„Want misschien zijn er dingen in, die u liever anders wilt.”

Hij maakte het pak open, helemaal zaakkundige nu. Hij bekeek blad voor blad, ingespannen en geconcentreerd. Car kon nu rustig naar hem kijken, naar het hoge voorhoofd, naar de krans van grijs haar. En vooral naar de krachtige handen, waarvan de één het blad vasthield, en de ander, dicht, met hoekige knokels, op de andere papieren lag. Handen, — misschien spraken handen nog meer tot haar dan een gezicht. Handen, en een stem. Zijn warme stem zoëven, toen ze binnenkwam. Hij was blij geweest, dat ze nu al kwam... Dan keek ze weer naar het voorhoofd en het haar, en ze voelde het als een verlichting, dat het haar *grijs* was...

Hij legde het laatste blad neer.

„Het is uitstekend werk. U hebt er natuurlijk veel uren aan besteed?”

Ze knikte.

„Kon u zijn handschrift wel makkelijk lezen? Hij schrijft zeldzaam onduidelijk.”

„Het was soms moeilijk. Misschien zijn er wel fouten in, doordat ik het fout gelezen heb.”

„Ik stuur het hem door. Dan kan hij ze zelf er uit halen. Hij kwam bij me, nadat hij bij u was geweest. U had hem zo vriendelijk ontvangen, zei hij.”

Car lachte.

„Vriendelijk? Hij was weg, vóór ik vriendelijk had kunnen zijn! Hij speelde zo prachtig, — en toen was hij weg.”

„Dat hij *mocht* spelen, dat heeft hem natuurlijk zo in verrukking gebracht. Een grappige oude heer.”

Car dacht: „wie spreekt daar van een oude heer? Hij is misschien even oud!” En toch wist ze, hoe krampachtig ze naar dat grijze haar moest kijken, om hem als oud te beschouwen. Dàt in hem, wat iets in haar raakte, de eerste keer al, — dàt, wat iets in haar ontdooide, ontketende, — dat was jong. Ze wist niet, wat het was, maar ze werd zich vaag bewust, dat ze liever naar huis moest gaan, naar de kinderen terug, naar Leo terug, — en nóóit meer zo hard en zo bezeten werken. Want het was geen werken om het werk geweest, geen werken om het geld, — het was werken voor hèn geweest.

O, en dat, terwijl ze hem één keer ontmoet had. Wat was er toch met haar! Kon de diepe klank van een stem, kon een paar krachtige handen haar zó gauw en zó ver van Leo wegvoeren?

„Ik ga maar naar huis,” zei ze, onvoorbereid. „Als ik weer wat af heb... stuur ik het wel weer.”

Hij keek haar verbaasd aan om dat plotselinge afbreken.

„U komt het toch wel weer zelf brengen?”

Ze wou zeggen: „nee, dat hoeft toch niet?” maar ze begreep, dat dat niet mocht. Hij wist het immers niet, wat er was met haar.

En hij mócht het niet weten. Het moest over zijn, vóór hij het ooit zou weten...

„Ja,” zei ze aarzelend. „Ja, ik zal het wel weer brengen.”

Ze drukte zijn hand, en ging weg. Het leek bijna een vlucht.

Neen, hij mocht het niet weten, dat beschamende, dat vernederende...

Maar hij wist het wel. Toen ze weg was, wist hij het, met een glimlach.

Hij had méér vrouwen zien vluchten... voor zichzelf.

Vluchten, — en terugkomen.

* * *

„Het is over,” dacht ze die avond, toen ze na een half uur werken, rustig en beheerst, het gerei wegsloot, omdat ze moe was en slaperig.

Maar ze droomde die nacht, dat hij zijn grote rechterhand open uitgestrekt hield. Zelf hield ze haar beide handen op de rug, maar er was een macht, die haar rechterhand naar voren haalde, dichterbij, dichterbij zijn hand, tot de hare er in lag en hij die omsloot. Toen werd alles week in haar, en ze kon haar hand niet terugtrekken.

Toen ze wakker werd, het hoofd diep en machte-

loos in het kussen, bleef ze met open ogen in het donker liggen.

Ze had dit niet moeten dromen. Ze had van Leo willen dromen. Altijd wilde ze van Leo dromen, maar juist, als ze het wanhopigst zocht naar een droom van Leo, kwam hij niet.

Misschien had ze zich vergist: was het tòch Leo geweest, die zijn hand openhield? Leo had langere handen. O, Leo's handen! Haar gloeiende lippen drukken op Leo's handen, en veilig zijn!

„Leo! Leo! Jij moet het zijn, van wie ik gedroomd heb!”

Maar het was Steuve.

* *
* *

Tine had het gevoel, dat ze Car teruggewonnen had. De werk-koorts was voorbij, had plaats gemaakt voor een rustig indelen van de tijd, een vol zich geven aan dàt, waar ze op een ogenblik mee bezig was. Ze luisterde weer naar de kinderen, ze zàg weer de dingen in haar huis, ze wàs er weer op Dinsdagavond, ook na de les.

Til, de moederlijk-bezorgde, had nèt gedreigd, de handen van haar af te trekken als ze voortging met dat krankzinnige werken, toen de verandering kwam. En Til trok de handen *niet* van haar af, — was het ook nooit van plan geweest. Het groeiende kindje in haar vermocht niet, zich haar verzorgingsdrift toe te eigenen. Er was altijd nog genoeg over om náást Ab, náást Mientje en náást het nieuwe, ongeboren

wezen, anderen te hulp te komen, waar het nodig was.

Wat was ze sterk, Til. Ze droeg het kindje breed en trots. Ze miste in haar gelaatstrekken dat zwangere, dat gelatene, dat merkteken van komende weeën, wat Car zo roeren kon sinds Ientje haar laatste kindje was. Til droeg haar blozend, evenwichtig gezicht triomfantelijk op de forse hals, en haar stem was even juichend en luid als altijd.

Het was Til, die, om steekproeven te nemen, 's avonds een paar keren had opgebeld, of Car nog aan 't werk was. Car was te eerlijk om nee te zeggen als het ja was. Maar de laatste weken was het eerlijk nee geweest, en één keer zelfs had ze in de telefoon, die naast haar bed stond, gefluisterd, dat ze al in bed lag, en dat ze niet hardop kon praten om Atie en Ientje, die op haar kamer sliepen, en die, wonderlijk genoeg, door de rinkelende bel heen-geslapen waren. Toen had Til, tevreden, van verdere proeven afgezien.

Voor Car was het een heimelijke triomf, dat eigen-machtig stop kunnen zetten van de arbeid.

„Het is over,” dacht ze telkens.

En ze geloofde eerlijk, dat het over was.

* *
* *

Maar toen ze bijna weer een gedeelte af had, belde ze Steuve's kantoor op, of ze morgen weer werk kon komen brengen. Er was een ander aan de telefoon; ze hoorde het dadelijk.

„Wilt u meneer Steuve zeggen,” vroeg ze haastig, „dat ik morgenmiddag werk kom brengen?”

„Zal ik meneer even roepen?”

„Nee, nee!” zei ze dringend. „Zegt u het hem maar. Als het niet goed is, kunt u me wel opbellen.” .

„Goed, mevrouw.”

Ze legde de telefoon neer.

Ze was blij, dat ze hem zelf niet gesproken had. Ze wist nu, dat ze zijn stem gevreesd had, toen ze opbelde. En morgen dan? O, morgen, dan zag ze hem voorbereid; dan wist hij het ook tevoren, dat ze komen zou. Dat was heel iets anders. Morgen bracht ze haar werk; dat was alles.

En de vorige keer dan? Toen had ze toch ook alleen maar haar werk gebracht?

O, maar toen had ze nog niet geweten, hoe zwak ze was, hoe zwak een stem haar kon maken. Nu wist ze alles. Ze ging er bewust en sterk heen. En bovendien: het was immers over! Ze had deze keer zo beheerst gewerkt, alsof het voor een vreemde was...

En was het dan ook niet voor een vreemde? Leo had hem gekend, maar zij niet; niet eerder dan die eerste keer, — toen hij haar zo hartelijk tegemoet getreden was, — toen hij haar gevraagd had, al het andere aan hem over te laten...

Het verwarde haar. Ze moest niet zoveel denken. Gewoon: haar werk afmaken vanavond, en het morgen brengen.

Het was meer en moeilijker werk, dan ze verwacht had. Ze had het beter nog een dag uit kunnen stellen. Maar nu had ze het afgesproken, dus het moest klaar vanavond.

De uren gingen voorbij. Haar hoofd suisde, maar ze hield niet op. Eén avond, één nacht, — de volgende avonden zou ze met de kinderen naar bed gaan. Niemand had er last van, dat ze hier onder de lamp zat en noten schreef. Niemand controleerde, of ze op tijd naar bed ging. Vader niet, — moeder niet, — en Leo niet. En het moest immers af.

Het was over twee, toen de telefoon schrill scheurde door de suizelende stilte. Ze schrok heftig, en ze moest slikken vóór ze wat kon zeggen.

Het was een onherkenbare, misvormde mannenstem, hoog en schreiend als van een vrouw. Het was Ab.

„De bevalling is geweest, en het kindje is dood.”

Ze kon het zo gauw niet bevatten. Til een dood kindje? En het was toch haar tijd nog niet?

„Dat kan toch nog niet?”

„Ze is vandaag erg gevallen. God, Car...”

„Hoe is Til?”

Het bleef even stil. Car hoorde verre, onduidelijke geluiden.

„Ben je daar nog, Ab? Hoe is Til?”

„Ik geloof heel slecht. Ik... God, Car, kom toch even bij haar!”

„Ik kom,” zei Car, en ze legde de telefoon neer.

Ze stond met beide handpalmen tegen haar slapen

gedrukt. Wat was dit toch? Til een dood kind? Dat kon immers niet? Til... erg slecht? Hoe slecht? Toch niet...

Ze rukte de telefoon van de haak en belde een taxi op. Direct. Toen, met een kalmte, die ze alleen kende in hoogste spanning, ging ze naar de vier kinderbedden, legde ze recht, zoals ze altijd deed, vóór ze ging slapen. Haar lippen waren strak gesloten.

Siem praatte even hardop in de slaap, toen ze zijn hoofd verlegde.

„Stik, jô, — ik... ik...”

Ze streek hem over het voorhoofd, en het was weer stil.

Meteen daarop belde de taxi aan.

Ze kwam nog even in de huiskamer, zag haar werk nog liggen.

„Nu niet wegbergen,” dacht ze. „Straks.”

Zelf wist ze, dat „straks” heel ver af lag. Ze trok zacht de buitendeur achter zich dicht, en gaf het adres op. Til's adres.

„Voor 't eerst,” dacht ze, met dichte ogen, terwijl de auto door de stille straten reed, „voor 't eerst, dat ik wat voor Til mag doen.”

Maar het was niet waar, dat ze wat voor Til mocht doen.

Want toen ze het huis binnenging, was Til al met het dode jongetje meegegaan.

HOOFDSTUK VII

Zó ontredderd had Til hem niet mogen achterlaten, zó volkomen radeloos.

De onmacht, om hier iets te verlichten, sloeg verlamdend neer op Car, toen de dokter en de verpleegster het huis verlaten hadden. Ze zat ineengedoken in een stoel, en volgde Ab met angstige blikken, hoe hij getergd heen en weer liep en zinloos en rauw riep om Til.

O, als Til hier gezeten had, *zij* had wel geweten, wat ze doen moest! Zij, zo beslist en actief. Maar Car, ineengeschrumpeld tot niets, alleen maar willoos toeschouwster, — wat kon zij hier uitrichten?

Als een dreiging wachtte haar nog: dat Mientje het moest weten. Mientje, die boven sliep, en niets wist. Mientje, die altijd volkomen gesteund had op Til's gerede hulp, — die een week en schuchter wezentje geworden was, omdat ze zelf niet hoefde zorgen en handelen. Mientje, voor wie Car heimelijk gehoopt had, dat het nieuwe kindje van Til een grote verandering zou brengen. Straks zou het dag worden, en Mientje zou opstaan, en dan zou ze het moeten weten.

Als ze eerst maar Ab tot rust kon brengen! Maar

er was geen woord, dat haar reddend ingegeven werd, — geen woord, dat door kon dringen tot zijn verwilderde wezen.

En terwijl ze, de kin in de handen, hem volgde met de ogen, vroeg ze zich af, wat ze hier eigenlijk dééd. Ze voelde zich langzaam versuffen, — wat kòn ze dan nog! Zijn kreten maakten haar murw, verlamden haar. Wat *moest* ze hier!

Toen, plotseling, buiten haar wil om, stond ze met een ruk op, die haar verdoving verbrak. Ze stond rechtop tegenover Ab, stuitte hem in zijn eindeloze gang. Ze leek groter dan ze was, en haar ogen flitsten fel.

„Stil!” schreeuwde ze, totaal onbeheerst. „Onmiddellijk stil! Ellendige egoïst! Omdat Til nu rust heeft, — alleen maar jammeren om wat jij zelf mist! Je moest je schamen! Je moest je schamen! Als je niet onmiddellijk stil bent...”

Ze brak middenin af, uitgeput. Ze wist niet, dat haar gezicht nat was van tranen. Ze voelde meer dan ze zàg, dat Ab stil was blijven staan, een verslagen, gedoken figuur. Als iets plotseling tastbaars hoorde ze de stilte, na haar eigen schelle stem, na Ab's kreten.

Toen kwam, van heel ver, toonloos:

„Je hebt gelijk.”

Hij zat nu, zijn gezicht wezenloos verslapt. Car begreep opeens niet meer, hoe ze dat had kunnen doen daarnet, — hoe ze hard en wreed had kunnen zijn tegen zoveel ellende.

„Het spijt me,” zei ze stil. „Ik wist niet, wat ik deed.”

Hij wenkte af met zijn hand, zonder een woord.

Op dat ogenblik ging de kamerdeur open. In de deuropening, lang en mager in haar pyama, met spierwit gezichtje, stond Mientje.

„Wat is dat toch in huis?” klaagde ze. „Wat is dat allemaal?”

Ze zag Car.

„Waarom bent u hier vannacht? Wat is er toch?”

Car keek hulpzoekend om naar Ab. Hij was de vader; hij moest het doen, wat hier gedaan moest worden. Maar de stoel, waarop hij zoëven gezeten had, was leeg. Hij was door de openstaande deur gevlucht, en Car had het niet gezien.

Ze stond op om de deur te sluiten. Als een machine, verkild van angst, liep ze naar Mientje toe.

„Waarom bent u hier vannacht?” vroeg het kind weer, met wijde ogen. „Waar is vader heengegaan? Waarom is moeder er niet?”

„Ik weet niet, waar vader heengegaan is,” stootte ze eruit. „Hij was daarnet nog hier.”

„Waar is moeder?” vroeg het kind weer.

Car bewoog de lippen, maar er kwam geen geluid.

„Waar is moeder? *Waar is moeder?*”

De meisjesstem werd hoger en scheller. Car had een gevoel, of ze vluchten moest voor die stem.

„Ik weet niet...”

„*Waar is moeder?*”

Alle schuchterheid was weg. Dreigend, als een kleine feeke, stond ze voor haar.

Toen zei Car, en ze hoorde ieder woord weerkaatst tegen de muren:

„Moeder is ziek geworden.”

„Hoe ziek? *Hoe ziek?*”

„Ze weet het. Ze begrijpt het,” dacht Car, in een radeloze angst voor het volgende ogenblik.

„Erg ziek,” wrong ze eruit.

„Dan is ze *dood!*” snerpte het door de nacht. „*Dan is ze dood!*”

Car knikte.

Een schemerend groen-bleek legde zich over het smalle gezichtje. De ogen draaiden benauwd, en er kwam een plotseling braken.

Car steunde het klamme voorhoofd van het kind, dat zich wrong als in stikkensnood.

„O God,” dacht Car, „waarom wordt hun niets bespaard! Waarom begrijpen ze het dadelijk in de volle omvang!”

Toen het braken voorbij was, legde ze het uitgeputte, wezenloze kind op de divan en maakte schoon, wat er vuil geworden was. Haar stappen klonken hol in de gang van het nachtelijke huis, toen ze een doek ging halen in de keuken. Alles was er op z'n plaats, alles in keurige regel, — de hand van Til, die ordende, — die geordend had tot deze avond toe. Het werd alles van een huiveringwekkende onwerkelijkheid.

Toen nam ze het grote kind op haar schoot, als

om het de warmte van haar lichaam in de verlamde leden te gieten. Ze legde het hoofd met de warrige vlechtjes op haar schouder, en dodeinde zachtjes, zonder dat ze het wist. Mientje had de ogen half-open en kreunde soms even.

Boven haar hoofd hoorde Car regelmatige stappen. Ze wist, dat het Ab was, op zijn studeerkamer. Heen en weer. Niemand die hem tot staan kon brengen. Niemand die hem kon helpen. Zijzelf, — zij had hem weggejaagd. Nee, — het kind. Hij was gevlucht voor het kind.

Tussen de gordijnen door viel een smalle streep aarzelend daglicht. De nacht was voorbij. Car voelde het als een oneindige verlichting; alsof een ban gebroken werd. Ze strekte een arm uit naar het gordijnkoord, om het licht binnen te laten, maar trok hem dadelijk weer terug. Hier mocht geen daglicht naar binnen. Hier was Til gestorven. Vannacht.

Haar voet ging slapen van het zware kind op haar schoot. Lang kon ze zo niet meer blijven zitten. Lang kon ze dit alles niet meer uithouden: de stappen boven haar hoofd, het buitengesloten daglicht.

„Mientje,” zei ze zacht.

Het kind, dankbaar weggegleden in halve bewusteloosheid, hief het hoofd op met verschrikte ogen.

„Mientje,” zei ze weer, „zal ik je nu naar je bed brengen?”

Ze schudde het hoofd.

„Ik ga niet naar bed.”

„Het is nog nacht, kind. Je moet nog slapen.”

„Ik ga niet slapen.”

Car dacht: „Laat ik maken, dat ze praat. Alles is beter dan dit.”

Ze stond op en legde Mientje weer op de divan.

„Waarom ga je niet slapen?”

Mientje bewoog de schouders in afgrijzen.

„Omdat moeder dood is.”

„Wil je dan nooit meer slapen, nu moeder dood is?”

Het magere figuurtje zat met een ruk rechtop.

„Ik kan niet zonder moeder,” zei ze met vlakke stem. „Ik ben altijd bang geweest, dat moeder dood ging. Als ik 's avonds ging slapen, was ik bang, dat moeder morgen dood zou zijn. Omdat ik niet zonder moeder kan. Nu is het tòch gebeurd, en ik sliep. Ik ga nooit meer slapen.”

Car rilde. De angsten van al die jaren, de onuitgesproken angsten om het onontbeerlijke wezen, lagen als een zwarte afgrond vóór haar. Ze durfde niet in die afgrond te kijken.

Ze begreep opeens, wat dat betekende, als iemand zich onontbeerlijk had gemaakt. Dat mocht niet. Dat was slecht. — O, maar zo mocht ze niet denken over Til, die in dit huis dood lag...

„Mientje,” zei ze, „moeder is toch wel bij je, al is ze dood. En jij... en jij zult flinker worden... zo flink, dat je zonder moeder kunt.”

„Ik ga nooit meer slapen,” herhaalde ze eentonig.

De stappen boven haar hoofd waren nu stil. Car

legde haar voorhoofd tussen twee gordijnen door tegen het koele venster. Buiten hadden de dingen vorm gekregen. Hoe lang was dat geleden, dat ze hierheen was gereden in de donkere nacht? Uren. Veel uren. Dagen.

De bewegende bomen buiten, het daagse van de straat, gaven haar nieuw leven. Ze keerde zich tot Mientje.

„Nu moet je even goed luisteren.” — Ze sprak als tot een dove, langzaam, de woorden zichtbaar met de lippen vormend. — „Als ik je mee neem naar mijn huis, en ik ga daar slapen, en Atie is opgestaan uit het bed naast mij, en ik leg je in Atie's bed, vlak naast mij, — Mientje, ga je dan slapen?”

Het was half smekend, dat ze het vroeg.

Een trilling ging door het kinderlichaam, — een trilling, die er iets levends aan teruggaf. De ogen vulden zich met tranen, en Car kon wel jubelen om die tranen.

„Ik weet het niet, tante Car.”

„Ik weet het wel,” zei Car blij. „Ik neem je mee, — in je pyama, met je jas er over. We gaan met een taxi.”

Ze voelde zich als herleefd. Ze liep naar de telefoon, maar zag, dat die op boven stond. De studeerkamer. Bij Ab. Nu moest ze naar de studeerkamer, waar de stappen stil waren geworden.

O, maar ze kon nu wel weer. Ze durfde het nu wel weer aan.

„Mientje,” zei ze, „ik ga vader even zeggen, dat we weggaan. Blijf je rustig op me wachten?”

Een stil, gelaten knikje. Het was, of het vooruitzicht van méé gaan, hier weg, haar rust gaf.

Met zware voeten, toch onhoorbaar, ging Car de trap op. Ze klopte aan de deur van de studeerkamer.

Een beweging, — toen maakte Ab zelf de deur open.

„Ik neem Mientje mee,” zei ze kort. „Mag ik hier even om een taxi bellen?”

Hij knikte, wees naar de telefoon. Terwijl ze wachtte op aansluiting, keek ze naar zijn gezicht. Het was ontspannen nu, grauwbleek in het schaars toegelaten morgenlicht.

Toen ze de telefoon had neergelegd, ging ze naar hem toe.

„Het spijt me,” zei ze toonloos, „hoe ik vannacht tegen je geweest ben. Het was... ik geloof, dat ik me geen raad meer wist.”

„Laat maar,” zei hij moe. „Jij had het recht ertoe. Jij hebt Leo laten gaan, — anders dan ik háár heb laten gaan...”

Het trof haar als een zweepslag. Dàt verschil! Het zinloze afslachten, het abrupt wèggesleurd worden van Til, — en het zachte, gereede ontsijgen van Leo.

„O,” zei ze pijnlijk, „alles was anders. Ik had zo niet mogen zijn vannacht. Je moet dit vergeten.”

Hij glimlachte.

„Ik zal deze nacht vergeten.”

Haar lippen beefden. Ze wendde haar traan-verblinde ogen van hem af.

„Ik neem Mientje mee,” zei ze nog eens. „Ik ga nu weg.”

„Hoe is ze... het kind?” vroeg hij, als met tegenzin, — alsof hij het antwoord vreesde.

Ze aarzelde even.

„Ze heeft altijd in angst geleefd... hiervoor. Nu is het gebeurd. Daarom neem ik haar mee.”

„Dank je.”

Ze wou nog wat zeggen. Ze wou hem moed geven, — iets herstellen, iets stelpen. Maar ze kon niet.

„Dag,” zei ze.

„Dank je,” zei hij nog eens.

Op de trap dacht ze, of hij Mientje niet dag wou zeggen, vóór ze haar meenam. Maar dan had hij het wel gezegd. Nee, het was beter zó.

Toen de auto er was, had ze wat kleren van Mientjes kamer gehaald, en Mientje een mantel over de pyama aangedaan. Ze liet alles gewillig toe, liep op haar pantoffeltjes loom mee tot in de auto.

Toen ze de sleutel in het slot van haar eigen huis stak, sloeg het zeven uur. Morgen. Een nieuwe dag, — en tussen gisteren en vandaag lag een wereld...

Ze kwam met Mientje aan de hand in de huiskamer. Ze trok de gordijnen open, en als een bevrijding kwam hier het daglicht naar binnen. Hier wèl. Het viel op de tafel, waar het muziekpapier nog verspreid lag.

God, wat was dit? Van wanneer? Zonder erbij

te denken schoof ze de papieren bij elkaar, sloot ze weg.

„Straks gaan we samen slapen,” knikte ze tegen Mientje. „Als de kinderen naar school zijn.”

Er kwam beweging in huis. Car haastte zich naar de meisjes, omdat ze haar bed onbeslapen wist, en ze misschien zouden schrikken.

„Moeder, wat is uw bed netjes!” begroette haar Atie.

„Ja, hè? Kleed je je gauw aan? Dora komt je wel helpen. Want Mientje komt een poosje in je bed slapen.”

„Mientje? En het is nog geen avond?”

„Mientje is moe, en nu komt ze uitrusten.”

„Heeft ze thuis dan geen bed?” informeerde Atie meewarig.

„Ze vindt het hier gezelliger.”

Bij de jongens vertelde ze, wat er was met Mientje, en of ze vlug en stil wilden zijn, omdat Mientje erg verdrietig was. Siem knikte wijs en begrijpend, maar Joop vroeg dringend en haastig:

„Is tante Til dan dood? U toch niet, hè?”

„Hou je toch stil, jô,” ergerde Siem zich, maar Car zei: „Nee, ik niet.”

„U gáát toch ook niet dood?”

Car schrok van de gelijkenis met Mientje's angst van jaren. Zó mochten haar kinderen niet worden. *Zij* niet, — *zij* zou ontbeerlijk zijn...

Ze trok aan de teen van Joop's kous, die hij binnenste-buiten had aangedaan, en zei luchtig:

„Ik niet, hoor. Maar jij mag je kous niet binnenste-buiten aandoen.”

Het werd het dagelijkse roezemoes, maar met een schuw zwijgen tegen Mientje, die als een ruig, ziek poesje in een hoek van de kamer zat.

„Is d'r moeder dood?” vroeg Dora in de slaapkamer. „Zo'n schaap.”

Er was werkelijke warmte in Dora's stug gezicht, en ze haastte zich, de slaapkamer klaar te maken.

„Bent u heel niet op bed geweest?” vroeg ze, met een blik op het onbeslapen bed. „Hebt u bij d'r gewaakt?”

Gewaakt? Nee, — zij had bij de levenden gewaakt. En daarvóór, toen had ze noten zitten schrijven, en niet geweten, dat deze nacht zó zou zijn.

„Ja,” zei ze maar.

De jongens waren naar school, en de meisjes zoet en tevreden, toen ze Mientje in het bed naast het hare tussen de koele, schone lakens neerlegde. Ze voelde, aan een nauwelijks zichtbaar ontspannen van het kindergezicht, de weldaad, die dit gaan-liggen-slapen voor het kind betekende. Zelf ging ze, uitgeput, in haar eigen bed, haar hand uitgestrekt naar Mientje, die haar fel greep en bleef vasthouden, als een laatst houvast.

Toen ze neerlag, zó moe, dat het bed leek te golven onder haar, werd ze zich vaag bewust, dat er nog iets was, waar ze aan moest denken. Iets van haar werk... van gisteren...

„O, Dora,” vroeg ze, „breng me nog even de telefoon hier.”

Want ze wist wat het was: ze had vanmiddag naar Steuve moeten gaan, — en nu kon het niet. Haar werk was niet af, en ze zou slapen vanmiddag, dagenlang slapen, haar hand vastgeklemd door Mientje's vingers.

Maar toen de telefoon naast haar stond, had ze de kracht niet, een gesprek te voeren. Ze vroeg Dora, het voor haar te doen.

Door het moede suizen in haar oren heen hoorde ze Dora's korte zinnen.

„Ik moest van mevrouw zeggen, dat ze vanmiddag niet kon komen.”

„Ja meneer.”

„Ik zal 't d'r zeggen, meneer.”

„Dag meneer.”

„Dank je,” zei Car tegen Dora. „Neem de telefoon maar weer mee.”

„Hij von het jammer, zei-d-ie. Ik moest u zeggen, dat hij het jammer von.”

„Goed.”

Dora was weg. Het bed ging op en neer als een stampend schip. Beelden botsten tegen elkaar, gingen weer uiteen met razende snelheid: Mientje's krampend lichaam, toen ze braakte, — Ab, heen en weer lopend, — Til, trots en sterk en zwanger, — noten en strepen, — Joop's dringend-vragend gezichtje, — het gezicht van de chauffeur in de nacht, — Atie en Ientje in hun speelhoekje, — Ab ineengedoken. —

De greep om haar hand liet los. Door het gonzen in haar hoofd héén hoorde ze Mientje rustig ademen. Ze trok haar hand langzaam terug.

Het schip stampte op hoge zeeën. Ze schrok een paar keer, omdat ze met een ruk in de diepte viel.

Toen weken de beelden uiteen...

HOOFDSTUK VIII

Ze reikte het werk een week later aan de deur van het kantoor af. Neen, ze behoefde meneer niet te spreken; ze had er geen boodschap bij.

Het was de helft van Evenburg's arbeid, die ze nu klaar had. En de volgende dag was er met de post het geld voor deze helft. Dat, wat ze Steuve had mogen overlaten. Het was méér dan ze gehoopt had.

Dit geld, het loon van de lange, ingespannen avonden, was haar een groter vreugde dan het geld van de piano-lessen. Haar leerlingen gingen naar huis na de les, en studeerden thuis, of studeerden niet. Dit, — dit was werk van haar handen geweest. O, dit geld moest ze bewaren tot de jongens groter werden, en er dan iets mee doen, wat ze hun anders nooit had kunnen geven.

Door de gevoelens, die haar verwarden, mengde zich nu dit nieuwe: dankbaarheid. Dankbaarheid en vertrouwen.

In de maanden, die volgden, liet ze Mientje niet los. Ab, hulpeloos, afhankelijk van de huishoudster, die zijn huis bestuurde, aanvaardde het dankbaar. Het kind kwam bijna dagelijks haar huiswerk maken in de argeloze sfeer van Car's jonger troepje. Terugge-

trokken, op haar hoede eerst, verraste ze Car door een snel opleven, een ongemerkt zich begeven in het verkeer van de vier.

Het was in die tijd, dat Car begon met Joop's piano-lessen.

Ze had er heimelijk naar verlangd, maar niet aan haar verlangen toegegeven, omdat het kereltje zo erg jong was. Telkens als ze hem, verloren, had zien luisteren naar haar spel, en telkens als ze hem samenklanken had zien zoeken op de piano, die hem streelden en die een glans op zijn gezichtje wekten, had ze willen beginnen.

Toen was de morgen gekomen, dat hij angstig gevraagd had, of *zij* niet dood ging. En van die dag af had ze gezien, wat haar eerst voorbij was gegaan: dat Joop, meer dan de andere drie, alles op één kaart gezet had: moeder.

Ze zag het aan het vragend opheffen van zijn fijn gezichtje, als hij te kiezen of te beslissen had. Ze zag het aan het òplichten van zijn ogen, als hij haar op weg van school naar huis ontdekte.

Zeven jaar, — het was eigenlijk zo natuurlijk allemaal. En het was zo zoet om te hebben, een wezen, voor wie je alles betekende.

Maar er was de vaste wil in haar, om niet te houden wat zijn aanhankelijkheid haar bood. Niet om te bezitten had ze haar kinderen; om af te leveren. Ze had de geheime eierzucht, ze af te leveren, alsof Leo naast haar gestaan had bij hun groei. En daarom wou ze vóór alles: ontbeerlijk zijn. Joop's steunend elleboogje

zacht en ongemerkt overplanten van haarzelf op iets anders. En dat andere zou voor hem de piano zijn.

Zijn tenger figuurtje voor de piano, het kaarsrechte ruggetje, de gespitste lippen, de dunne, gedweeë vingertjes, — het ontroerde haar alles meer dan ze zelf wou. Ze dwong zich, de zakelijke lerares te zijn, en het lukte haar ten dele. Het andere deel, het niet-gelukte, stond vertederd toe te kijken als hij studeerde, een zachte lach in de ooghoeken. Maar dat merkte hij niet. Onbewust van alles oefende hij, opnieuw, opnieuw, niet tevreden vóór hij het beheerste. O, dit zou het zijn, wat hem sterk kon maken, los kon maken van zijn moeder. Dat wilde ze immers?

En haar copieer-werk ging verder. Rustig, vasthoudend, onverdroten. Soms met een hardnekkig overwinnen van lichamelijke vermoeidheid, als de huishouding, de kinderen overdag alles van haar geëist hadden, en ze geen ander verlangen kende dan gelijk met de kinderen naar bed te gaan. Dan verslingerde ze zich aan de krant, aan onbenullige berichtjes en verhalen, die ze met haar slaperige hoofd langzaam las, — tot ze zichzelf in de kraag greep: een belangrijke muziek-uitgave kon niet wachten op de slaperigheid van een vrouw. Dan had die vrouw maar niet zo iets op zich moeten nemen.

Tegenover de gedachte aan Steuve stond ze rustig. Ze had hem nu lang niet gezien, en niet-zien betekende voor haar: rust. Niet-zien, en vooral zijn

stem niet horen. Maar ook als ze, na het beëindigen van Evenburg's werk, hem terug zou zien en de klank van zijn stem zou ondergaan, wist ze zich sterk en gegroeid. De onrust, die hij in haar gewekt had, leek haar een verre, vage herinnering.

Zo ging ze naar hem toe, toen het werk klaar was: fier en zeker. Opzettelijk een half uur vóór de sluiting van zijn kantoor, om het gesprek en de behandeling van wat ze te bespreken hadden kort te maken.

Zijn forse gestalte rees haastig op, toen ze binnenkwam. Er was een glans van genoeg op zijn gezicht.

„Dat is lang geleden!”

„Zijn stem doet me *niets*,” dacht Car, als was het een bezwerende formule.

Ze vertelde, wat haar de vorige keer genoodzaakt had, het afleveren uit te stellen. Hij knikte begrijpend, zijn sprekende ogen voortdurend op haar gevestigd. Ze wou wel, dat hij zijn ogen afwendde; haar zorgvuldig gekweekte zekerheid verslapte onder die ogen. Maar ze praatte dapper door: hoe prettig ze het gevonden had, dat ze het geld voor haar werk aan hem overgelaten had, — hoe blij ze met het geld was geweest.

„U hebt het moeilijk genoeg verdiend,” zei hij.

„Misschien was ik er daarom juist zo blij mee.”

Hij nam het werk van haar aan en keek het weer aandachtig door. Car herinnerde zich, hoe ze de vorige keer naar zijn handen gekeken had en naar zijn grijze haar. Dat wilde ze niet weer. Niet dat ze 't niet kòn, —

het was immers over! Maar het was beter van niet.

Ze keek naar de brandende lamp, maar het licht viel op zijn grauwe kop en leidde haar blikken daarheen. Het was beter van niet. Het was beter van niet.

Ze keek naar een afbeelding aan de muur, de oude gevel van zijn kantoor. Ze had de gevel nog niet eerder zo goed aangekeken. Mooi was hij, en oud. Het hele gebouw was oud. Het trapje, dat naar zijn kamer leidde, had gebeeldhouwde leuningën. Dan kwam je binnen, en de kamer zelf had ook die oude sfeer. Zijn grijze kop, de even gebogen houding ervan als hij groot vóór je stond en naar je neerkeek, paste erbij. Je voelde je klein en vertrouwd tegelijk, als hij zo naar je neerkeek. Nu was zijn kop ook gebogen, maar over haar werk. Vond hij het goed geschreven? De lichtplek van de lamp viel ook op haar muziekpapier, dat hij in de handen hield... Het was beter van niet, — het was beter van niet.

Er werd geklopt. Iemand kwam zeggen, dat het zes uur was, — of ze maar zouden gaan. Hij knikte in de richting van de vrager, gaf een paar instructies.

Car hoorde voetstappen door de gangen. De mensen die weggingen.

Toen bonkte het plotseling wild in haar op van een onbegrepen angst. Ze wou de mensen achterna gaan, — niet hier blijven, alleen met Steuve en... met haarzelf. Met haar vreemde, bange zelf.

Maar weglopen, zó laf en redeloos weglopen als de vorige keer, — dat mocht ze nóóit, nóóit meer

doen. Ze moest zichzelf en haar zekerheid terugvinden, vóór hij klaar was met het doorlezen, — vóór hij opkeek en tot haar ging spreken.

Ze drukte haar ijskoude handen stijf in elkaar en slikte. Haar ogen keken strak naar de gevel-afbeelding.

Heel onverwacht was hij klaar.

„Tja,” zei hij, „dat is alles. Keurig werk. Nu is dit voor u afgelopen, — dit van Evenburg.”

Zijn blik bleef opeens rusten op haar wit gezichtje, waarin de ogen nog wijd en donker stonden van angst. Hij trok even de wenkbrauwen op, legde dan, over de tafel heen, een sterke hand op de hare, die koud en machteloos gevangen bleef liggen.

„Wat is er?” vroeg hij, en zijn stem was dieper en warmer dan ze hem nog ooit had gehoord. „U bent toch niet bang... voor iets?”

Ze wou gillen: „Ja! Ja! Ik ben bang! Ik ben in de hèl van angst!”

Maar ze zei alleen schor:

„Bang? Nee... ik ben niet bang.”

Zijn hand bleef een ogenblik liggen, vóór hij haar terugtrok. Hij genoot het even, als een ongedachte verrassing, haar blik vast te houden, haar angst, die hij begreep, te peilen. Toen schudde hij met een glimlach het hoofd.

„Zó'n gezichtje! Alsof ze een spook heeft gezien!”

Het bloed kroop in haar wangen terug. Ze wist op dit ogenblik, dat hij door haar heen gezien had, — dat hij begrepen had. Ze kon hem sláán, met haar kleine vuist sláán op die glimlachende, wetende ogen,

omdat hij het gezien had en haar niet had geholpen.

Nu kon ze niet weggaan. Nu, midden in haar nederlaag. Ze moest zich herstellen, en over de muziek praten, en als dat afgehandeld was, moest ze opstaan en weggaan.

„Nu is dit af, — dit van Evenburg,” begon ze, met een krachtsinspanning, die haar zelf verbijsterde, — „en u hebt zeker geen ander werk, dat gecopieerd moet worden?”

Hij schudde het hoofd, nog altijd glimlachend.

„Nu niet. Maar zodra er iets is, roep ik u.”

„Goed.” En hard, opzettelijk zakelijk: „Stuurt u me het geld weer over de post?”

Hij dacht, genietend: „kleine feeks!” — en zei, zacht en vaderlijk:

„Hadden we niet afgesproken, dat u alles aan mij zoudt overlaten?”

Hij zag haar hardheid smelten. O, hij kende de jonge vrouwen, — en zijn invloed op haar.

„Ja,” zei ze week, „dat is waar.”

Ze stond op, nam haar tas, liep mechanisch naar de deur.

„Dag meneer Steuve. Waarschuwt u me, als er weer werk is?”

„Natuurlijk. — Wacht, ik laat u uit.”

Ze stond in de kamerdeur, boven aan het trapje.

Met een onverhoedse beweging greep hij haar arm.

„Pas op, Car, val niet! Dit trapje is gevaarlijk.”

Er voer een schok door haar heen bij de klank van haar naam en de greep van zijn hand.

„O God!” bad ze. „Laat mijn arm van hout zijn!
Maak mijn arm van hout!”

Want ze wist:

Als haar arm *niet* van hout was, maar van vlees
en bloed, — dan zou de wereld rondom haar vergaan.

Haar arm wàs van hout.

HOOFDSTUK IX

Toen Car voor 't eerst Atie naar school bracht, een zuivere nazomer-morgen, zong het in haar om het nieuwe, dat deze gang haar inluidde.

Zo had ze Siem gebracht, toen Leo ziek was, — zo had ze Joop gebracht, — zo bracht ze, voor 't eerst, een meisje van haar naar de meisjesschool.

In de glimmende tas aan Atie's arm zat, behalve de scherp gepunte potloden en al het andere, dat zozeer Atie's verrukking had gewekt, een schoon, braaf-wit schortje. Dat was het nieuwe voor Car, waar ze zich als een kind op verheugd had: een dochter naar school brengen, en een school-schortje in de tas stoppen.

De sensatie van het schone schortje, iedere Maandag opnieuw, die ze als een klein meisje zo sterk ondergaan had, kreeg nieuwe vorm en kleur. Misschien was het dit, het nooit verbleken van haar kinder-herinneringen, wat haar zo sterk deed genieten van al, wat de wederwaardigheden van haar kinderen aan beweging brachten in haar huis. Misschien was het dit, wat de kameraadjes van Siem en Joop zo gretig naar haar huiskamer voerde. Dat had ze gehoopt: een lichte sfeer in huis, zonder de druk

van het gemis, — een sfeer, die andere kinderen, véél andere kinderen tot zich trok.

Het was geen offer en het was geen inspanning voor haar, deze sfeer te scheppen. Hoogstens het lichamelijk offer van het overwinnen van haar moeheid, als de pianolessen haar opvroegen naast al het andere. Maar verder was het haar een blijde noodzakelijkheid.

Haar voeten gingen licht naast de dribbelpasjes van Atie, die met haar bleke snoetje van spanning ongewoon zwijgend naast haar liep. De zon was gezeeft door de bijna onzichtbare nevel van de voorherfst. O, het was goed in de wereld.

Vóór de school zoemde het van moeders en meisjes. Zo anders zag het er uit dan voor de school van Siem en Joop. Kleurig van jurkjes en strikken, van krullen en ronde kopjes en parmantige vlechtjes, van blote armen en blote benen, met felgekleurde sokjes uit de lage schoentjes. Hoger, heller alles dan bij de jongensschool. Feestelijker.

Car kon met bijna feilloze zekerheid eruit pikken de moeders, die voor 't eerst een kind naar school brachten. De spanning en de gejaagdheid verrieden ze. Wat was zij dan al oud en ervaren, — zij, die haar derde bracht, en die thuis nog maar één verlaten Ientje over had!

„Vind je 't héérlijk, Atie?”

Atie knikte zonder woord. Al die nieuwe meisjesgezichten trokken haar aan en maakten haar nieuwsgierig. Ze had behoefte aan wisselwerking, aan avon-

tuur, — en hier, in deze massa, lag het allemaal voor 't grijpen.

„Moeder?” vroeg Atie, op de tenen reikend naar Car's oor.

„Een geheim?”

Atie fluisterde, haar oortje tegen Car's oor en het pratende mondje in de lucht, terwijl ze wees naar een verrukkelijk glanzend pikzwart kopje:

„Zij is mijn vriendin.”

„Ken je haar dan al?” fluisterde Car terug.

„Nee, maar ik heb haar uitgekozen.”

Car lachte.

„Weet je al, of zij het goed vindt, dat ze je vriendin is?”

„Nee, maar ik wou het haar vragen.”

„Goed.”

Atie trok haar aan de hand mee, toen ze op het meisje met het zwarte haar en de grote, donkere ogen afstevende. De blikken van de twee moeders ontmoetten elkaar, toen Atie vroeg:

„Wil jij mijn vriendin zijn?”

„Jawel. Hoe heet je dan?”

„Atie.”

„O.”

„Ja, maar hoe heet jij?”

„Dippie.”

„Mooie naam!”

Ze legden de blote armpjes om mekaars middel en waren vriendinnen.

De zwarte ogen van de moeder lachten tegen Car.

„Een nieuweling,” concludeerde Car, „ze brengt een oudste naar school.” En ze voelde zich de grootmoeder van Atie’s vriendin Dippie.

„Makkelijk gaat dat!” lachte Dippie’s moeder. Het was een jong vrouwtje, klein, tener, met dezelfde gaaf-bruine kleur en dezelfde glanzend-zwarte haren, die Atie blijkbaar zo in haar nieuwe vriendin hadden aangetrokken.

De schooldeur ging open. Er viel een stilte onder de kleine kwebbelaarstertjes, die opeens heel dicht tegen de moeders aangedrukt stonden. De innige armen van Atie en Dippie lieten los; ze waren op eens weer dochters geworden, en geen vriendinnen meer. Maar toch gingen de beide moeders naast elkaar naar binnen, elk met een schuchter en gespannen schoolkind aan de hand.

„Toch griezelig,” rilde Dippie’s moeder even.

„Ze is uw oudste, hè?” lachte Car.

„Ja. Mijn kleine jongetje is een jaar.”

„Atie is mijn derde.”

Het klonk kinderachtig-opschepperig. Car hoorde het zelf, en ze voegde er gauw achteraan: „Toen ik mijn oudste bracht, vond ik het ook griezelig.”

Toen waren ze bij de klas gekomen en dreven ze uit elkaar. Atie, vanuit haar schoolbank, het witte schortje trots uitstaand op de zitbank, gaf Car een bemoedigend knipoogje. Dag roepen durfde ze niet meer, want dat mocht niet in school, wist ze van de jongens, — en ze had heilige plannen om nooit iets te doen, dat in school niet mocht.

„Zoet meisje,” dacht Car vertederd. De goede plannen lagen zó op haar ingetogen gezichtje te kijk. Zij was zelf net zo geweest, en de herhaling van wat zoveel jaren achter haar lag ontroerde haar.

Bij de uitgang liep ze toch weer naast Dippie's moeder. Ze sloegen dezelfde richting in.

„Zullen we een eindje samen gaan?” vroeg Dippie's moeder. „Waar moet u heen?”

„Net zo makkelijk als bij onze dochters!” lachte Car. „Alleen niet met de armen om mekaar heen.”

Het ging ook makkelijk. Want zolang Car Atie haalde en bracht, — langer dan ze het bij de jongens gedaan had, — ontmoette ze bij iedere schooltijd Dippie's moeder en gingen ze samen een eind terug. Meestal was Ientje er bij, en soms de wagen met het kleine jongetje. En toen Atie en Dippie beide alleen naar school gingen, wist Car alles van Dippie's moeder, — ook dat ze Hettie heette en dat haar man een schat was, — en Hettie een klein beetje van Car, — ook dat ze Car heette...

* *
*

Een heel klein beetje van Car.

Dit kinderlijke, impulsieve moedertje van Dippie hoefde niet meer te weten dan een heel klein beetje van Car. Ze verlangde er ook helemaal niet naar, meer te weten, in beslag genomen en tot de makkelijk-pratende lippen toe vervuld als ze was van haar eigen dingen.

Was er eigenlijk wel iemand op de wereld, die

iets meer van Car wist dan een heel klein beetje? Ze praatte, — zij ook. Ze praatte over de dingen, die dagelijks gebeurden, — over de kinderen, over haar eigen ontmoetingen en gevalletjes. Maar dat, wat haar bewoog, wat golfde en stil lag in haar, — de diepe vreugden, de borende angsten, de honger van het gemis, — was er wel iemand, die, als Leo, ze kende of vermoedde?

Tine niet, die wekelijks haar piano-les nog nam, en buiten die les zo veel vaker nog in haar huis kwam. Vader en moeder niet, die ze toch alles schreef van de kinderen en van haar dagelijkse dingen, van Dora die wegging, van wat er bloeide in de tuin, van de rapporten en de schoolbeslommeringen van de drie oudsten, van Ientjes praatjes en parmantigheden. Flip niet, die met niet-aflatende belangstelling bleef vragen naar haar geldzaken, en die, bedekt, zijn bewondering voor hoe ze 't klaarspeelde liet voelen. Lydia niet, Car's veel jonger zusje, dat haar grote geluk zingend tegemoet ging. Lydia, — och, wat had Car zèlf geweten van wat er woelt en dringt in een vrouwehart, toen ze zo oud was geweest als Lydia?

Niemand was er, die wat wist van Car. Alleen Leo. Maar Leo bleef zo ver weg soms, en zijn antwoord was zo moeilijk te verstaan. Want Leo was dood.

Tine bleef dralen, toen ze klaar waren met de piano-les.

Ze was gevorderd in die jaren. Soms dacht Car, met een beetje trots, dat het iets heel goeds werd. Soms dacht ze, twijfelend, of ze haar eigenlijk nog wel wat te geven en te leren had. Vanavond ook: zo rijp, zo tot het uiterste doorgewerkt had ze gespeeld, — wat deed ze eigenlijk nog hier?

„Car,” begon Tine moeilijk, „ik moet wat bepraten.”

Car keek vragend.

„Dat geld van het muziek-copiëren, — mis je dat erg, nu je al zo lang niets te copiëren hebt gehad?”

Car bloosde. Tine dacht, dat het om de geldmoeilijkheden was, en haar hart werd zwaar.

„Och,” zei Car, „dat komt op een goeie dag wel weer eens terug. Hij... die uitgever zei, dat hij me zou waarschuwen als er nieuw werk was.”

„Maar zolang het er niet is?”

„Ik kan me redden. Waarom wou je het weten?”

„Zou je... zou het erg zijn, als je de inkomsten van een piano-les ook nog zoudt missen?”

„Nee,” zei Car dapper. Ze moest soms erg rekenen, hoe ze er kwam zonder de kinderen iets ervan te laten voelen. „Nee, — dan kwam er wel weer eens een andere les.”

„Het is... Ik wou het zelf verder proberen. Ik kan niet altijd les blijven nemen, — en mijn salaris is naar beneden gegaan.”

„O, is het dàt!” lachte Car. „Juist vanavond dacht ik, wat je eigenlijk nog bij me dééd. Omdat je zo opgeschoten bent. Je kunt best alleen verder.”

Tine zuchtte verlicht.

„Ik vond het moeilijk om je te zeggen,” bekende ze. „Vooral omdat je al meer dan een half jaar niets te copiëren hebt gehad.”

„Komt allemaal wel terecht. — We hebben er allebei een boel aan gehad, hè? Aan deze lessen.”

Tine's ogen kregen glans.

„Alles. Je weet niet, wat jouw huiskamer voor mij geweest is.”

„Gewees is? Dat blijft ie toch voor je?”

„Ja,” knikte Tine. „Het maakt geen verschil, hè?”

Haar smal, weggetrokken gezichtje kreeg leven en kleur. Ze was bijna mooi.

Er werd gebeld, en Car ging de kamer uit, naar de deur.

Het was Ab. Hij kwam vaker 's avonds, — meestal als hij twijfelde, of hij het goed deed met Mientje, — of de juffrouw hartelijk genoeg voor haar was, — of hij Til genoeg verving voor het kind.

Toen ze de kamer binnenkwamen, stond Tine op. Ze was vaker al hier geweest, als Ab kwam. Ze wist, dat hij kwam om raad.

„Ik ga weg, hoor.”

„Blijf nog.”

Bij het zien van Tine's nog verlevendigd gezichtje was een ogenblik een gedachte door haar heen geflitst.

„Maar de mannen zien het niet in haar, — de stommelingen,” dacht ze er dadelijk achterna.

Tine bleef niet. Car keek haar na met ogen van

genegenheid. Ze wou wel, dat Ab haar net zo kon nakijken, maar er was immers niemand die zag, hoeveel er aan waarden in Tine onaangeraakt en bewaard was gebleven.

Car nam haar breiwerk, — een badpak voor Siem. Dat deed ze altijd, als Ab er was. Ze voelde, dat luisteren het enige was, wat hij nodig had, en met bezige handen en op het werk gerichte ogen kon ze het beste luisteren.

„Wat is Mientje lang niet hier geweest.”

Het woord „Mientje” maakte het makkelijk voor hem om te beginnen. Dat wist ze.

Mientje was teruggetrokken. Ze gaf zich niet, — aan haar eigen vader niet. De juffrouw had geen last met haar, — dat niet, — maar de juffrouw was al tevreden, als Mientje's kleren en eten goed verzorgd waren, als Mientje er netjes uitzag en verzadigd van tafel ging.

„En dat is toch niet, wat ze nodig heeft, Car!”

„Wat ze nodig heeft, — dat ben *jij* niet, want jij bent een volwassene. Dat zijn vriendinnetjes uit haar klas.”

„Als ze zich maar aansloot. Maar ze gaat van school naar huis, — en thuis is niemand. Ik heb toch ook mijn werk. God, Car, ik voel me zo te kort schieten tegover het kind.”

Car schudde langzaam het hoofd over haar breiwerk. Ze wist, dat het niet goed was zo. Ab was een stuk ouder dan zij, — maar o, wat voelde ze zich wijzer. Het was niet goed. Mientje moest het

niet bij hem zoeken; misschien daarom juist, dat ze zich van hem afsloot. Maar ze moest het ook niet te veel in Car's huis zoeken. Meisjes, kinderen, kindergeharrewar en kinder-onrecht, kinder-praatjes en kinder-liefheid, dat moest ze om zich heen hebben. Ze vluchtte er voor, omdat ze altijd naar Tine's brede schoot had kunnen vluchten.

„Jij schiet niet te kort. Ach God, jij geeft misschien méér, dan een vader geven kan. Misschien te veel.”

Hij schudde langzaam het hoofd. Doordat ze breide, zag ze niet, hoe hij naar zijn schoenen keek en met zijn vingers speelde, toen hij gedempt verder ging:

„Ik schiet te kort. Het is erg vriendelijk van je om te zeggen van niet. Ik zal altijd te kort blijven schieten, — omdat ik maar een man ben. Het gaat niet. Het gaat niet. Car, — als jij haar moeder zoudt willen zijn, — en ik een vader mocht zijn voor jouw kinderen...”

Het kwam zó zonder overgang, dat Car het pas begreep, toen hij haastig vroeg:

„Wil je dat? Car, wil je dat?”

Haar handen, opeens verstijfd, lagen werkloos. Ze keek op, en zag zijn goedige, droevige ogen.

„Dit is vragen, of ik met hem wil trouwen!” dacht ze ontzet.

En meteen daarop wist ze:

Verder dan zó mocht het niet uitgesproken worden. Ze moest hem niet hoeven te bezeren met haar

neen. O, het kòn, het *moest* kunnen zonder hem pijn te doen.

Haar handen gingen weer leven, konden weer verder gaan. Ze slikte een paar maal. Toen zei ze:

„Laat Mientje toch zo veel hier komen als ze wil! Als je denkt, dat dit haar helpen kan, stuur haar dan toch! — En jij voor mijn kinderen iets zijn? Dat kunnen mannen niet.”

Ze legde haar werk neer, richtte haar hoofd met onbewuste fierheid op.

„Mijn kinderen hebben geen vader nodig!”

Ze voelde dadelijk, hoe hard dit klonk, en zei gauw:

„Een moeder kan niet gemist worden, — maar een vrouw kan de vader en de moeder zijn. Als een vader gestorven is... toen Leo gestorven was,” — haar stem verzachtte, — „toen is hij mij toch tot steun gebleven. Ik bedoel... een vrouw weet de liefde achter zich van haar man, die is weggegaan. Maar als een *vrouw* is gestorven, dan wordt het hele huis leeg. Jullie mannen zijn zo hulpeloos. Ab, wat wou ik graag, dat je met een lief meisje trouwde, — een meisje, dat van je kan leren houden, omdat haar hart nog leeg is, en dat van Mientje zal houden.”

Ze hoorde zelf, hoe lang en alleen en zonder weerklank haar stem door de kamer klonk. Zij, die anders luisterde, en niet sprak. Ze *moest* nu spreken, veel spreken, om dat pijnlijke te begraven, voorbij te doen gaan. Ze zag even, hoe hij zat neer te kijken op zijn handen, en ze begreep opeens, hoe Til geworden was

tot de handelende, zorgende moeder, — de *moeder* van Ab.

„Ja,” zei hij. Hij wist, dat ze begrepen had, en dat dit haar antwoord was. Er welde een grote dankbaarheid in hem op, dat het woord niet tussen hen gevallen was.

„Ja,” zei hij nog eens.

„Zul je het doen?” vroeg ze moederlijk. „Zul je je ogen open zetten, en het meisje vinden, dat jij en Mientje in je huis nodig hebben?”

Ze was te trots op Tine, om haar naam te noemen. Ze kon alleen maar voortdurend aan haar denken, en hopen, dat zijn gedachten met de hare meegingen.

Hij stond op.

„Ik weet het niet,” zei hij stil.

Zwijgend ging hij weg, zonder avondgroet. En toch wist Car, dat hij niet boos op haar was. Hij kon niet boos op haar zijn; hij moest het immers begrijpen, dat Leo er was, en dat Leo er altijd zou zijn.

Toen ze naar bed ging, zachtjes op de kamer van de meisjes, stond ze een ogenblik tegenover zichzelf in de spiegel. In het halve licht van het schemerlampje zag ze er bloeiend en jong uit. Ze knikte zichzelf toe.

„Leo alleen,” dacht ze. „Niemand tussen Leo en mij.”

„En Steuve dan?” schoot het plotseling scherp door haar heen.

Ze wendde zich van de spiegel af...

Ze droomde die nacht, dat ze met haar hoofd diep in het kussen lag. Leo boog zich over haar heen, zijn ogen sterk in de hare.

„Waarom ben je zo lang weggebleven?” klaagde ze. „De kinderen zijn zo groot. Ze denken dat je dood bent. Ze hebben allemaal gedacht dat je dood was. Ik alleen wist van niet.”

Hij vroeg: „Houd je van Steuve?”

Ze schrok niet van die vraag. Ze had geweten, dat hij dat vragen zou.

„Ik weet niet eens, of ik van hem houd. Je bent zó lang weggebleven, dat ik bang werd voor zijn stem. Voor zijn handen. Dat is niet houden van hem, hè Leo? Zijn stem... als ik zijn stem hoor, beweegt alles in me, en dat doet zo'n pijn. Als ik zijn stem hoorde, ging ik geloven, dat je dood was.”

„Houd je van hem?” vroeg Leo weer.

„Houd ik van hem?” vroeg ze hulpeloos.

Leo schudde het hoofd.

„De donkere drang in je jonge bloed, — maar je liefde is voor mij!”

Ze stak de handen omhoog uit het kussen.

„Kus me toch! Kus me toch, liefste!”

Hij boog zich verder over haar heen, maar het hoofdkussen werd van nevel, en ze zonk zó diep erin weg, dat zijn gezicht vager en vager werd.

Ze werd schreiende wakker.

HOOFDSTUK X

Toen Lydia ging trouwen, Lydia, de stralende, liet Car haar kinderen in de steek en reisde naar huis.

Naar huis. Ze *wou* deze dagen het meisje zijn, dat vader's en moeder's huis als thuis beschouwde. Ze *wou* in moeder de moeder zien, waar het veilig was te zijn. Klein en gehoorzaam wou ze thuis komen, niet de uitgegroeide, volwassen vrouw, die ze geworden was. Zonder opstandigheid in haar hart, — zonder eigen zorgen, zonder eigen *vèr* wegvliegende gedachten. Niet de moeder van haar kinderen wou ze zijn, maar het kind van vader en moeder, en het oudere zusje van Lydia.

Lydia's gezicht was één blijde bewogenheid, toen ze Car zag. Car kustte haar, en die hele vooravond van Lydia's bruiloft dwaalden Car's ogen telkens naar die slanke, ranke bruid, die haar zusje was.

„Zijn je kinderen goed verzorgd in je afwezigheid?” vroeg moeder.

O ja, ze waren goed verzorgd. Tine kwam na kantoortijd, en bleef bij ze eten en slapen. De kinderen hielden van Tine, — moeder wist immers wel, dat meisje, dat ze piano-les had gegeven?

„Zo'n heel jong meisje?”

Och welnee, — Tine was immers net zo oud als

Car zelf! Ja, en heel rustig en kalm met de kinderen.

Car merkte, dat ze bezig was, Tine te verdedigen, reclame voor Tine te maken tegenover moeder. Al de rust, die ze had in haar eigen huis, ontglipte haar. Als ze nu, op dit ogenblik, eten zou moeten koken, zou het mislukken.

Was het moeders schuld? Ze vroeg toch alleen maar wat, — gewone dingen, die iedere moeder iedere dochter zou vragen.

Ze herinnerde zich haar voornemen, in moeder de moeder te zien, waar het veilig was te zijn. Waar alle zorgen van haar afgleden. Maar moeder was zo sterk en zo fier, zo weinig buigzaam. Als de zorgen van je af wilden glijden, moest er een moeder zijn, die over je heen boog, als je zonder een woord je diepste wezen beleed.

„Wat weten ze hier thuis van mijn leven,” dacht Car. „Wat weten ze van wat *in* mij gebeurt, — zij, elk met hun eigen leven!”

Het smartte haar, dat ze vreemden met maskers voor elkaar waren, — o, lieve vreemden, die elkaars heil wensten, — maar vréemden. En tegelijk wist ze, dat zijzelf de schuldige was aan deze smart. Als zij er zich gelaten bij had kunnen neerleggen, — als ze genoten had, zonder meer, wat het ouderlijk huis haar bood, — als ze niet zo hemelhoog had gesteld dat, wat ze van de Moeder verwachtte, — dan zou het alles anders en beter zijn.

Maar zij had de hemelhoog-gestelde moeder nodig, omdat ze alleen was. Flip had Coba, en Lydia had

haar bruidegom, — en zij had de kinderen, afhankelijk en jong, en zij moest altijd, zonder rustpoos, volwassen zijn. Daarom was er haar onafgebroken zoeken naar de Moeder, naar de moederschoot, — en daarom trok haar moeder, haar eigen moeder, in onbewust verweer, zich terug, — strak en uiterlijk fier, omdat ze niet op kon brengen, wat Car bij haar zocht.

Car logeerde op haar eigen meisjeskamertje. Ze had een zachte glimlach, toen ze er binnen ging. Het behang, wat verschoten, was nog hetzelfde van vroeger. De sprei op haar bed ook. Ze nam hem op met een liefkozend gebaar.

Weer zijn als vroeger. Niet tobben, niet nadenken, niet peuteren aan wat er was tussen moeder en haar, niet meer weten van Leo, niet meer zorgen om de kinderen, niet woelen in wat Steuve bij haar opgeroepen had en wat nu, nadat ze hem lang niet gezien had, zo heerlijk rustte.

Ze streefde het witte lak van haar ledikant, hing met zorg haar kleren in de kast. Ieder ding was van haar. De spiegel ook, en het gezicht, dat haar eruit aankeek, ook.

Met onuitsprekelijk behagen strekte ze zich in haar bed uit. Het licht bleef aan. Dat mocht niet uit, het eerste uur zeker nog niet. Niet vóór ze verzadigd was van wakker liggen in haar eigen bed, en rondkijken.

En het uur verstreek, en nog was ze niet verzadigd. Niet slaperig ook. Alleen maar gelukkig.

Er bonste een hand tegen haar deur.

„Car!” riep vader, hardop fluisterend, „je ligt toch niet te lezen?”

Dit was, wat haar geluk vol maakte: gecontroleerd worden, of je las.

„Nee vader!” riep ze terug, „eerlijk niet! Komt u maar kijken!”

Hij deed de deur open, en hun blikken, glimlachend, ontmoetten elkaar. Ze wisten op dat ogenblik allebei, dat het een weder-opvoering was, die ze zelf gewild hadden.

„Hij heeft z'n zelfde chamber-cloack aan!” dacht Car. „En de uitgetrapte pantoffels.”

Ze legde haar uitgespreide handen bovenop de deken.

„Geen boek en niks!” jubelde ze. „Ziet u nou wel?”

„Waarom slaap je dan nog niet? Waarom heb je het licht nog aan?”

Ze zei niet waarom. Ze beloofde alleen braaf: „Zo meteen gaat het uit.” Ze pakte een ogenblik zijn hand, en legde er haar wang tegen. Toen ging hij weg, tevreden. En Car trok het licht uit.

Maar mèt het donker kwamen de vele gedachten terug. De dingen om haar heen, de dingen van vroeger, hadden ze weggehouden zolang het licht ze bescheen, zolang ze zichtbaar waren. Nu hielpen ze haar niet meer.

Eén avond, — wat hielp het, één avond onder het

ouderlijk dak? Als daarna weer alle verantwoorde-
lijkheid op haar aanstormde? Als ze daarna weer
volwassen moest zijn, handelen, beslissen, — en
vechten tegen het ongekende, dat telkens opgewoeld
werd in haar?

Wat hielp het, dat vader hier geweest was, en dat
ze haar wang tegen zijn hand had gelegd? Als moeder
er geweest was, dan had ze haar gezicht niet tegen
haar hand gelegd, maar in haar schoot. Dan zou
ze in die schoot haar schreeuw gesmoord hebben,
de schreeuw, die al die jaren in haar bewaard was
en niet was uitgeschreeuwd, — de schreeuw om Leo,
— de schreeuw, die zou klinken tot het eind van de
aarde, als hij niet gesmoord werd in een moeder-
schoot.

Maar moeder was niet gekomen. Ze had het licht
op haar kamer gezien, en misschien vader gestuurd.
Waarom zij niet? Waarom zij zelf niet? Als ze toch
lag te wachten op haar?

Ze stormde tegen moeder, machteloos om het ooit
onder woorden te brengen. Het botste op tegen de
wanden van haar hart. Heel haar lichaam werd van
een loden moeheid. Toch kon ze niet slapen.

Toen gingen haar gedachten naar de andere
meisjeskamer, waar Lydia sliep. Ook een enkele nacht
nog maar onder het ouderlijk dak. Wat droomde ze
nu? Wat verwachtte ze, wat hoopte ze? O, licht en
wit verwachtte ze de wereld. Het scheen uit haar
lieve, zonnige ogen, wat ze hoopte.

Het werd een zegenbede voor Lydia. Dit blijde

wezen mocht geen verdriet kennen. Ze zag ze, hand in hand, Lydia en haar bruidegom, zwaaiend de gestrengelde handen tussen zich in, met grote stappen over een bloeiend veld.

„Laat het zó blijven!” zeiden haar lippen, zonder dat ze het wist. „Laat het zó blijven!”

Toen een haan begon te kraaien, was ze nog wakker, met dof-schommelende gedachten. In het onwezenlijke daglicht, dat door de gebloemde gordijnen van haar meisjeskamertje ging doordringen, sliep ze pas in.

Daarom vond de morgen van Lydia's bruiloft Car's gezicht wit en smalletjes, haar ogen donker-omgeven, haar armen loom en niet gereed tot de strijd.

Lydia was lief, en van een stille gelukzaligheid. Ze zei weinig, maar als haar ogen die van een ander ontmoetten, was er een verre groet tussen hen.

Omdat Car niet gereed was tot de strijd, ontroerde haar die blik, telkens als ze hem opgevangen had. Ze wist niet waarom, maar het zwol in haar keel en het brandde achter haar ogen. Toch kon ze de ogen niet van Lydia afwenden.

De bruid werd gekleed, en er kwam een blijde bedrijvigheid rondom haar. Zó was de bedrijvigheid van het kleden ook geweest rondom Car, — twaalf jaar geleden. Toen was het kleine meisje Lydia bij haar geweest, de hele dag rondom haar, en had

genoten van het sprookje. Nu was voor haarzelf het sprookje waar geworden.

Toen ze klaar stond, wit en wazig en zon-overgoten, — klaar om door haar bruidegom te worden weggehaald uit dit huis, — toen kwam er plotseling een ban over Car, die haar verstijfd rechtop deed zitten, met wijde ogen en witte lippen.

Het was niet Lydia, die stond te wachten in de witte sluier, — zij was het zelf. Zijzelf stond naar de deur gekeerd, die open ging, en Leo kwam binnen. Leo strekte de handen naar haar uit, en ze legde haar gesluierd hoofd op zijn schouder. Ze wist, dat alles goed zou zijn, zolang ze haar hoofd maar op zijn schouder kon leggen. Ze zou mee gaan met Leo, dit huis uit, de wereld in. Ze was van hem. Ze was van hem. Hij kon trekken waarheen hij wou, en zij zou mee gaan.

Nu nam hij haar hoofd van zijn schouder, tussen zijn beide handen. Hun ogen verloren zich in elkaar.

Nu waren zijn lippen op de hare. Ze sloot de ogen. De wereld zonk weg om haar heen. Om hen beiden heen...

Maar haar ogen gingen open, wijder dan eerst. Met een kreet van pijn rende ze de kamer uit, de trap op, naar het kamertje, waar ze meisje was geweest en bruid.

Sidderend, de handen voor de ogen, knielde ze voor haar bed neer. Zij wist niet meer, wat werkelijkheid was. Ze voelde niets dan de heftige, bijna

lichamelijke pijn, die haar ineengedoken hield. Tot een los-scheurende snik de ban verbrak.

„Leo! Leo!” riep ze zacht, tussen de snikken door.

„Leo,” klaagde ze nog na, toen de schokken op-hielden, en de warme tranen als een weldaad over haar gezicht bleven vloeien.

Ze lag stil nu. Onaangeroerd door de minuten, die verder gingen, — door wat beneden aan leven en beweeg was. Het besef van beneden te moeten zijn, tussen de mensen, vervaagde zó, dat het haar niet verontrustte.

De deur ging open. In Car's kamer, hoog en teer, uit een verre wereld, stond Lydia. Met twee stappen was ze bij haar. Ze legde Car's gezicht tegen het hare, samen onder de witte sluier.

„Car, Car,” zei ze gesmoord. „Ik was toen een klein meisje. Maar ik weet het allemaal nog. Ik denk aan Leo vandaag, — de hele dag zal ik aan hem denken.”

„Lief meisje,” zei Car, en streelde haar hand. „Lief meisje. Maar je mag niet aan Leo denken. Je moet aan je eigen jongen denken. En blij zijn vandaag.”

„Ik kan wel blij zijn, als ik aan Leo denk. Car, kun jij dat ook?”

Car hief het hoofd op. Door haar tranen heen kwam er een glans in haar ogen.

„O ja. Ik kan heel blij zijn, en aan Leo denken. Je zult zien, hoe blij ik kan zijn. Ik bèn zo blij — om jou en Frans.”

En peinzend:

„Dit verdriet... was iets anders. Uit een andere wereld was het.”

Rechtop stonden ze tegenover elkaar nu, een zwart en een wit figuurtje.

„Bruidstranen,” zei Car, en ze veegde de tranen van Lydia's wangen. „Dat mag niet.”

Ze kwamen samen beneden.

Aan het bruiloftsmaal was Car één van de fleurigsten.

„Wat is ze knap,” dacht Frans' broer, die haar tafelheer was. „En wat is ze aardig.”

Hij zei er haar iets van, achter zijn servet.

„O, dat weet ik wel,” zei Car luchtig, en ze legde, als gedachteloos, haar rechterhand met de trouwring vóór zich op tafel.

Hij keek er gefascineerd naar.

* * *

Terug in haar eigen huis, durfde ze het allemaal wel weer aan.

Tine was naar kantoor, toen Car thuis kwam. Maar 's avonds, vóór het naar bed gaan van de kinderen, kwam ze nog even.

„Mag ik ze vanavond nog naar bed brengen, — met jou natuurlijk!”

Aanhalige Ientje trok haar mee aan de hand.

„Hè, tante Tine?”

Er was een vertrouwelijkheid tussen die twee, waar Car met blijde verbazing naar keek.

„Zonde,” dacht ze, terwijl ze Tine bezig zag met Ientje, die zichzelf hielp, maar die altijd behoefte had aan deelname in haar beslommeringen.

„Zonde, wat er in haar wordt verspild.”

Ze keken elkaar aan over Ientje's hoofdje heen, en Tine wendde haar gezicht af met een blos.

„Waren ze lief toen ik er niet was?”

„Ja. Ik moet je veel vertellen, als ze in bed zijn.”

De jongens waren vriendelijk van ver af tegen Tine, misten de toeschietelijkheid van Ientje en Atie.

„Mannen,” dacht Car met een glimlach, „die zien haar niet.”

Toen ze in bed lagen, trok Tine Car aan de hand mee naar de huiskamer.

„Kom mee. Ik moet met je praten.”

„Is er wat gebeurd, toen ik weg was?”

Ze keek Tine onderzoekend aan. Er was iets gebeurd, maar in haar onrustig gezicht was niet te zien, of het goed was of slecht.

„Er is veel gebeurd.”

„Goeds?”

Ze trok de smalle schouders op.

„Weten we ooit, wat goed is en wat slecht?”

En langzaam, moeizaam vormend ieder woord, de blik afgewend:

„Toen jij weg was, is Ab hier geweest.”

„Ab?!”

Een blij vermoeden, dat bijna zekerheid was, steeg in haar op.

„Ab? Is Ab bij jou geweest?”

Ze knikte.

„O, Tine! Ab en jij...?”

„Ja,” zei Tine, onbeheerst-luid. „Ab en ik.”

Car kuste haar.

„Wat ben ik dáár blij om! Wat heb ik dàt gehoopt!”

Maar Tine begon opeens heftig te huilen.

„Tine... Tine...” suste Car. „Stil toch. Ben je dan niet gelukkig?”

„Ik weet het niet,” klaagde Tine gesmoord.

„Omdat het nieuw is,” zei Car, en gaf haar water te drinken.

Tine herstelde zich.

„Nee, ik weet, dat het niet is om het nieuwe. Car, toen jij je man leerde kennen, — toen jij van hem hield, — zeg me eerlijk, of het toen niet anders was.”

Car sloot even de ogen. Toen ze van Leo ging houden, — en Leo van haar... toen ze het wisten, de één van de ander, maar het woord werd niet uitgesproken tussen hen beiden...

„Ik was toen zo veel jonger.”

Het klonk als een verontschuldiging.

„Denk je dan, dat dàt niet net zo jong is gebleven in mij? Dat ik niet óók gehoopt heb, dat het net zo zou zijn?”

„Hoe zou zijn?”

„Zó als vrouwen allemaal weten, dat het *moet* zijn.”

Car zweeg, met een schuldig gevoel. Had ze zich

een ogenblik afgevraagd, toen ze dit hoopte voor Ab en voor Tine, of Tine wel van Ab hield? Was het niet enkel geweest, om een oplossing te zien voor Ab's hulpeloosheid en voor Tine's langzaam verbloeien?

„Heb je ja gezegd?” vroeg ze zacht.

Tine knikte.

„Waarom?”

Tine stond op, een vlammend rood in haar gezicht.

„Waarom? Waarom ik ja gezegd heb? Omdat ik niet met Ab trouw, — maar met het getrouwd-zijn... en met Mientje... de zorg voor Mientje en voor Ab... en met... met...”

„Weet Ab dat?”

„Natuurlijk! Denk je dat ik hem er in laat lopen?”

„Dan wordt het misschien wel goed.”

Tine hoorde haar niet. Ze stond met beide handen tegen de smalle, nog onvrouwelijke heupen, wiegde zich zachtjes heen en weer.

„Ik trouw met het getrouwd-zijn,” herhaalde ze eentonig, „en met Mientje, — en met het moederschap. Met het moederschap. Want Car,” — haar stem schoot dreigend uit, — „ik wil een kind hebben.”

Car dacht aan Til, die een kind had gekregen, — aan de nacht, dat het dode kind geboren was, — aan Til, die was meegegaan, — en aan Ab in die nacht. Ze huiverde.

„Als Ab nog een kind dërft hebben.”

„O,” zei Tine met een donkere hoonlach, „als

Ab geen kind durft hebben, — dan trouw ik niet met hem.”

Car stond op. Ze legde de handen op Tine's schouders en hield haar blik sterk vast. Ze had het gevoel, of dóór haar handen heen haar eigen vruchtbaarheid, die nu nutteloos was, in Tine moest overgaan.

„God zegen' je,” zei ze hees. „Jou en je kind.”

HOOFDSTUK XI

Het was een ernstige en doelbewuste bruid, zoals ze daar naast Ab stond, in haar donker mantelpak, de witte boeket angstig tegen zich aangedrukt. Haar grootste schoonheid, haar haar, was bijna helemaal verborgen onder het hoedje, dat Car samen met haar had uitgezocht.

Neen, feestelijk was het niet. Alleen Atie en Ientje, die Tine er bij had willen hebben, gaven er de kleurige toets aan. Maar ze stonden wel een beetje schuchter te kijken naar tante Tine, die zulke mooie bloemen en zo'n wit gezicht had...

Toen ze 's middags samen op reis gingen, geloofde Car toch wel, dat het goed kon worden.

Ze las die avond, wat weemoedig, hun advertentie. Wat wist je weinig van wat achter die advertenties leefde: of het een jong paar was als Lydia en Frans, dat samen de wereld in trok, — of dat twee geknauwde mensen dit de beste oplossing vonden, en zich voornamen, er nog iets goeds van te maken.

Ze bleef even peinzend naar de krant kijken, ging de getrouwde paren langs, kwam bij de geboorten terecht. Opeens, verrast, bleef haar blik vastgehouden door een naam, die haar trof: Steuve. Steuve's dochter in Indië. Ze had een dochttertje gekregen.

„Da's fijn,” zei ze hardop.

Het bleef haar die hele avond bij als iets prettigs: dat Steuve grootvader geworden was. Een grootvader, — o, maar nu zag ze hem heel anders dan eerst! Ze verlangde er naar, hem weer te zien, en veranderd, vernieuwd tegenover hem te staan, omdat hij grootvader was. Ze verlangde er naar, hem geluk te wensen met zijn grootvaderschap, — en nieuw werk van hem te krijgen, omdat ze méér verdienste zo hard, hard nodig had. Ze kon niet vragen om werk. Had hij haar niet beloofd, haar te roepen, als er wat was? O, maar hij vergat haar ook niet! Het was alleen zo uitzonderlijk werk, en bij sommige uitgaven niet eens nodig.

Tot nu toe had ze gevreesd, hem terug te zien. Maar nu was alles anders. Een grootvader, — ze rekte zich, in 't besef van haar jeugd, en glimlachte om wat een oude man, een grootvader, in haar teweeg had kunnen brengen. Wat was dat lang geleden allemaal...

De stad was roezig van de komende kermis. Car liep met Ientje aan de hand door de drukke straten, en had er spijt van, dat ze het kind had meegenomen in dit geroezemoes. Ze kneep het handje stevig vast; oude fluisterverhalen van kermisgasten, die kleine kindertjes meenamen, toen ze nog een klein meisje was met kloppend hart van andere kwebbelende

meisjes aangehoord, deden onbewust nog hun invloed bij haar gelden.

Ze vond kermis angstwekkend, altijd nog. De kinderen niet. De jongens waren één opwinding als de kermis werd opgebouwd, ieder jaar opnieuw. Ientje liep te dansen aan haar hand, telkens als er een grote wagen met kermisgerei, een draaiorgel, een woonwagen voorbij reed.

„Gaan we morgen ook naar de kermis?” danste Ientje.

De kermis begon morgen nog niet, maar al wat in de toekomst lag, was „morgen” bij Ientje. Het was haar laatste fout woordje, en Car was er zuinig op. Als ze, na de grote vakantie, naar school ging, zou dit foutje haar gauw genoeg ont-nomen worden.

„Misschien.”

„Misschien is altijd ja,” knikte Ientje slim, haar wijsheid puttend uit ervaring.

Car lachte. Ze keek met Ientje mee naar een slank muildier, dat een groot orgel achter zich aan trok. Dan naar een woonwagen, waar een jonge, donkere zigeunervrouw voorop zat naast een duistere, oudere kerel.

Iets in de vrouw boeide haar. De achteloosheid, waarmee ze haar volle onderlip vooruit stak misschien. De schilderachtige wanorde van de kleurige lappen, die haar kleding vormden. De overdaad van haar sieraden, haar armbanden, kettingen, oor-ringen en schitterende kammen. De glans van haar

zwarte haar. De onverschillige spot in haar prachtige ogen.

„Prachtig,” zei ze hardop.

„Ja, hè?” kwam Ientje enthousiast, maar ze bedoelde niet de vrouw. De hele kermis was prachtig.

Car keek de vrouw na, zolang ze haar kon zien. En toen ze uit haar gezicht was, werd ze zich ervan bewust, dat het niet alleen de schoonheid was, die haar zo geboeid had. Ze voelde niet bewondering, — maar afgunst.

Zó de wereld door te trekken! Zó ongebonden te zijn! Zó rond te kijken, een spotlach in je ogen, en de lappen en de sieraden aan te trekken, die je zelf maar wou. Zó jezelf te zijn, zonder rem, zonder dwang, en alle wetten en regels aan je laars te lappen.

„Ientje, Ientje, als wij eens in zo'n kermiswagen woonden!”

„Mmmmm!” genoot Ientje, met klein-geknepen oogjes, „dan hadden we altijd kermis! Maar dat kan niet, hè moeder?”

„Nee,” zuchtte Car, „dat kan niet.”

Dat kon niet, precies doen waar je op een ogenblik zin in had. Dat kon niet, al wat je mooi en kleurig vond, om je heen hangen. Dat kon niet, je onderlip vooruit steken en lak hebben aan alles.

„Maar een kéértje kermis is óók wel leuk,” troostte het hoge stemmetje naast haar,

„O, jawel.”

Een kéértje geen remmen hebben, een kéértje in

bonte lappen de wereld inlopen, — maar dat keertje bestond ook niet eens. Voor haar bestond er altijd de plicht, was er de rem van het geweten. Wat was ze jaloers, doodgewoon jaloers op de zigeunervrouw, die haar voorbij gereden was!

Ze moest er zelf om lachen. Wie weet, hoe ongemakkelijk de kerel was, die naast de vrouw op de bok had gezeten! Over een paar dagen moesten ze zich hees schreeuwen, om klanten in hun tent te lokken.

„k Zal voorlopig maar blijven die ik ben,” dacht ze, en ze verdiepte zich met lenteden in de mogelijkheden, die over-overmorgen de kermis hen zou bieden.

Het meisje had een boodschap voor haar aangenomen in haar afwezigheid. Een meneer had opgebeld, wanneer of mevrouw bij hem op kantoor zou kunnen komen. Ze had zijn naam opgeschreven.

Het was Steuve. Met de vaart, die het kermisgedoe in haar had gewekt, ging ze naar de telefoon.

„Nee, u kon hem niet meer opbellen vandaag, zei hij. Hij was vandaag verder uit de stad. Morgen wel weer.”

Even viel een teleurstelling in Car. Ze had hem willen spreken, nu dadelijk, en horen, of er werk voor haar was. En zeggen, dat ze wel direct op zijn kantoor kon komen. Hij was nu immers grootvader geworden.

Wachten tot morgen. Haar zigeunerin zou wel nooit wachten tot morgen, als ze ergens naar verlangde. Die was morgen met haar wagen altijd weer

heel ergens anders, daar, waar ze graag wou zijn en waar ze gisteren nog niet dacht te zullen zijn.

Toen het middag werd, en later in de middag, vroeg ze zich af, waarom ze eigenlijk wachtte. Ze kon toch een briefje schrijven en posten, en hem vragen, haar morgen zo vroeg mogelijk op te bellen, — dan kon ze een uur afspreken. Want ze kon morgen best tijd vinden, om naar zijn kantoor te gaan, — o, de hele dag wel. Ze verlangde zo naar werk en geld. Het was zo lang geleden, het vorige werk van Evenburg.

Haar vulpen zweefde even besluiteloos in de lucht, toen ze het briefje wou gaan schrijven. Aan dezelfde tafel zaten Siem en Joop, en maakten hun huiswerk. Ze vroegen haar van tijd tot tijd wat over een som, de spelling van een woord, en daar tussen door moest ze haar gedachten bepalen bij het gewone briefje, dat af moest spreken voor morgen.

Dat ze met gelijke snelheid morgen vroeg kon opbellen, liet ze niet tot zich doordringen. Daarvoor was de drang in haar om iets te doen, vandaag al, te sterk. Daarvoor was de geest van de voorbij-rijdende zigeunervrouw te veel in haar gevangen.

Ze schreef, fors en open, zonder opschrift:

„Belt u mij morgen vroeg even op om af te spreken. Ik kan de hele dag wel bij u op kantoor komen.”

Wat had ze meer te schrijven? Over zijn grootvaderschap? Misschien dacht hij daar zelf al niet meer aan.

Dit was alles. Alleen ondertekenen.

„Moet je hier nou eerst het gemiddelde procent uitrekenen?” vroeg Siem.

„Laat me nou, — laat me even,” zei Car wat korzelig. Haar hand was gereed voor de ondertekening, — hoe kon ze nu aan gemiddelde procenten denken?

Haar gedachten concentreerden zich scherp op één punt: de ondertekening. De vulpen bewoog boven het papier, nog niet er op.

Ineens, met een ruk, stond het er:

Car.

Car, zonder meer. Zonder Leo's naam, die de hare was. Alleen Car.

Ze plakte snel de envelop dicht, schreef het adres van zijn kantoor. Morgen met de eerste bestelling was hij er.

„Wat was er met die procenten?” vroeg ze.

„Nee, stil maar, ik heb hem al.”

„Je moet ook niet zo gauw hulp vragen. Nu zie je zelf, dat je hem wel kent.”

Haar stem klonk scherper dan ze zelf wou. Siem keek haar even verbaasd aan, en zweeg. Car voelde hem op dat ogenblik als haar wijzere.

Toen ze de brief postte, dacht ze: „Car. Alleen maar Car.”

Och, maar hij was immers grootvader.

* * *

Ze wist dat hij het was.

„Ja?” vroeg ze. „Met wie?”

„Ben jij het, Car? Met Geert Steuve. Ik was heel blij met je briefje.”

Geert Steuve. Ja, dat had ze zelf gewild. Haar woorden stokten een ogenblik in haar keel.

„Ja?” vroeg ze alleen.

„Zullen we even afspreken, wanneer je komt? Ik heb nieuw werk voor je, — weer van Evenburg.”

„Ik begon net bang te worden, dat u... dat er nooit meer werk voor me zou komen.”

„Er wàs niets. Dacht je, dat ik je vergat?”

„Nee,” zei ze haastig. „Nee, dat niet.”

„Luister, Car. Vandaag overdag ben ik erg bezet. Maar vanavond heb ik nog te werken op mijn kantoor. Kun je dan even komen?”

Vanavond. Dan was hij er alleen. Dat kon niet. Dat kon ze niet bevechten.

Haar lippen bewogen zich, maar er kwam geen geluid.

„Hallo? Car?”

„Ja, ik ben er nog.”

„Doe je 't? Kom je vanavond?”

„Ik... ik weet niet.”

„Wèl weten! Doen!”

Ze kon niet meer. O, ze kon niet meer.

„Ja,” zei ze, nauwelijks hoorbaar.

„Goed zo! Ik verheug me er op.”

Ze moest zeggen: „ik ook”, maar ze kon het niet. Ze wist ook niet, hoe ze hem noemen moest. Ze wist eigenlijk niets, dan dat ze uitgegleden was, — of ging uitglijden. Dat niemand haar vasthield.

„Tot vanavond,” zei ze.

„Dag Car.”

„Dag.”

Langzaam ging ze weg van de telefoon. Ze wou de kamer uitgaan, maar een loomheid dwong haar, te gaan zitten, de kin in de handen. Met zware oogleden, de ogen versluierd, keek ze half-dromend voor zich uit.

Het hielp nu niet meer, tegen zichzelf te zeggen, dat hij grootvader was. Het was te laat voor zulke leugens. Het was al te laat geweest op het ogenblik, dat ze zijn stem weer had gehoord. Gisteren kon dat nog, — en daarom had ze met „Car” alleen ondertekend. Toen, gisteren, toen ze de envelop dichtmaakte, — toen had Leo haar losgelaten.

Ze kòn ook niet meer. Wat wou Leo toch van haar, — dat ze eenzaam en klein en zwak vocht tegen de hele wereld? Het was niet eerlijk: hij dood, ver weg van al wat haar verscheurde, en zij alleen, alléén. Ze kon niet meer.

Het was te laat om zichzelf wijs te maken, dat ze zakelijk tegenover Geert Steuve zou staan vanavond, — dat ze haar werk in ontvangst zou nemen en naar huis gaan. Het was te laat voor elke oneerlijkheid.

Ze stond op. Nu werken. Niet verder denken. Zich laten voeren, waarheen de dag haar voeren zou... en de avond.

Zó liet de zigeunerin zich voeren, waarheen de dag haar voeren zou. Ze lachte even, stak haar onderlip vooruit.

Maar om haar leden hingen geen bonte lappen, en ze wist, dat ze van het andere maaksel was: dat ze nóóit zonder pijn, zonder diepe wond, zich kon laten voeren door de dag en door de avond.

Ientje hing wat om haar heen, hangerig en zeurig. Car, tot het uiterste gespannen, schoof haar een paar keer van zich af, met een kriegel woord. Dit kòn er niet bij, — Ientje, die anders lief was en vrolijk. Dit maakte de dag van een ondoorkomelijke lengte.

„Ga toch wat spelen, — ga toch iets doen!”

Maar Ientje, lusteloos, klaagde: „'k Heb geen zin om te spelen.”

Car keek haar even met wat meer aandacht aan; ze kende Ientje niet in die stemming. Zou het kind aanvoelen...

Ze zag, dat de blauwe ogen van een kleurloos grijs leken.

„Heb je pijn?” vroeg ze opeens warm, met een nijpend schuldgevoel om haar ongeduld van zoëven.

„Ja,” knikte Ientje, met dikke overrollende tranen.

„Waar?”

„'k Weet niet. 't Doet zo'n pijn.”

Ze nam het kind aan de hand mee naar de slaapkamer en nam temperatuur op. Het wees boven negen-en-dertig. Ientje, die nooit ziek was.

„Kindje, dat wist ik niet,” zei ze, half tegen zichzelf, als een vraag om vergiffenis.

Ze kleepte haar uit, legde haar in 't laatste kinderbedje, dat nog in haar huis werd gebruikt, en aldoor

bonkte in haar de gedachte: „Wat met vanavond?”

Ze legde haar hand op Ientje's voorhoofd. Dat ze 't ook niet gemerkt had! Als ze een moeder was geweest, en niet een vrouw, die alleen met haar lichaam in huis was en met haar wezen dáár, waar de kinderen haar niet mochten vermoeden, — dan had ze 't met één oogopslag kunnen zien, dat Ientje ziek was.

„Heb ik hoofdpijn?” vroeg Ientje.

Car kuste het warme voorhoofd.

„Een beetje hoofdpijn heb je, maar dat is er nu afgekust.”

„Ja,” zei Ientje. „Nou ga ik slapen, hè moeder?”

„Nou ga je slapen. En dan word je beter.”

Ientje was heel tevreden zo. Ze gaf een zielig knipoogje naar Car, en nam toen behaaglijk haar slaaphouding aan, een tip van het laken kinderachtig voor haar neus.

„Kind, bescherm jij me toch,” dacht Car, toen ze zacht de slaapkamerdeur achter zich dicht deed.

De lippen stijf opeen, de mondhoeken neergebogen, de ogen donker van woelende gedachten, ging ze langzaam naar de telefoon. Ze kon niet gaan vanavond. Ze moest thuis zijn, bij Ientje. En toch voelde ze het niet als een ontkomen. Door toe te stemmen voor vanavond was ze al uitgegleden; Ientje's ziekte, het uitstel voor een avond, konden haar niet overeind helpen.

Ze hoorde, dat hij het zelf was. Het maakte nu

niet eens verschil meer, of ze zijn eigen stem hoorde of niet.

„Met Car. Ik kan vanavond niet komen.”

„Dat is niet waar. Het moet kunnen. Ik heb op je gerekend.”

„Ik kàn niet. Mijn jongste kindje is ziek.”

Het was even stil.

„O, is het dàt. Wat jammer.”

„Ja. Dan maar een andere dag.”

„Of zal ik vanavond bij je thuis komen? Dan hoef je niet van huis.”

Ze dacht snel na. Hij hier? Maakte dat verschil? Was ze dan niet tòch ver weg van Ientje? Maar het huis was vol kinderen, en het kantoor was verlaten. Dit was beter. Dit was een weg.

„Goed. Dan maar hier komen.”

„Ja, — ben ik welkom?”

„O jawel.”

Ze zei het mat. Ze wilde, dat hij niet welkom was, maar ze wist van wèl.

„Tot vanavond dan.”

„Ja.”

Dat was de tweede keer, dat ze vandaag met hem getelefoneerd had. Na zó lange tijd. De tweede keer, dat hij „tot vanavond” had gezegd. Vanavond, dan was het de derde keer. Dan zou ze zijn gezicht terug zien, en zijn handen. Ientje was ziek, — maar *zij* ging hèm terug zien, de man, die haar ziel in rust liet, zolang ze hem niet ontmoette, maar die haar alle houvast, alle zekerheid... die haar Leo ontnam, zodra

hij haar aanraakte, al was het maar met zijn stem alleen.

„Houd ik van hem?” vroeg ze zich af.

„De donkere drang in mijn jonge bloed.”

Waar had ze die woorden gehoord? Waar vandaan kwamen ze?

Ze wist het niet.

* * *

Zijn gezicht was niet ouder geworden, en zijn haar niet grijzer, al was hij grootvader. Alleen leek alles anders, nu ze hem in haar eigen huiskamer ontmoette; beter, veiliger.

„Is je kindje erg ziek?” vroeg hij dadelijk. Ze was er hem zo dankbaar voor.

„Dokter is geweest vanmiddag. Hij gelooft, dat het bronchitis is. Ze hoest een beetje. Maar die hoge temperatuur, hè?”

„Die moeders,” glimlachte hij toegeeflijk. „Die zijn dadelijk ongerust.”

„O nee, ik ben helemaal niet gauw ongerust. Nu ook niet.”

„Waarom belde je me dan af?”

Ze trok even haar hoofd terug.

„Ik kon toch niet wèg gaan,” zei ze verontwaardigd, „met een kind, dat hoge koorts heeft!”

„Nee,” lachte hij, „dat begrijp ik ook best.”

Ze keek hem verward aan. Spotte hij er mee? Of begreep hij het werkelijk?

Bij het theekastje schonk ze zijn thee in. Hij keek

haar na, en zag hoe haar hand trilde. Hij bleef glimlachen.

„Is dit de kamer, waar je altijd werkt?”

Ze knikte.

„De spreekkamer, daar ontvang ik visite in en zo. Maar als ik te werken heb, dan doe ik het hier. De spreekkamer is meestal ongestookt, en daardoor ben ik 's winters zó hier gewend, dat ik 's zomers ook hier werk.”

Ze praatte maar, in 't wilde weg. Veel en haastig. Ze wist, terwijl ze praatte, dat niets van haar diepere wezen naar hem uitging. Maar al het andere, — o, al het andere ging wèl naar hem uit.

Hij brak haar verhandeling over het werken in deze kamer af door plotseling zijn hand op de hare te leggen.

„Heb je hier naar verlangd?” vroeg hij warm.

„Ik heb naar werk verlangd, heel erg,” zei ze ruw.

Hij schudde het hoofd.

„Waarom ben je zo oneerlijk tegen me?”

„Ik zeg alles wat ik weet, — en ik wil ook niet meer weten.”

Hij trok zijn hand terug, en ze wenste, dat hij er weer lag, groot bovenop de hare. Ze wenste — o, als ze maar *wist* wat er was met haar, waarom ze grof wilde zijn en afwerend, en tegelijk zijn handdruk wilde voelen.

„Hebt... hebt u 't werk voor me meegebracht?”

„Waarom zeg je u? Je hebt immers met Car ondertekend?”

Ze wou zeggen „omdat je grootvader bent,” maar ze voelde dit hier en nu als iets grievends. Ze wou hem niet grieven. Ze haatte hem niet. Hij kon het allemaal niet helpen. Ze was alleen maar bang voor hem.

„Ik dacht er toen niet aan, dat dit de konsekwentie was... Ik wil wel je zeggen.”

„En Geert?”

„En Geert,” zei ze onderworpen.

„Zo is het goed.”

„Heb... heb je 't werk voor me meegebracht?” hield ze aan.

„Nee,” glimlachte hij, „ik kwam het alleen maar... bespreken. Evenburg komt zelf binnenkort in de stad. Dan komt hij bij je.”

„O, prettig,” zei ze mat. „Nog thee?”

Hij knikte. Ze stond op en ging naar de theetafel.

„Ik ben zo blij,” praatte ze onderdehand, „dat het weer van Evenburg is. Om zijn muziek, en omdat ik zijn handschrift ken.”

Ze zag opeens, dat hij was opgestaan. Hij luisterde niet naar wat ze zei. Dat zag ze. Hij keek alleen maar naar haar pratende lippen.

Zo had Leo niet geluisterd naar wat ze zei, en alleen naar haar lippen gekeken, als... als hij haar ging kussen. Zo...

Hij ging haar kussen. Ze zag, verward, dat hij haar zou gaan kussen.

O, maar ze kòn ook niet meer! Als hij haar ging

kussen, dan zou ze terug kussen, al de kussen, die in zo lange, lange jaren ongekust waren gebleven. Ze kòn niet meer. Wat wilde Leo ook van haar, — haar alleen laten, voor alles alleen, — haar laten vechten tegen waar niet meer tegen te vechten wàs... Ze kòn niet meer...

De deur ging open.

Slaperig, op blote voeten, stond Atie tegen de deurpost geleund.

„Moeder,” klaagde haar schorrig stemmetje, „Ientje hoest zo.”

En, ondanks de slaap: „O, dag meneer.”

Eén kort ogenblik ontmoette zijn blik de hare. Toen wendde ze zich af, naar Atie.

„Ik... je moet even wachten ...ik moet naar mijn kind,” zei ze over haar schouder. Haar stem miste elke klank.

Hij gaf geen antwoord.

Ze liep met Atie mee. Het was haar, of Atie haar de weg moest wijzen naar de slaapkamer. Ze kwam van vèr, — ze ging naar vèr. Daartussen lag een eindeloze weg.

„Ik wist niet, wat ik doen moest,” zei Atie. „Daarom heb ik u geroepen.”

„Dat was goed.”

Ze bukte, vlak voor de deur van de slaapkamer, tot Atie over en kustte het slaperige gezichtje met ongewone heftigheid.

„Dat was goed,” zei ze weer, en ze dacht: „Kind, nooit zul je weten, *hoe* goed dat was.”

„Ja?” vroeg Atie verheugd.

Car ging naar Ientje's bedje. Het kind zat rechtop en trappelde van het benauwde hoesten. Car nam haar op schoot, een deken om het koortsige lijfje heen.

„Kindje... kindje...”

„Ik moet zo hoesten,” hilde Ientje. „En alle dingen waren daarnet zo gróót!”

Alle dingen waren groot geweest, — angstig groot en dreigend, — en in hetzelfde huis was haar moeder...

Met grote, droge ogen keek ze over Ientje's hoofd heen de slaapkamer in. Ze zag niets. Alleen bleef haar blik vasthaken aan de strakke lijnen van het deurpaneel. Door z'n onbeweeglijkheid begonnen de lijnen tot haar door te dringen. Ze had ze eerder gezien. Ze had er tegen aan gekeken, als ze wakker lag bij daglicht. Ze had er dagen lang tegen aan gekeken, vier keren, — na de geboorten van haar vier kinderen.

Toen werd de kamer haar van een bekendheid, die haar wakker riep uit haar verstarring.

Ientje, tevreden tegen haar aan, dommelde wat. Het hoesten was bedaard.

Ze zette haar zachtjes op haar eigen bed neer, waste het gezichtje, de handjes en polsjes, gaf haar wat van het hoestdrankje, en legde haar in het kinderbedje terug.

„Ben ik lief?” vroeg Ientje, half in de slaap.

Car's handen welfden om de gloeiende wangetjes.

„Zó lief, — ik denk dat er geen liever kind bestaat.”

„En ik?” vroeg Atie.

„O kind,” — Car knielde bij Atie's bed neer, legde haar gezicht in de dekens, — „als je wist, hoe lief je bent!”

„Waarom?” vroeg Atie, om maar méér te horen, méér te hebben van de koestering.

„Omdat je me geroepen hebt,” zei Car gesmoord. Ze stond op.

„Ik doe het licht uit,” waarschuwde ze. „Ik kom gauw weer bij jullie.”

„Gaat u naar die meneer terug?”

Het licht knipte uit. Car huiverde in 't donker.

„Ja.”

„Ja,” dacht ze, buiten de kamer, „ik moet terug.”

Ze liep langzaam de trap af, deed zacht de deur van de huiskamer open.

Hij stond met de handen op de rug voor Leo's portret. Toen ze binnenkwam keerde hij zich om. Ze bleef tegen de deur geleund staan.

„Tja,” zei hij.

„Mijn kind slaapt nu weer,” zei ze langzaam. „Ze hoestte.”

„Tja,” zei hij weer. En toen, met een hoofdbeweging in de richting van Leo's portret:

„Wat een schoft, hè? In de kamer, waar zijn eigen portret hangt.”

Ze herinnerde zich opeens, dat hij Leo gekend en van hem gehouden had.

„Bijna,” zei ze.

„Het lag niet aan mij, dat het maar *bijna* was.”

Ze keek hem vol aan, met lichte, eerlijke ogen.

„Aan mij ook niet.”

Zijn handen omgrepen een stoelleuning. Zijn grauwe kop leek dieper gebogen dan anders. Toch bleef hij haar aankijken.

Toen zei ze, half smekend:

„We moeten elkaar niet meer zien, — tot het over is.”

Hij glimlachte bitter. Hij wist, hoe gauw het bij hemzelf over was. Hoe het niet eens over hoefde te zijn, om al plaats in te kunnen ruimen voor wat anders.

Maar bij háár moest het over zijn, — dat, wat hij bewust in haar had wakker geroepen. Dit kind, — hij moest haar met rust laten.

Een grote tederheid verzachte de trekken van zijn sterk gezicht.

„Ja,” zei hij. „We zullen elkaar niet meer zien.”

Ze ging weg van de deur en liet hem door. Tot in de gang liep ze mee.

„Ik stuur Evenburg wel,” zei hij kort. „Dag Car.”

Ze hoorde de voordeur achter hem dichtslaan.

Een ogenblik wankelde ze tegen de witte gangmuur. Ze sloeg de handen voor 't gezicht.

„Leo, Leo,” klaagde ze.

En in het duister van haar handen was het als een gebed:

„Laat me toch met ongekuste lippen terugkomen.”

Ze wist niet, of ze tot God gebeden had of tot Leo.

HOOFDSTUK XII

Ientje herstelde zich zo gauw, als alleen een jong en gezond kind zich herstellen kan. Slapjes en smalletjes eerst nog, met een nog niet uitgesleten, oppervlakkig hoestje, — om dan plotseling met iedere dag een stuk vooruit te komen.

Bij Atie bleef nog de herinnering na aan moeder's innigheid, moeder's lof die avond. Ze vond het haast buiten verhouding, — alleen omdat ze moeder bij hoestende Ientje geroepen had! Toch herinnerde ze moeder graag en veel er aan, door een ostentatief knipoogje van verstandhouding. Car knipoogde dan terug en wist wat Atie bedoelde. Maar haar mond lachte niet mee met het knipoogje, en in haar brandde het van een weeë pijn.

Werken, werken, — dat kon haar helpen. Evenburg was nog niet gekomen, maar de piano-lessen, de zorg voor haar kinderen en haar huis, moesten haar gedachten opslorpen.

Er was gelukkig ook weer een piano-les bij gekomen: Dippie.

Hettie had haar gebracht, alsof ze er een grote gunst mee vroeg van Car. Ze wou het zo graag proberen, of het al kon. Ze was nog zo jong, — maar ze begonnen wel vaker met zeven jaar, niet?

„O ja, veel vaker,” zei Car happig. „Ik wil het dolgraag proberen.”

Ze bezat weinig terughoudendheid op het gebied van geld-verdienen. Als ze er graag een les bij had, om het geld, om het geld in de eerste plaats, — wel, dan zei ze dat.

En zo probeerde Car het met Dippie, en het werd een verrassing, hoe dat kleine, donkere, levendige ding zich de geheimen van de muziek toeëigende. Ze studeerde weinig; daar was ze te rusteloos voor, en misschien ook te klein. Maar haar vingertjes waren week en willig, en de schitterende, wakkere ogen open en tot opnemen gereed.

Hettie haalde haar meestal af. Uit school kwamen Atie en Dippie gearmd en interessant naar huis, — „naar mijn moeder”, zei Atie, — „naar mijn piano-les”, zei Dippie — maar de terugweg was te ver voor Dippie alleen. Hettie kwam graag, bleef ook graag praten, en liet Car wel eens met een glimlach achter om het véle, dat ze van Hettie wist. Oer-oud en moederlijk voelde ze zich dan, en van een belachelijke geslotenheid.

Maar wàs ze ook niet oer-oud? Soms dacht ze het. Als je gegaan was door het grote gemis heen, — als je je Liefste had weggegeven, — wel, dan waren er eeuwen over je hoofd gegaan. Dan was je immers ouder dan alle andere vrouwen, die een ander naast zich wisten en zijn nabijheid als iets vanzelfsprekends beschouwden. Dan kon je immers glimlachen om de openhartigheid van een vrouwtje,

dat toch een luisterend oor in haar eigen huis bezat, en voor dat oor misschien de dingen verzwegg, die ze buiten haar huis zo vlot en zo gretig vertelde.

Ze was oer-oud. Maar jong als een schoolkind was ze, als ze rondom de tafel zat met haar kinderen en deelnam aan hun gesprekken. Aan tafel, — daar lieten ze zich gaan, — daar spuiden ze, wat op school en op straat aan belevenissen was opgedaan, — daar vergoedden ze zichzelf, wat in de schooluren aan bedwongen uitingsdrang was opgespaard.

Siem, met z'n spankracht van twaalf-jarig mens, kruigde de gesprekken met knopige uitdrukkingen.

„Die knul, die nou naast me zit, — Joop, jij kent 'm wel, met dat meissiesgezicht, — als die veel fouten in z'n sommen heeft, begint ie te blèren.”

Joop, zelf na aan huilen toe als 't hem niet meeliiep op school, was te eerlijk om verachting voor die knul te veinzen.

„Nou ja, als-t-ie 't nou èrg vindt?”

„Och man, wie grient 'r nou in de zesde klas om een sòm!”

„Misschien vinden ze 't thuis bij hem erg, als hij een slecht cijfer heeft,” opperde Car.

„Ja,” zei Siem, „dat is ook zo. Ik heb z'n vader een keer gezien. Nou, dat lijkt me een kwaje!”

„Misschien is die vader wel stief!” wist Atie uit verhalen.

„Nee,” zei Joop, „dat zijn altijd stiefmoeders, hè moeder?”

„Och, loop rond,” lachte Car, „die zijn d'r alleen in de sprookjes.”

„Als ik zo'n vader had...” bleef Siem bij z'n uitgangspunt, „dan heb ik net zo lief géén vader, zoals wij.”

Joop keek van terzijde naar Car. Zo jong als hij was, voelde hij aan, dat je zo iets niet *zei*, — dat het akelig was voor moeder.

Maar Car's gezicht stond onbewogen. Atie echter vatte vlam.

„Dat mag je niet zeggen,” knikte ze wijs. „Als je geen vader meer hebt, is altijd heel treurig, hè moeder?”

Car lachte.

„Vind je 't hier dan zó treurig?”

Joop, z'n vork ergens in de lucht, droomde voor zich heen.

„Gek... wij hebben nooit gemerkt, dat het treurig is om geen vader meer te hebben... Hè moeder? Het is hier in huis nooit treurig er door geweest...”

„Dat is waar,” zei Siem beslist. „'t Was hier nooit anders dan bij andere kinderen. Misschien nog gezelliger. Hoe zou dat komen?”

Een bos van geluk vloog over Car's gezicht.

„Dat was de bedoeling,” liet ze zich ontvallen, de kinderen vergetend.

Siem, grote jongen al, wendde opeens zijn hele gezicht naar Car. Hij zag haar bos, zag haar blijde ogen, en had haar woorden opgevangen.

„O,” knikte hij voor zich heen. En nog eens: „O.”

Toen, eigenlijk meer een gedachte-hardop: „Toch eigenlijk reusachtig.”

Car geloofde, dat ze in lange, lange jaren niet zo gelukkig was geweest. Ze hield de servet even voor de mond, om haar glimlach te verbergen, die ze niet terug kon houden. Maar haar ogen, boven de servet uit, lachten zacht. Dat, wat ze gewild had, wat ze gehoopt had te kunnen, was gelukt. Zó maar op een gewone dag, onder een gewone maaltijd, werd haar dat gezegd.

„Ientje, je morst met je aardappelen,” zei ze maar, om iets te zeggen. Maar terwijl ze zich overboog tot Ientje om haar handiger voor haar bord neer te zetten, duwde ze haar gezicht in Ientjes' uitnodigend nekje en drukte er een kus op, — in overmaat van ongedacht geluk.

Joop groeide met z'n piano mee. Wegdromen kon hij nog wel, midden in het eisende gewone leven, en gevoelig als een meisje kon hij ook nog zijn, maar er was meer houvast in hem, meer moed om het aan te durven zonder Car's hulp en Car's raad. Hij verzette zich al wat tegen Siem's vaderlijke zorgen, met een grappig geforceerd vertoon van onafhankelijkheid.

Zijn aanslag verraste haar. Vooral wanneer ze plotseling in de kamer kwam terwijl hij studeerde, hoorde ze er een klaarheid in, die ver boven zijn jaren uit ging. Ze dacht wel eens, dat het toch waarlijk niet aan haar lessen lag, dat, wat er langzamerhand

in zijn spel begon te groeien. Geen van haar leerlingen had het. Zij zelf had het niet gehad, toen ze een klein meisje was, en ze twijfelde wel eens, of ze het nu wel had, dat, het onzegbare, wat haar in Joop's spel zo diep raakte.

Maar ze was de moeder. Ze wilde niet tot die moeders behoren, die iets zien of geloven in hun eigen kind, wat er niet in is. Misschien dat toch de verhouding van moeder tot eigen kind haar parten speelde. Als ze met gespitste oren in de kamer zat, de handen bezig, maar de gedachten bij Joop, kon ze zich plotseling vermannen en zichzelf zeggen, dat het *niets* was, — dat hij speelde als ieder ander kind. Maar het lukte haar niet altijd...

Nu was het Woensdagmiddag. Een zee van tijd lag vóór Joop. Hij had al op straat gespeeld in de zon, zonder de minste behoefte aan kameraden. Zijn wangen en oren waren rood, en zijn ogen tintelden. Zó, de buitenlucht en de vrijheid nog werkend in hem, borg hij zich op achter de piano.

Car glimlachte: nóóit, onder géén voorwaarde, zou hij aan zijn geliefde stukjes beginnen, vóór hij de oefeningen en toonladders tot het bittere eind had doorgewerkt. Hoe zou Leo dit wel gevonden hebben: een zoon met zó'n overmaat van geweten! Een ont-aarde zoon.

Maar dan kwamen de stukjes, en Car's handen, bezig met stopnaald en stopgaren, gingen trager en trager. Omdat ze luisteren moest. Omdat ze niet de lerares was in de eerste plaats, maar de moeder.

Het was op dat moment, dat het meisje, om het hoekje van de deur, Car naar buiten wenkte. Er was bezoek.

Ze legde de kous met het grote gat in de hiel neer en stond zachtjes op.

In de gang, de hoed in de hand en een versleten acte-tas onder de arm, de bijziende ogen knipperend achter de dikke glazen, stond Evenburg.

Car gaf een kreet van vreugde. Hoeveel jaren waren verlopen, sinds ze hem voor 't eerst gezien had, sinds hij haar het eerste werk had gebracht! Ze had naar hem verlangd, naar hem en naar zijn werk.

Haar blijde begroeting ontnam hem iets van zijn onhandige verlegenheid. Hij lachte haar toe als een dankbaar kind.

Vóór de deur van de kamer, waar Joop studeerde, bleef ze even aarzelend staan. Ze kon naar binnen gaan met Evenburg, en Joop wegsturen. Maar ze kon ook zacht de deur openmaken, naar binnen slippen met z'n beiden, en Joop laten waar hij was.

Het verlangen om Joop te laten horen door één, die zijn moeder niet was en die nuchter kon oordelen, deed haar onhoorbaar de kruk omdraaien en met een gefluisterd woord haar gast naar binnen loodsen.

Evenburg bleef staan. Zijn kale hoofd ging wat naar voren, met een speurdersbeweging, die niet bij hem paste. Zijn dunne lippen spitsten zich, en zijn werkbrouwen trokken omhoog boven de brille-glazen.

Car, helemaal moeder nu, zag niet het lachwekkende in de figuur, die daar midden in de kamer geplant stond. Haar gespannen ogen bleven strak gericht op het oude-mannen-gezicht, lazen gretig al wat er op te lezen stond. Hij zag er niets van.

Het stuk was uit. Joop wou getroost een blad omslaan en verder gaan, maar Car hield hem bij zijn magere polsje tegen.

„Er is bezoek,” zei ze. „Ga jij zo lang in de zijkamer?”

Hij gleed gelaten van zijn krukje af.

Maar Evenburg, alle verlegenheid vergetend, vroeg: „Mag hij nog verder spelen?”

Car knikte, haar gretigheid verbergend achter het nonchalant gebaar, waarmee ze het blad omsloeg. Joop, met de heerlijke onbewustheid van zijn tien jaren, klom weer omhoog, speelde met innig welbehagen en wist van geen bezoek.

Nu keek Car Evenburg aan, met een vraag in de ogen. Maar hij zag haar helemaal niet. Hij stond daar maar en deinde zijn hoofd zachtjes.

„Nou zal ik maar weg gaan,” zei Joop, met een voor hem ongewone beslistheid, toen hij het stuk beëindigd had.

„Dat is aardig. Dat is aardig,” mompelde Evenburg, en Joop dacht, dat die ouwe meneer zijn gewillige aftocht zo aardig vond. Hij liet zijn muziekboeken waar ze waren, in een overgrote ijver om te verdwijnen.

Maar Evenburg kwam vóór hem staan.

„Hoe oud bent u, jongeheer?”

Joop lachte om dat „jongeheer”, maar zei toch prompt: „Tien jaar.”

„Dat is aardig. Dat is aardig,” zei Evenburg hoofdschuddend.

Joop keek vragend op naar Car, wat dat rare meneertje hier deed, en of hij nu wel gaan kon.

„Ga maar,” knikte Car, en Joop ging gráág.

„Vond u...” begon Car aarzelend, de gretige moeder in zich onderdrukkend, „speelde hij... behoorlijk?”

„Dat hoort u toch zelf wel?” zei Evenburg verbaasd.

„Ja, — maar ik wist niet, of een ander het hoorde.”

„Is het een leerling van u?”

„Dat ook. Maar hij is ook mijn jongen, ziet u.”

Het klonk als een verontschuldiging. Ze kon het niet helpen, dat het haar jongen was.

„Aardig, aardig,” glunderde hij weer. En dan: „Wat doet u met hem?”

„Wat ik met hem doe? Welke stof?”

Ze greep naar de muziekboeken.

„Nee, — wat u met hem doet, — later.”

„O, dàt! Dat weet ik nog niet.”

Ze dacht aan het tengere kereltje, dat net de deur uit was gegaan. Wat ze met hem deed! Boterhammen laten eten, en voor de deur laten spelen, en, helaas, ook sommetjes laten maken. En veel, veel laten genieten van z'n piano.

„Als ik hier in de stad woonde,” mijmerde Even-

burg, „dan zou ik zo'n jongen willen hebben. Tien jaar... aardig, aardig.”

De blijde stemming van Car, omdat nu gebeurd was, wat ze al lang had gehoopt: dat een ander, een nuchterder dan zij, Joop zou horen, — sloeg ineens néér. Wat ze met hem doen zou, — later! Hem weg laten trekken, de wereld in, natuurlijk. Hem weggeven, aan het beroep, waar hij van zou gaan houden, wát dan ook, en al haar vier kinderen weggeven. Maar daar hoefde ze nu toch nog niet aan te denken?

Als Evenburg hier in de stad woonde, zou hij hem willen hebben. Dan zou ze blij en dankbaar zijn, dat haar kind deze kunstenaar tot leider kreeg. Maar wat zou ze hem missen! Nu pas wist ze, wat haar lessen aan Joop voor haar hadden betekend. Voor háár, — en het was begonnen om Joop zelf. Om Joop los te maken van zijn moeder. Wat oneerlijk was dat. Ze had hem meer naar zich toe gehaald dan ooit.

„Zou ik hem nog wel een poosje mogen houden? vroeg ze klein.

„Maar natuurlijk, mevrouw!” zei Evenburg verschrikt. „Ik heb alle respect...”

Car glimlachte. Ze moest er verder nu niet over praten. Als Joop groter was, en ze het niet meer aan kon, zou ze Evenburg vragen, hem een meester aan te wijzen. Ze had haar zin nu: het waren niet haar moeder-oren geweest, die dat ongewone in zijn spel hadden gehoord. Een ander had geoordeeld. Wat wilde ze meer?

„Hebt u nieuw werk voor me meegebracht?” vroeg ze plotseling.

Hij haalde het behoedzaam te voorschijn.

„Wat wou ik graag,” bedelde ze, „dat u er weer iets uit speelde, — zoals toen.”

Hij lachte verheugd, dadelijk bereid.

Terwijl hij bladerde in zijn eigen muziekvellen, liep Car naar de deur.

„Joop?”

En toen hij te voorschijn kwam:

„Kom nog even hier.”

Hij trok een grimas, bedoeld aan het adres van het rare meneertje. Maar zij nam hem bij de arm en liet hem naast zich zitten. Evenburg merkte er niets van en begon dadelijk.

Terwijl Car hoorde, zàg ze ook. Zàg ze het bezielde gezichtje naast zich. Zàg ze zijn ogen, leeg en onbewoond, omdat al wat er leven aan gaf naar binnen gericht was. Zo had ze nooit op zijn gezicht kunnen letten, als ze zelf speelde. Ze zag het voor 't eerst, met vernieuwde ogen en vernieuwd begrip:

Niet voor háár was dit kind. Als een gedoemde had de Muziek hem aangewezen: „Jij. Jou moet ik hebben.” Dan was er geen verzet. Dan had hij te volgen.

Maar later. Vooral véél later. Zolang hij kind was, bleef hij van haar.

Hoe lang was hij nog kind?

„En ik wou ontbeerlijk zijn,” dacht ze schamper.

HOOFDSTUK XIII

Het was niet over.

Nooit meer zou ze zichzelf in de waan brengen, dat het over was.

Bij het vorderen van het werk naderde ook de tijd, dat het afgeleverd zou worden. Ze zou het niet brengen. Ze zou hem nooit weerzien, zolang het niet over was. En als er geen wonder gebeurde, zou het altijd blijven, zoals het nu was: alleen in rust zolang ze hem niet zag.

Deze rust wou ze bewaren, ondanks het werk, dat in de toekomst op zijn tafel, in zijn kantoor zou komen te liggen, — hoe, dat wist ze niet. Vroeger zou ze geloofd hebben, dat deze rust werkelijkheid, blijvende werkelijkheid was. Ze wist nu beter.

Als ze het geld niet zo nodig had, — als ze van dit werk, dit van Evenburg, niet zo hield, — dan was het beter, als ze nooit meer uren besteedde aan iets, dat in zijn handen kwam. Dat bestemd was voor hem.

Maar nu moest het. Ze moest ook sterk genoeg zijn om het te kunnen, en niet vluchten. Ze moest het vluchten te boven zijn, — het vluchten tenminste, als ze al het andere nog niet te boven was.

Het werken zelf viel haar makkelijker. Ientje was

pas naar school en ging ook al zonder Car, een braaf zusje aan Atie's hand. Wat vroeger nooit mogelijk geweest was, kon nu: overdag rust en tijd vinden om te werken. Ze vroeg zich wel eens af, hoe het vroeger toch allemaal mogelijk geweest was, toen de beide meisjes thuis waren en om haar heen zwierven. Het leek nu alles zoveel rustiger, zoveel beter verdeeld, nu niet meer alles geconcentreerd was op de avond.

Toen het werk af was, in alle onderdelen verzorgd, bleef het dagen nog liggen in Car's bureau. Stil en afwezig ging ze die dagen door haar huis, met een lichte onrust, die haar van het éne naar het andere deden grijpen. Oók om de leegte, die er gevallen was na de gevuldheid van de maanden, die achter haar lagen. Maar óók, omdat het werk in zijn handen moest komen, en ze wist niet hoe.

Ze wilde het niet laten aanreiken door een ander. Het nadrukkelijke, het bijna hatelijke ervan stuitte haar. Ze wou niet nadrukkelijk zijn en niet hatelijk. Ze haatte hem niet. Ze hield van hem, — maar ze moest hem nooit meer zien.

Ze wilde het niet over de post sturen. Ze wilde niet naar zijn kantoor opbellen om te vragen, of het gehaald kon worden. Dan zou ze zijn stem horen, die „Car” zei. Ze mocht zijn stem nooit meer „Car” horen zeggen.

Een paar keren nam ze besluiteloos de muziekbladen in haar handen, als er geen van de kinderen in de kamer was. Ze las de muziek door, verdiept

of het een verhaal was, — te graag meegenomen, omdat het goed was, een ogenblik niet heen en weer geslingerd te worden, een ogenblik te ontsnappen aan de cirkel van gedachten, die niet tot een eind kwamen.

Tot er een morgen kwam, die haar een oplossing bracht: wakker liggend in bed, kwam ze tot het besluit, dat ze de papieren aan zijn huis zou afgeven, terwijl hij op kantoor was. Ze glimlachte zelf om de eenvoud van de oplossing, en wist, dat ze het vandaag nog doen zou, — vanmorgen nog.

De dag was grauw en stormachtig. Het hinderde niet. Vanmorgen nog wou ze bevrijd zijn van de papieren in haar bureau, die haar haar rust ontnamen. Ze kleepte zich voor regen, de jas hoog dicht, de muts over de oren, en fietste naar zijn huis, aan de rand van de stad.

De wind was tegen. Ze had het lang niet gedaan, trappen tegen de storm in. De lichamelijke inspanning, na dagen van weifelend door het huis waren, deed haar goed. Ze moest diep ademen, met wijde neusvleugels en rode wangen.

De stortbui, die haar onderweg overviel, kon haar niet deren. Het werk zat veilig in de tas, en zijzelf, zij wou graag nat zijn en fris en ingespannen.

Toen zij voor zijn huis stond, een kleine villa temidden van een tuin, droop ze. De herfstbloemen vóór het huis zwiepten neer onder regen en wind.

Met natte handen, de acte-tas onder de éne arm, wurmde ze aan het slot van het hekje. Toen het

tenslotte openvloog, was haar linkerhand er tussen geweest en bloedde.

In die toestand: druipend, en met bloedende hand, belde ze aan Geert Steuve's huis...

Het meisje, dat open deed, keek wat medelijdend.

„Ik heb hier werk voor meneer,” zei Car, en opende met moeite haar tas, maar haalde er het werk niet uit om de bloedende hand. „En hebt u misschien een lapje voor me?”

„Meneer is niet thuis.”

„Dat weet ik,” zei Car en slikte. „Ik wou het hier alleen maar afgeven. Maar ik heb me aan het hekje gewond.”

„Wacht u even.”

Car stond op de mat uit te druipen. Het meisje was een kamer binnen gegaan en kwam er even later weer uit. Achter haar verscheen een lief, blank gezicht, in een lijst van zacht grijs haar.

„Wat bent u nat! Komt u toch gauw binnen!”

Prettig deed die stem aan. Het moest zijn vrouw zijn. Ze had gedacht, het werk af te geven en weg te gaan, — en nu stond ze tegenover zijn vrouw.

„Ik wou dit werk, dat ik gecopieerd heb, alleen maar afgeven,” zei ze weer, „maar ik ben zo onhandig geweest met het hekje.”

Ze liet haar hand zien.

„Hebt u muziek gecopieerd? Maar bent u dan de vrouw van onze dokter?”

Car knikte. Ze wist opeens weer, dat Geert Steuve haar ook daarmee begroet had, — jaren geleden.

Toen had het haar blij gemaakt, eerst, — en tegelijk was dat het begin geweest van alles. Van al het andere.

Ze stond hier niet als de vrouw van hun dokter. Ze stond hier als de vrouw, die Leo ontglipt was, en wier lippen Geert gekust zouden hebben, als niet... als niet...

Toch knikte ze. Ja, ze was de vrouw van hun dokter.

„Wat ben ik dan blij, dat ik u ontmoet!”

Ze nam Car de natte tas uit de hand en hielp haar, zonder veel woorden, uit de doorweekte mantel. Daar stond Car, de bloedende hand aan de lippen, de daagse jurk met een sijpelende onderrand, de haren verwaaid en warrig.

„Gauw mee naar binnen.”

Met een kreet van verrassing kwam Car de kamer in:

„Stookt u al? Wat heerlijk.”

„Een paar blokken heb ik aangestoken. Gelukkig nu maar, dat ik het gedaan heb, nu u zo nat bent.”

Car nestelde zich in een laag stoeltje voor de brandende houtblokken. Het meisje bracht een verband-trommeltje binnen, en zonder een woord begon Steuve's vrouw haar hand te verbinden. Een onzegbare behaaglijkheid doorstroomde Car. Ze begreep opeens waarom Ientje altijd zo straalde, als ze een zeer lapje had. Je zou je expres je hand wonden, om je door een grijze vrouw als deze te laten verbinden.

„Wie gaat er nou door dit weer,” mopperde mevrouw Steuve. „Hoe bent u hierheen gekomen?”

„Met de fiets.”

Ze schudde het hoofd.

„Ja, maar het regende nog niet, toen ik wegging,” verdedigde Car zich.

„Het stormde wel. U had toch een mooiere dag kunnen afwachten!”

Car kon haar niet zeggen, waarom ze *niet* had kunnen wachten. Niets kon ze haar zeggen. Voor haar was ze de vrouw van hun gestorven dokter, en de vrouw die geld bijverdiende met het kopiëren van muziek voor haar man. Wat er gebeurd was tussen haar en diezelfde man, — wat er had kunnen gebeuren, — wat er diep in haar geheimste gedachten en diep in haar stromend bloed nog gebeurde, — dat zou deze vrouw nooit weten. En toch zat Car hier, zich koesterend voor het haardvuur, met het gevoel, dat ze haar vele jaren kende, — dat ze haar altijd gekend had, van dat ze een klein, afhankelijk meisje was met een bloedend vingertje, waar ze nog om kon huilen. Ze had haar gekend, toen haar hunkerende kinderziel uitging naar al wat verwarmde en koesterde. Ze had haar gekend, toen Leo dood was en alles in haar schreide om een moederschoot.

Neen, ze had haar niet gekend. Toen niet. Ze had haar gezocht, en niet geweten, dat ze er was.

De warmte van de knetterende vlammen, na de

ingespannen tocht, het zachte gezicht tegenover haar, aan de andere kant van de haard, gaven haar een ogenblik een gevoel van overstelptheid. Ze leunde met haar hoofd tegen de schoorsteen.

„Als ik soms mocht beginnen te huilen,” zei ze met bevende lippen, „dan is het niet om... dan is het nergens om...”

Ze probeerde nog te lachen, maar de tranen vloeiden al over haar wangen. Het gezicht aan de overzijde knikte maar wat. Car deed helemaal haar best niet meer om de tranen tegen te houden. Ze snikte stil tegen de schoorsteen. Ze wist niet waarom.

Toen het voorbij was, zei ze beschaamd: „Wat moet u wel van me denken.”

„Dat u een dapper jong ding bent. Hoe u u er door vecht met uw vier kinderen. Ik weet alles. Mijn man heeft alles verteld.”

Eén ogenblik wou ze schreeuwen, hard schreeuwen: „Niet alles! Hij heeft u alleen verteld, hoe ik heb gevochten tegen de gewone, openlijke dingen. Maar al het andere niet! Had hij het u maar verteld, — dan zat ik hier niet tegenover u, en u was niet zo lief voor me!”

Maar ze zweeg, met een pijnlijk trekken van haar mond. De zoetheid, de bevrijding van het belijden was niet voor haar. Dat had ze verspeeld.

„Wordt het al wat beter?” vroeg de zangerige stem.

Car knikte.

„Ik kwam hier zo verfomfaaid aan, en die warmte opeens.”

„Als u weer komt, moet het op een zonnige dag zijn.”

Wéér komen. Ze mocht hier niet weer komen. Ze had er het recht niet toe.

„Doet u het?”

„Ja,” zei ze moe.

Ze strekte haar natte schoenen naar het vuur uit en keek in de vlammen. Ze wou graag hier blijven en zich koesteren, als ze maar niet hoefde spreken. Ieder woord was een leugen. De argeloosheid van die oudere vrouw pijnigde haar. En toch was het zo goed hier te zijn, in deze troostende sfeer.

„Als ik droog ben,” zei ze, „moet ik gauw terug naar huis.”

„Niet vóór de bui over is. — Vertel me zo lang wat van uw kinderen.”

Er lichtte iets op in Car's ogen.

„Wat wilt u van ze weten?” vroeg ze gretig.

„Alles.”

Ze vertelde. Ze verloor zich met graagte er in. Zo lang ze vertelde, voor deze open, luisterende oren, kwelde haar niet de leugen van haar hier-zijn. En de warmte van de haard drong tot haar door, gaf kleur aan haar wangen en glans aan haar ogen.

Een luisterend oor. Hoe lang had ze dat ontbeerd? Een werkelijk luisterend oor, dat niet afdwaalde en ook niets anders van haar verlangde dan dat, wat ze vertelde.

„En uw kleinkind?” onderbrak ze zich plotseling.
„U weet alles van mijn kinderen, en ik weet niets van uw kleinkind.”

Ze glimlachte.

„Een kleinkind is een zoveel makkelijker bezit dan kinderen. Al wat ik kan doen, is de verhalen van mijn dochter lezen en de kiekjes bekijken, — en er mee pronken.”

Ze wees naar een foto van een mollige baby in de armen van een witgekleed moedertje. Car nam het in haar handen en bekeek het aandachtig. Ze leek op hem, op haar vader. Dezelfde blik onder de wenkbrauwen, dezelfde inzet van het haar in het hoge voorhoofd... Ze zette het weer weg.

„Heerlijk kindje, hè?”

„Ja,” zei Car en keek uit de verte nog eens. Want ze had het kindje nauwelijks gezien. „Vindt u 't jammer, dat u het nog nooit hebt gezien?”

„Natuurlijk. Maar ze schrijft het allemaal zo levendig. Daar moet ik het voorlopig maar van hebben.”

Car, nu helemaal heen over wat haar had tegengehouden, praatte over het kindje in Indië, toch weer telkens terugkomend op haar eigen kinderen. Dat, wat alle andere mensen tegenover háár deden: praten over eigen dingen, — dat deed zij hier, en ze had geen ogenblik het gevoel, dat deze vrouw het liever anders had. Ze kon luisteren, zoals nog niemand tegenover Car gezeten en geluisterd had.

„Ik ben droog,” zei Car plotseling, knijpend in

haar jurk-rand, die alleen nog maar klam voelde.
„Ik moet naar huis.”

De ander keek naar buiten.

„Het regent nog.”

„Niet meer zo erg als toen ik kwam. Misschien blijft het de hele dag wel regenen.”

Ze nam de papieren uit haar tas.

„Wilt u ze... hem geven?”

„Ja. Maar u moet gauw terug komen, — ook als er geen werk te brengen is.”

Car antwoordde niet. Op het ogenblik, dat ze het werk in haar handen had genomen, was de herinnering teruggekomen, en met de herinnering de leugen tussen haar en zijn vrouw. Ze mocht hier niet terug komen.

„Ik dank u,” ontweek ze, „voor het verbinden en het warmen en drogen. En — en al het andere.”

„Ik ben blij, dat u eindelijk hier gekomen bent. U had het eerder moeten doen.”

Als ze het eerder gedaan had, — als ze het dadelijk gedaan had, — dan was alles anders geweest. Nu was het te laat.

Ze stak haar hand uit en greep de smalle, witte hand van de oudere vrouw.

„Ja, ik had het eerder moeten doen. Ik heb het niet geweten.”

Op het pad naar het hekje keerde ze zich nog eens om en wuifde. De ogen, die haar nakeken, toen ze op de fiets stapte, waren de ogen van een moeder.

Met de wind achter zich vloog ze terug. Het

regende nauwelijks meer, en de warmte van het haardvuur had ze nog in haar leden.

Het beeld van de vrouw naast de haard, gereed tot luisteren, bleef bij haar, als iets begeerlijks en iets onbereikbaars.

Ze boog zich over het stuur. Haar voeten op de trappers gingen in regelmatig, snel rhytme. Het rhytme van een paar woorden, waar ze zich niet los van kon maken:

„Maar niet voor mij. Maar niet voor mij.”

HOOFDSTUK XIV

De betekenis van het bericht begon pas tot Car door te dringen, toen ze al in de trein zat, zonder koffer, zó als ze in haar mantel geschoten was en de deur uit was gegaan. Ze had de kinderen goeien-dag gekust, en gezegd dat grootmoeder ziek was, — ze had het meisje gevraagd, of ze haar wel één of twee dagen kon missen, — ze had niet aan de pianolessen gedacht, die afgezegd moesten worden, en ze was weggegaan. Siem had haar gebracht, en gevraagd of ze dan geen koffer mee moest hebben.

„Nee,” had ze gezegd, „het gaat zó wel.”

„Denkt u dat grootmoeder erg ziek is?”

„Ik denk het wel. Anders hadden ze me niet getelefoneerd.”

„Denkt u, dat ze beter wordt?”

„O jawel. Ze is zo sterk.”

De fiere gestalte van haar moeder was niet overeen te brengen met ziekte. Ze kon niet ziek zijn. Het paste niet bij haar.

„Komt u gauw weer terug?”

„O jawel, heel gauw. Grootmoeder zal wel gauw weer beter zijn.”

„Wanneer komt u?”

Daar moest ze bij nadenken. Ze had nog hele-

maal niet nagedacht. Ze was weggelopen, naar moeder toe. Wanneer kwam ze terug? Als moeder beter werd. Maar wanneer werd moeder beter?

„Ik weet het nog niet, Siem. Kunnen jullie wel een paar dagen zonder mij?”

„Natuurlijk. Blijf maar gerust weg tot ze beter is.”

Car had er even om moeten lachen. Zo was Siem: de verantwoordelijkheid droeg hij voor het hele gezin, maar de vracht ervan bezwaarde hem niet in 't minst.

Ze had hem geen afscheidskus gegeven, toen ze in de trein stapte. Dat wou hij niet meer, dat was verwijfd. Car voelde dat aan met voorzichtige tastzin, en een opgelucht, kameraadschappelijk lachje van hem, als ze hem alleen een handdruk gaf, zei haar, dat ze goed getast had.

Nu, in de regelmatig bonkende trein, ging het tot haar doordringen. Moeder moest erg ziek zijn. Ze had Flip, die haar opbelde, zo gauw geen bijzonderheden kunnen vragen. Ze had hoge koorts, en omdat het bedenkelijk leek, wou Flip graag, dat ze kwam.

Bedenkelijk. Dat woord had hij gebruikt. Dat betekende... maar dat paste niet bij moeder. Ze was zo recht, en haar haar was zo glanzend-donkerblond. Ze wist niet van ziek-zijn, en als anderen zich zwak voelden, prikkelde dat haar. Haar sterke wil, haar gespannen energie waren niet met zwakte overeen te brengen.

Ze moest gauw bij haar zijn, en zien dat de anderen zich vergist hadden. Het was niet bedenkelijk. Ze was niet eens ongerust.

Toen ze aankwam, en een taxi haar gauw naar haar ouderlijk huis bracht, dacht ze hoe ongewoon het zou zijn: thuis komen, en moeder ziek op bed vinden. O, maar ze zou gauw beter zijn, en opveren, en rechtop en groot door het huis gaan.

De eerste, die haar tegemoet kwam, was Lydia, wat bleek, het gezichtje wat smal, de schouders wat achterover hellend.

„Hoe is 't met moeder?” vroeg Car haastig.

„Ik weet het niet. Ik geloof, dat ze erg ziek is.”

Flip en vader kwamen de kamer in. Car kuste vader, die er verslagen en klein uitzag, met dat onbeholpene, dat hem opeens oud deed schijnen.

„Mag ik bij moeder?”

„Je mag wel, denk ik,” zei Flip. „Maar je zult er niet veel aan hebben. Ze merkt haast niet, wie er in haar kamer is.”

Moeder niet merken, wie er in de kamer was... Zij, die alles zag, alles merkte. O, maar dat geloofde ze niet. Ze moest gauw naar haar toe, en zien dat het niet waar was.

Ze deed hoed en mantel uit.

„Ik ga naar haar toe,” zei ze rustig.

Ze liep de trap op en bleef even hijgend voor de slaapkamerdeur staan. Toen merkte ze, dat Flip achter haar stond.

„Je zult er niet veel aan hebben,” zei hij weer. Het was of hij haar wou tegenhouden.

„Dat hindert niet,” zei ze onverschillig. „Ik mag toch wel even kijken, wat er van waar is?”

Hij legde zijn hand op haar schouder.

„Jij houdt te veel van moeder,” zei hij. „Ik heb je altijd gezegd, dat je te veel van moeder hield.”

„Te veel? Och, jongen, wat weet jij daar van!”

Ze dacht aan al die keren, dat ze, onuitgesproken, moeder verweten had al wat ze ontbeerde. Zij — te veel houden van moeder!

„Pas liever op Lydia dan op mij! Ze ziet erg wit. Verwacht ze een kind?”

Hij haalde de schouders op.

„Ik denk van wel. Coba denkt het. Maar ze zegt er niets van. — Maar ik ben jou achterna gegaan, omdat je wou kijken, wat ervan waar was. Ik wou je waarschuwen, dat het allemaal waar is.”

„Laat me dan maar gaan.”

Ze draaide zacht de kruk om en ging de kamer in. Bij het raam zat een verpleegster. Daar had Car niet aan gedacht, dat er een verpleegster bij moeder zou zijn.

Moeder sliep, met hijgende, open lippen en rode plekken op de wangen. Het haar lag gevlochten in twee zware vlechten, maar het hoofd bewoog zich onrustig in het kussen en er vielen klamme lokken over het voorhoofd heen.

O, maar Car zou hier blijven wachten tot moeder wakker werd. Zó ging ze niet weg. Dat moest die verpleegster, die bij het raam zat en naar haar keek, niet denken: dat ze weg zou gaan vóór ze moeder gesproken had.

Moeder deed de ogen even half open en kreunde wat. Car maakte een beweging in de richting van het bed, maar tegelijk was de verpleegster er ook al.

„Is moeder wakker?”

„Echt wakker is ze sinds gisteren niet geweest,” fluisterde de verpleegster. „De koortsen zijn te hoog.”

De verpleegster bevochtigde de lippen, verlegde het hoofd wat, streek de lokken uit het gezicht. Toen lag moeder weer in de slaaptoestand terug.

„Ik wacht tot ze wakker is,” zei Car zacht.

De verpleegster schudde het hoofd.

„Zo lang de toestand zó is, kunt u daar niet op wachten.”

Een spottende glimlach ging over Car's gezicht. Wat wist die andere er van, waar zij op wachten kon? Ze had bij Leo gewacht, en een blik vol liefde van hem gekregen, en het woord „liefste” van hem opgevangen. O, zij kon wachten!

Ze nam een stoel en zette die bij het voeten-eind van het bed. Met scherp-kijkende ogen zat ze, iedere beweging van de zieke in zich opnemend.

Maar de tijd verliep, en er kwam geen verandering.

„Zoudt u niet liever een poosje beneden gaan zitten?” vroeg de verpleegster rustig-dringend, als sprak ze tegen een kind.

„Nee,” zei Car, „ik wil liever wachten.”

Maar op hetzelfde ogenblik kwam Flip's hoofd om de hoek van de deur.

„Car, je moet komen,” zei hij kort.

„Ik wil liever...”

Maar hij greep haar bij een schouder en duwde haar zacht de kamer uit.

„Ik wou wachten tot moeder wakker is,” zei ze buiten de kamer.

„Zuster waarschuwt ons wel. Het heeft geen zin om daar te zitten en naar moeder te kijken. Moeder wordt er niet beter van.”

„Maar als dat wakkere ogenblik nu voorbij is, als zuster ons geroepen heeft? Ik wil moeder spreken voor ze... voor ze...”

Hij dacht: „We willen haar allemaal spreken. Waarom wachten we toch zo lang eer we met iemand spreken? Tot het niet meer kan.”

Maar hij zei: „Misschien kun je haar nog zo veel en zo lang spreken als je wilt. Ze is zo sterk.”

„Ja hè?” greep Car toe, „ze is heel sterk.”

Ze wist op dat ogenblik, dat dat sterke van moeder, dat onbuigzame, haar juist verwijderd gehouden had. En nu hoopte ze op die kracht, als het enige, dat uitkomst kon brengen.

Lydia keek opgelucht, toen Car de kamer binnenkwam.

„Kom hier zitten,” wees ze op de stoel naast zich, in het hoekje bij het raam. „Laat Flip met vader praten; daar heeft hij meer aan. Ik voel me zo overbodig hier.”

„Is Frans vandaag hier geweest?”

„Even. Straks komt hij weer.”

„En Coba?”

„Ook. Maar ze moet toch bij de jongens zijn.”

„Ik ben zó weggelopen bij de kinderen. Ik heb niet erg veel nagedacht, geloof ik.”

Lydia's witheid viel haar opeens weer op.

„Jij moest ook liever een poosje in je eigen huis rusten. Je ziet er moe uit.”

Een snelle blos trok over haar bleke gezichtje.

„Het hindert niet. Ik wil zo graag hier zijn, als moeder wakker is.”

Car greep verrast naar Lydia's hand.

„Jij ook? Waar wacht je op, — waarom wacht je er op?”

Er sprongen een paar tranen in Lydia's ogen.

„Ze mag niet weggaan, vóór ik haar gezegd heb van het kindje.”

Car streek zacht over haar hand.

„Krijg je een kindje, Lydia? Ik dacht het, toen ik je zag. Ben je blij?”

Ze knikte.

„We zijn zo blij. En ik had van mijn blijdschap mee moeten geven aan moeder. Maar... het is zo wonderlijk, Car — je kwam er niet toe, moeder alles te vertellen, je blijdschap niet en je moeilijke dingen niet. Maar nu wou ik het zo graag zeggen. Ze mag niet eerder weggaan.”

„Ze mag niet eerder weggaan...” herhaalde Car dromerig. „Ik ook, — ik moet haar zeggen... ik moet nog één keer voor haar geweest zijn, wat ze misschien toch van een dochter gehoopt heeft dat ze zou zijn. En zij moet één keer mijn moeder geweest zijn, — de moeder, die ik zo verschrikkelijk nodig

heb. De moederschoot..... de moederschoot.....”

Ze zei het haast onhoorbaar. Lydia, voorover gebogen, ving de woorden op en knikte.

„Eén keer,” droomde Car voort, „moeten moeder en ik elkaar gesproken hebben, — in dezelfde taal. Elkaar begrepen hebben. Eerder mag ze niet weggaan.”

„Ja,” zei Lydia, „daarom moet ik haar ook zeggen van het kindje.”

Ze keken elkaar aan, en wisten, dat ze hetzelfde van moeder verlangden: ze moest wakker worden om de woorden, die ongezegd waren gebleven.

Ze was sterk. En daarom werd ze beter.

De omkeer kwam, toen Car twee dagen van haar kinderen weg was. Een wonderlijke verandering, die bij vader alle weerstand brak, toen het eenmaal tot hem doordrong, dat ze beter werd.

Maar de ongezegde woorden van Lydia en Car bleven ongezegd. Ze was te uitgeput en zwak. Car ging terug naar haar huis met een afscheidsknik en een veerlichte kus op moeders voorhoofd. Maar als moeder beterend was, zou ze terugkomen.

Ze kwam terug, enige weken later, toen de berichten steeds beter werden. Ze kwam terug met een hart vol liefde en verlangen.

„Waar is moeder?” vroeg ze, als een kind dat uit school kwam.

„Op haar slaapkamer nog.”

„Ligt ze?”

„Nee, ze zit al op.”

Ze gooide haar mantel en hoed slordig op de kapstok, en liep haastig de trap op. Ze wachtte even voor de deur, want haar haast mocht ze niet meebrengen in een ziekenkamer. Ze keek met een glimlach achter zich, of Flip daar opeens weer stond om haar te waarschuwen, dat ze er niets aan zou hebben. Neen, Flip was niet eens in huis, en Lydia niet, — alles was anders dan toen. Beter. Alles werd goed.

Onhoorbaar deed ze de deur open.

Bij het raam, met kussens in de rug, zat moeder. Veranderd.

Iets in de lijn van rug en schouders trof Car. Even gebogen, — o, onmerkbaar, — niet eens gebogen, maar buigzaam. Het haar, zorgvuldig opge maakt als vroeger, had iets van zijn glans verloren. Er liepen strepen grijs door.

Nu keerde ze Car haar gezicht toe. Versmald, verstild. Getekend met de herinnering aan haar gesprek met de Dood.

Het sterke en strakke uit dit gezicht was weg. Er was iets nieuws in gekomen, dat Car met ingehouden adem bij de deur gebannen hield, in vaag, blij vermoeden.

Hun ogen ontmoetten elkaar, verloren zich één ogenblik in elkaar. Toen gleed Car's blik lager, omvatte de hele zittende figuur voor het raam. Bleef rusten bij de schoot, die met een plaid was ingestopt.

Het was anders geworden. Het was alles anders geworden. Dit was de Moederschoot.

Met een paar stappen was ze bij moeder.

De zucht, waarmee ze, neerknielend, haar hoofd in de plaid wegborg, was als de na-snik van een kind. Al het leed, al de ontbering van jaren, ontglipte haar in die zucht.

„Moeder,” zei ze gesmoord. „Moeder.”

HOOFDSTUK XV

Tine's kindje werd twee maanden later geboren dan het rose, fluwelige meisje van Lydia. Tine's kindje was een stevig en wilskrachtig jongetje, dat verongelijkt kon huilen en heftig kon drinken.

Car, het beeld van Lydia's baby nog bij zich, vergeleek merkbaar, toen ze in de wieg keek.

„Vind je 'm goed uitzien?” vroeg Tine angstig.

Car lachte.

„Keurig. Maar een beetje kwaad.”

„Hindert dat?” ondervroeg Tine. „Ik weet er zo weinig van, — zijn alle kindertjes zo?”

Car voelde zich de expert.

„De één wel en de ander niet. Je hebt ze, die het dadelijk heel genoeglijk vinden hier, en je hebt ze, die er maar matig over te spreken zijn. Zo één is je zoon.”

Tine bleef haar onderzoekend aankijken.

„Ik weet er zo weinig van,” zei ze weer. „Dan denk je gauw, dat er iets hapert.”

Car schudde het hoofd.

„Waar moet dat heen, waar moet dat heen, als je zó begint! Er is niets op de man aan te merken dan dat ie niet toeschietelijk is.”

„Dat heeft ie van mij.”

„Nou, wat wil je dan? Een ontaarde zoon?”

„Nee,” zei Tine met een moeilijk lachje, „maar het moederschap is niet zo onbewolkt als ik het me had voorgesteld.”

Herinneringen aan rijk-vloeiende tranen-beken, in het kraambed vergoten, kwamen bij Car boven. Lieflijk waren die herinneringen. Wat jong was je, als je nog zoveel tranen te vergieten had om dingen, die later en nuchterder beschouwd niets bleken te zijn.

„Ik weet het wel,” zei ze ervaren. „Je stelt je voor, maanden van te voren, hoe rustig het zal zijn, en hoe veel je slapen zult, als het kindje er eenmaal is. Hè? Maar het kindje vraagt dadelijk om z'n eten, en het kindje huilt, net als je wou gaan slapen. Hè?”

Tine zuchtte.

„Eindelijk een begrijpende ziel.”

„Eindelijk! Je zoon is vier dagen oud.”

„Ja, maar het lijkt langer. Ab klopt me op m'n schouder en zegt, dat ik me geen muizenissen in m'n hoofd moet halen. Mientje is één liefdeid en voorzichtigheid, maar haar kan ik toch allerminst m'n nood klagen. Je bent een uitkomst, Car.”

„Gelukkig. Ik ben wel graag een uitkomst.”

Ze keek aandachtig naar Tine. Ze was veranderd in haar huwelijk. Het gezicht was ronder geworden en in de maanden van haar zwangerschap was er een diepe tevredenheid in haar ogen gekomen. Car had nooit gevraagd; ze had begrepen, dat het goed was tussen Tine en Ab. Mientje was onder Tine's warmte opgebloeid; van schichtig, mager kind was

ze, bijna plotseling, een meisje geworden, helemaal in knop nog, maar zacht en verwachtend.

Nu was Tine moeder. Dat was al, wat ze gehoopt had. Maar het tevredene in haar ogen werd versluierd door een duidelijke angst. Jammer, jammer.

„Zeg maar waar je over tobt,” noodde Car.

Tine keek in de richting van de wieg, fluisterend, alsof het kind het niet mocht horen.

„Ik denk aan al, wat er wel gebeuren kan. Als hij kreunt, kan hij wel een benauwdheid hebben. Als hij zich verslikt terwijl ik hem voed, kan hij er wel in stikken. Als hij zo lelijk kijkt, kan hij wel... geestelijk, zie je, — daar weet je zo weinig van, zolang hij zo klein is. Er kan zo veel, — o, Car, wat is zo'n klein kindje toch omgeven door gevaren.”

„Ja,” zei Car. „En grote kinderen, — en wij zelf! Als we op straat lopen, kunnen we door een auto worden aangereden. Als de kinderen op weg naar school zijn, kunnen er duizend dingen gebeuren. En wat voor ziekten bestaan er niet allemaal!”

„Spot je met me?” vroeg Tine.

„Een beetje. Al heb ik het recht niet, om er mee te spotten, want o, als je eens wist, wat een dodelijke ziekten mijn kinderen in mijn gedachten al niet hebben doorgemaakt, als ze 's nachts een beetje hoesten. 's Nachts het ergst.”

„Dus jij ook,” zei Tine tevreden.

„O ja, ik ook. Maar achteraf spot ik er altijd zelf mee, zie je.”

„Misschien ik later ook,” zuchtte Tine ongelovig.

„Als je dáár maar voor zorgt. Want ik zeg je, — als je nog lang zo blijft, word jij het grootste gevaar voor je jongetje.”

„Denk je? Wat ben je al wijs, Car.”

Ze zei het in volle ernst. En Car dacht: „we zijn allemaal gelijk bij ons eerste kindje. Of we nou twintig zijn of in de dertig. Het komt altijd onvoorbereid.”

Mientje kwam binnen.

„Tante Car! Dag moeder.”

Ze kuste Tine op het voorhoofd.

„Nog wat nieuws op school?” vroeg Tine.

„Ja zeg! Dat Franse proefwerk van gisteren, — dat hebben we nu al terug! Een zeven. Valt nog mee, hè?”

„Valt reusachtig mee. Je dacht niet meer dan een vijf.”

Car keek stil toe. Wat goed was het hier geworden. Wat een uitwisseling was er tussen Tine en het kind.

„Tante Car, hebt u het broertje al gezien? Hoe vindt u hem?”

„Aardig, maar onvriendelijk.”

Mientje lachte hardop.

„Dat heb ik ook al gezegd! Niet moeder? Maar vader vindt hem vriendelijk genoeg.”

„Een gesloten geheel,” dacht Car. „Een gezin. Nu het jongetje er is helemaal. Wat is het allemaal nog goed geworden.”

Eén ogenblik ontmoetten haar ogen die van Tine.

De angst was er uit weg, en er was niets dan verzadigdheid.

Toen Car weg ging, nam ze dit beeld mee. Haar voeten gingen licht over de straat, van een grote blijdschap.

Het was al donker geworden. Toch haastte ze zich niet. Ze liep door de verlichte winkelstraten, langs zorgengezichten, lachende maskers en maar enkele, enkele werkelijk blijde gezichten. Ze had behoefte om mensen in 't gezicht te kijken en de paar levende en bezielde, de paar, schaars verspreid tussen de vele levenloze, te verzamelen als mooie kiezelsteentjes.

Ze stond open, — ze voelde het. Het was een vreugde om open te staan.

Ze stak over en ging een zijstraat in. Die was stiller, en de mensen, die je ontmoette, waren wezens op zichzelf, geen deel van het zoemende geheel. De voetstappen van elk mens waren hier hoorbaar.

Een grote gestalte aan de overzij, met een kleinere dicht ernaast, raakte iets in haar, maakte iets in haar wakker. Die grote kop, even gebogen...

Het was Geert Steuve.

En het was niet over. Het bloed, dat in haar oren ruiste, zei haar, dat het niet over was.

Op hetzelfde ogenblik, dat ze gezien had, wie het was, keek hij op en zag haar. Hij groette met een even òplichten van de ogen.

Het figuurtje naast hem had net aanhalig het hoofdje tegen zijn jasmouw gedrukt. Nu keerde ze

zich in Car's richting, zijn groet volgend. En Car zag, dat het Hettie was.

Dadelijk was het voorbij. Car op weg naar huis, naar haar kinderen, — Geert op weg naar zijn huis, naar de vrouw met het grijze haar en de luisterende ogen, — en Hettie, — Hettie misschien ook op weg naar háár huis, naar haar man, naar Dippie en het jongetje.

Car wist niet, wat haar adem zo snel deed gaan: het plotseling weerzien van Geert Steuve, of Hettie's hoofd tegen zijn mouw. Ze ging vlugger lopen, in een onbewust verlangen om weg te zijn van de plek, die haar de lichte blijheid had ontnomen.

Ze stond niet meer open voor de dingen en mensen om haar heen. Ze zag geen gezichten meer, zocht geen levende mensen-ogen. Gesloten, met een slag dichtgesmeten, — en het enige gezicht, dat ze nog zag, was dat van Geert, zoals hij haar gegroet had met een blik van herkenning.

Hettie, het kinderlijke moedertje van Dippie, met haar man, die ze een schat noemde, — Hettie had met het kinderlijk gebaar, dat bij haar hoorde, haar hoofd langs zijn arm geaaid. Waarom had ze dat gedaan? Wat was er tussen Hettie en hem? Er kon niets zijn, want Hettie vond haar eigen man een schat.

Och, misschien was hij wel haar oom. Dat kon immers best. En wat raakte het haar, of hij haar oom was, en wat er bestond tussen hen beide? Het enige, wat haar raakte, was: dat ze hem weergezien had, onverwacht, en dat het niet over was. Dat ze hem

niet langs kon gaan als ieder ander, maar dat hij iets in haar openscheurde. Als vroeger.

„Hallo, moeder!”

Siem's overslaande stem uit het donker.

Ze voelde zich als betrapt door haar grote jongen, — midden in haar gedachten aan Geert.

„Hallo! Waar kom je vandaan?”

Ze voelde zijn verbazing.

„Van gymnastiek toch?”

Als ze nog opengestaan had, zoals straks, had ze het geweten. Nu moest ze een reis maken van heel ver, om bij hem terug te komen.

„Och ja, dat is zo!”

„En u?”

Ze streek met de hand over het voorhoofd. Waar kwam ze vandaan? Van de stille straat, waar ze plotseling Geert Steuve gezien had, — met Hettie, — waar het bloed in haar slapen geklopt had, — waar ze geweten had, dat Geert altijd zou blijven staan tussen haar en Leo... Daar kwam ze vandaan.

Maar daarvoor? Waar kwam ze daarvóór vandaan?

„Ik heb het kindje van Tine gezien,” zei ze langzaam, alsof ze het zelf in haar herinnering terug moest roepen.

„Leuk?”

„Ja, — o ja, heel leuk.”

Hij keek haar van opzij aan.

„Bent u moe?”

„Wel een beetje. — Hoe was 't op gymnastiek?”

„O,” — hij strekte zijn lange armen, trok ze terug

met een energieke beweging, — „reusachtig. Hij zegt, als ik zo doorga, kan ik op de grote uitvoering over drie maanden wel voorwerker worden. En ik ben de jongste!”

Hij sleepte haar mee in zijn trots.

„Maak dat je 't wordt, zeg! Ik zie je al als voorwerker! Moeders mogen toch ook bij die uitvoering?”

„O jawel, — vaders en moeders en ooms en tantes, — wat ze maar erbij kunnen krijgen!”

Ze waren thuis. In het licht van de vestibule zag hij, met zijn open ogen, hoe wit haar gezicht was.

„Bent u moe?” vroeg hij weer.

„Een beetje.”

Maar terwijl ze haar mantel uitdeed wist ze, dat ze niet een beetje, maar dodelijk, dodelijk moe was. Omdat het vechten, al die tijd, voor niets was geweest. Omdat het een hopeloze strijd zou blijven, tot het eind van haar leven. En niemand, niemand naast haar om haar te helpen.

Omdat de weg-alleen zonder eind was, — zonder eind.

Vroeg in de morgen stond Hettie al voor haar.

„Ik wou je vragen, Car,” — ze zocht naar iets, dat haar vroege komst verklaarde, — „ik kwam hier toch langs...”

„Zeg het maar,” zei Car kort. Ze kon dit nu niet hebben, dit toevallig hier langs komen.

Hettie keerde zich met een ruk naar haar toe. Haar stem klonk rauw.

„Wat dacht je gisteren, toen je me met Steuve zag?”

„Dat hij je oom was.”

„Hij is mijn oom niet.”

„O.”

„Vraag me, wat hij dàn van me is!” riep Hettie.

„Nee. Daar heb ik het recht niet toe.”

„Jij wel. Jij hebt het recht om dat te vragen.”

Car werd donkerrood. Waarom vond Hettie, dat zij het recht had om dat te vragen? Wist ze? Had Steuve haar iets gezegd?

„Ik weet niet waarom ik dat recht heb,” zei ze strak.

„Omdat jij ouder bent dan ik, — en rustiger, — omdat jij boven deze dingen staat.”

Ach God, omdat zij boven deze dingen stond. Ze moest eens weten...

„Wat is hij dàn van je, als hij je oom niet is,” vroeg ze gelaten.

Hettie's bruine vuisten balden zich als gespannen veren. Haar zwarte ogen vlamden heftig op.

„Hij is mijn liefste,” kreunde ze laag, „o, ik weet niet, wat hij van me is. Alles. Ik houd van hem.”

Car keerde zich af. Ze had dit geweten, eigenlijk. Maar zó, zó uitgekreten, zó tastbaar voor haar neergegoid...

„En je man?” vroeg ze, het hoofd afgewend. „Hield je niet van je man?”

„Ja.”

Meer dan een fluistering was het niet.

„Ja. Ik houd nòg van hem. Hij is zo goed, — je weet niet, hoe goed wel. Maar dàt mist hij, — dat, wat hij heeft. Geert Steuve maakte me gèk. Alles roept hij òp in me, — al wat mijn man onaange-raakt laat.”

Ze begon heftig te snikken. Car keek rustig toe, alsof het niet in haar kamer was, dat dit vrouwtje haar verscheurdheid uitschreeuwde, maar ergens ver, ver weg. Er gebeurde iets in Car, — iets werd omgewenteld, en ze wist niet wat, — en het plotselinge van dit gebeuren omgaf haar met een nevel.

„Nu veracht je me zeker,” snikte Hettie.

„Wat zei je?” vroeg Car dromerig. Ze moest door de nevel heen, — ze moest luisteren naar wat Hettie zei.

„Je veracht me zeker?”

„Verachten?” — ze lachte kort, — „welnee.”

Alsof het aan haar was, om te verachten! Zij, die op dit ogenblik, *op dit ogenblik voor 't eerst*, zichzelf kon zien, — in Hettie's gedaante. Zichzelf kon zien, met een klaarheid, die al het duistere, al het angst-aanjagende verdreef.

Zijzelf vocht daar om verlossing, in Hettie's donker figuurtje. Zijzelf, en alle vrouwen, alle vrouwen van de wereld, die de donkere drang in haar bloed niet herkend hebben en de ongelijke strijd gevochten hebben tegen een vijand in het duister.

Zij, en alle vrouwen. Het maakte geen verschil,

of het vrouwen waren, wier man nog naast haar leefde of wier man al was weggegaan, — of het zigeunervrouwen waren met bonte lappen en een rijdend dak boven haar hoofd, — of het vrouwen waren, die verslagen werden in de strijd in 't donker of die overwonnen hadden.

Er stond, groot en overstelpend, een werkelijkheid in haar op:

Liefde, — haar liefde voor Leo, — was sterker dan de dood. Liefde was onaantastbaar door dat, wat Hettie verscheurde, en wat haarzelf verscheurd had. Haar liefde voor Leo hief ze hoog en triomferend uit boven wat haar had neergetrokken.

Als een kobold, die in 't donker wroet en graaft, maar in damp vervliegt, zodra het daglicht hem bereikt, — zo vervloog, in een ijle damp, de ongekende drang, die in haar gewroet had sinds ze Geert kende.

„Hettie,” zei ze zacht, „waarom ben je hier gekomen en hebt me dat gezegd?”

Hettie keek hulpeloos naar haar op.

„Ik moest het toch iemand zeggen! Ik dacht, dat je me helpen kon. Want ik wil er eerlijk wel tegen op.”

„Ik weet niet, of iemand je helpen kan,” zei Car, met een machteloos gebaar, „ik geloof, dat we ons allemaal zelf eruit moeten helpen.”

„Maar als ik dat niet kan?”

Car lachte blij.

„O, maar je kunt het! We kunnen het allemaal.”

„We”, — „wij allemaal”, — want ze sprak niet

tegen Hettie. Ze sprak tegen haar nieuw-ontdekte zelf, en tegen de vrouwen, de vrouwen met het jonge bloed en de golvende drang naar leven.

„Car,” — het leek een klein meisje, dat het vroeg, — „wil jij een beetje op me passen, — als je me dan niet helpen kunt?”

Op haar passen. Wie had op Car gepast? Had Leo dat gedaan? Ze had geëist van Leo, dat hij op haar paste, — en toen ze dreigde onder te gaan, was er een diep verwijt in haar geweest tegen Leo, die dood was en haar alleen liet vechten.

Ze had het gevoel, of op dit ogenblik haar krampachtige greep om Leo losliet. Of ze, ontspannen en bevrijd, alles zelf kon aanvaarden, zonder leunen op Leo.

In haar geluk om wat er nieuw in haar was opgestaan, streelde ze zacht het glanzend zwarte haar van Hettie.

„Ik zal wel een beetje op je passen. Maar je kunt het ook zonder mij. We moeten het kunnen zonder iemand anders, — zonder iemand anders, — zonder iemand op de wereld.”

Toen Hettie weg was, bleef Car een poos verzonken kijken naar de plaats, waar ze gezeten had.

Ze dacht er niet aan, of ze wel goed gedaan had met Hettie, of ze haar niet naar haar man had moeten sturen om op haar te passen. Want het was niet dit éne jonge vrouwtje geweest, niet Hettie, maar *de* jonge vrouw.

Diep, diep in zichzelf keren moest ze, nu het grote wonder van de bevrijding in haar was gebeurd.

Met niet-ziende ogen ging ze door de kamer. Ze zette zich aan haar bureau, de ellebogen op de rand gesteund, de kin rustend op de brug van haar handen. Haar ogen waren gesloten, maar het zonlicht schemerde er rozig door heen, en doortrok haar hele wezen met licht.

Ze was vrij. Vrij. Ze had zichzelf gezien, en herkend wat het geweest was in haar, en nu was het weg.

Wat ruim was het geworden. Ze had het gevoel, of ze moest neerknielen, de handen geheven met een offer.

Al wat Leo's beeld voor haar verduisterd had, was in nevel vervlogen. Ze hoefde zich niet meer aan Leo vast te klemmen; er was geen onheil meer en geen angst. Ze kon alleen gaan. En juist, nu ze Leo losliet, kreeg ze hem ten volle terug.

Kon je wel zó gelukkig zijn? Kon je liefste je terug geschonken worden, op het ogenblik dat je hem losliet? Was dat niet te veel voor een klein mens-kind?

Als een litanie zong het in haar:

„Liefste, liefste, nu ben ik teruggekomen. Nu weet ik, dat de donkere drang in mijn bloed niet tussen jou en mij kan komen. Ik heb me aan je vastgehouden, omdat ik niet alleen durfde, — omdat ik bang was. Nu ben ik niet bang meer. Rust jij maar, liefste, — ik ga wel alleen.”

Ze opende de ogen. Tegenover haar hing Leo's portret.

„Leo,” glimlachte ze.

Het was een lachend portret.

„Eindelijk,” zei hij.

* *

Toen ze binnen kwam, trok hij één ogenblik pijnlijk de wenkbrauwen samen. Ze kwam toch niet met verwijten, om die ontmoeting, toen Hettie naast hem liep?

Maar dadelijk zag hij aan haar stil en gelukkig gezicht, dat het anders was. Dat hij haar kwijt was. Dat er een vrij mens tegenover hem stond.

„Ik ben gekomen,” — ze ademde diep, — „om te vragen of er weer werk voor me is. En om te zeggen, dat het over is.”

Over. Als het bij andere vrouwen over was geweest, waren ze hem gaan haten, hadden ze hem verweten, wat buiten zijn wil om gebeurd was. Maar zij haatte hem niet, — hij zag het met een zekerheid, alsof ze het hem gezegd had.

„Nu veroordeel je me zeker,” zei hij toch, met een moeilijke glimlach.

„Veroordelen?”

Het woord kwam uit een vreemde wereld. Wat had zij te oordelen? Kon hij het helpen, dat zijn stem was, zoals hij was, — en dat de vrouwen waren, zoals ze waren? Haar gedachten waren geen ogenblik in die richting gegaan.

„Ja,” zei hij bitter, „veroordelen. Dat doen alle vrouwen, als het over is. Je weet toch wel, dat er meer vrouwen geweest zijn in mijn leven?”

Het klonk ruw. Ze hoorde die klank niet.

„Natuurlijk,” zei ze rustig.

„En jij veroordeelt me er niet om?”

„Ik geloof niet, dat je het helpen kunt. Wij kunnen het helpen. Wij vrouwen.”

Hij keek haar zwijgend aan. Hij wist, dat hij het helpen kon, meestal. Bij haar had hij het kunnen helpen. Maar zij veroordeelde hem niet.

„Weet je, Car,” zei hij opeens hees, „dat jij niet geweest bent als de anderen, — daar ben ik je zo dankbaar voor. Dat je sterk en rein bent geweest. Als je geweest was als de andere vrouwen, — te krijgen wáár ik ze hebben wou, — dan had je me iets ontnomen.”

Ze stond geleund tegen de plooiën van het zware, zachte gordijn, en keek naar buiten. Het zonlicht viel op haar gezicht, en leek te weerkaatsen op haar klaar, ontspannen voorhoofd.

Ze schudde langzaam het hoofd.

„Nee. Het was geen kwestie van sterkte of reinheid. Ik ben niet sterk en niet rein geweest. Het was kwestie van bescherming.”

Hij keek geboeid naar haar geheven profiel, dat scheen te lichten in de opgevangen stralen.

Toen was het hem, of hij achter haar, met stille blik, de gestalte zag rijzen van haar dode beschermer.

Hij boog in eerbied het hoofd.